

К. Д. ЯРАШЕВ

**ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ
ВА
СПОРТНИ БОШҚАРИШ**

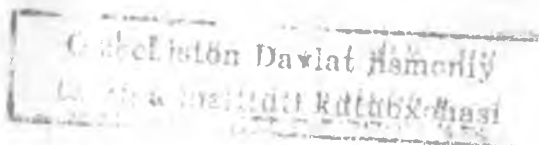
“Абу Али ибн Сино”

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ ЖИСМОНИЙ
ТАРБИЯ ВА СПОРТ ҚЎМИТАСИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ИНСТИТУТИ

К. Д. ЯРАШЕВ

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИ БОШҚАРИШ

*Ўзбекистон Республикаси олий ўқув
юртлариаро илмий-услубий бирлашмалар
фаолиятларини мувофиқлаштирувчи
Кенгаш томонидан олий ўқув юртлари
талабалари учун дарслик сифатида
тавсия этилган*

ТОШКЕНТ
АБУ АЛИ ИБН СИНО НОМИДАГИ
ТИББИЁТ НАШРЁТИ
2002.

Муаллиф: **Ярашев Комилжон Дехқонович** — педагогика фанлари номзоди, доцент.

Тақризчилар: **Жураев Н.Қ.** — сиёсий фанлар доктори,
Керимов Ф.А. — педагогика фанлари доктори, профессор

ЯЛ **Ярашев, Комилжон Дехқонович.**
Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. — Т.: Абу Али ибн Сино номидаги тиббиёт нашр., 2002.—224 б.

Сарлавҳада: ЎЗР олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, ЎЗР давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, Ўзбекистон давлат жисмоний тарбия институти.

Мустақиллик даврига келиб жисмоний тарбия ва спортга эътибор кучайди. Ёш авлодни руҳан тетик, ақлан етук ва жисмонан бақувват қилиб тарбиялашда жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги мутахассисларнинг билимларини бошқарувчилик фаолиятлари билан бойитиш мақсадида ушбу дарслик яратилди.

Дарслик Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, Республика олий ўқув юртлари жисмоний тарбия факультетларининг талабалари ҳамда Олимпия ўринбосарлари коллежлари ўқувчилари, шунингдек малака ошириш факультети тингловчилари учун мўлжалланган.

ББК 75.1я73

“Ҳеч бир нарса мамлакатни спорт каби тезда дунёга машҳур қила олмайди”.

И.А.Каримов

СЎЗ БОШИ

Ўзбек халқининг азалий орзуси — Мустақиллик миллат орзуси, уз ривожланиш йулини ўзи танлаш ҳуқуқи сифатида руёбга чиқди. Мустақиллик туфайли тақдиримизни, келажагимизни уз қўлимизга олишга муяссар бўлдик.

Мустақиллик халқимизнинг уз куч-қудратига ишончини уйғотди. Мустақиллик сабаб одамда яшириниб ётган ижодий фикр ва туйгуларни руёбга чиқариш имконини берадиган ижтимоий тартиб пайдо бўлди.

Озод, обод ва фаровон жамият барпо этиш халқимизнинг асосий ғоясига айланди.

Жамият ривожланишининг ҳозирги давр босқичида баркамол инсонни тарбиялаш энг асосий, кечиктириб бўлмайдиган муҳим вазифалардан биридир. Президентимиз таъкидлаганидек: “Соғлом авлодни тарбиялаш буюк давлат пойдеворини, фаровон ҳаёт асосини қуриш деганидир”. Шундай экан, мамлакатимизда соғлом авлод дастури ҳаракатининг кенг тус олгани, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” асосида таълим-тарбия тизимининг тубдан ислоҳ этилаётгани ҳам ана шу улуғвор вазифани амалга ошириш йулидаги муҳим қадамдир.

Комил инсон руҳан тетик, ақлан етук, жисмонан бақувват бўлмоғи керак. Инсоннинг ақлий, ахлоқий ва жисмоний сифатларини ривожлантириш, саломатлигини мустаҳкамлаш, иш қобилиятини ошириш, жамоаларда қулай соғлом муҳитни яратишнинг кўп қиррали жараёнида жисмоний тарбия ва спортнинг аҳамияти ортиб бораётганлиги кўзга ташланмоқда.

Ватан ва жамият соғлом инсонларнинг онгли фаолияти натижасида равнақ топади. Айниқса, Ватан тарққиётининг келажаги ёш авлод зиммасига тушади. Соғлом авлодни шакллантириш ва тарбиялашнинг йўл-йўриқлари, усул ва услубиялари мавжуд бўлиб, унинг омиллари ҳам кўп.

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти доценти Комилжон Деҳқонович Ярашевнинг кенг китобхонлар оммасига, хусусан, бўлғуси жисмоний тарбия ва спорт му-

тахассисларига мўлжалланган “Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш” фани бўйича яратган дарслиги фикримизча, бу соҳада жуда қимматлидир.

Мазкур дарслик жисмоний тарбия ва спортни бошқариш бўйича ҳозирги кун талаби асосида яратилган. Унда давлат таълим стандартлари, “Соғлом авлод учун” давлат дастури, “Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестларини ҳаётга татбиқ этиш йўллари кўзда тутилган бўлиб, у жисмоний тарбия ва спорт соҳасида малакали мутахассисларни тайёрлашнинг амалдаги дастурига мувофиқ тайёрланган.

Ушбу дарслик Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, Республика олий ўқув юртлари жисмоний тарбия факултетларининг талабалари, Олимпия ўринбосарлари коллежлари ўқувчилари, шунингдек малака ошириш факултети тингловчилари ҳамда ушбу фан бўйича дарс ўтаётган ўқитувчилар ва шу соҳага қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатига раҳбарлик қилиш, оммавий спорт тадбирларини ўтказиш йўл-йўриқлари юзасидан қимматли маълумотлар беради.

Алоҳида таъкидлаш лозимки, дарсликда илк бор спорт менежменти, унинг жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдаги аҳамияти, спорт ташкилотларида маркетинг ишларини ташкил қилиш масалаларига ва тараққий топган давлатларнинг иш тажрибалари ва улар эришган ютуқларига асосланган фикрлар ҳам ўз ифодасини топган.

Дарсликда баён этилган илмий маълумотлар жисмоний тарбия ва спорт соҳасида фаолият кўрсатаётган мутахассислар учун ҳам услубий, ҳам назарий жиҳатдан ниҳоятда зарур, шу боисдан шу соҳа мутахассисларининг доимий муурожаат қилиб турадиган китоби бўлишига шубҳа йўқ.

*Ўзбекистон Республикаси
Давлат жисмоний тарбия
ва спорт қўмитаси раиси*

Б. МАҲСИТОВ

К И Р И Ш

Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида шаклланиши ва унинг истиқлол сари дадил бориши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маданий маърифий соҳаларни янада такомиллаштиришни тақазо этади. Бу йўлда соғлиқни сақлаш, фан, маданият, техника, иқтисод, таълим-тарбия, жисмоний тарбия ва спорт ҳамда бошқа соҳаларда чуқур ислохотлар олиб борилмоқда. Маълумки, бу жараёнларни ҳозирги кун талаблари асосида ташкил қилиш ва бошқариш асосий мақсад ҳисобланади.

Шу сабабдан мамлакатимизнинг мустақиллигини тула таъминлаш, унинг жаҳонда тараққий этган давлатлардан бири сифатидаги нуфузини халқаро ҳуқуқлар асосида юқори кутариш каби фаолиятлар ниҳоятда муҳим. Бу фаолиятларни амалга оширишда эса мутахассис кадрларни тайёрлаш долзарб вазифалардан ҳисобланади. Бунда Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги, “Таълим тўғрисида”ги Қонунлар, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”нинг қабул қилиниши алоҳида аҳамиятга моликдир.

Аҳолининг саломатлигини мустаҳкамлаб бориш, уқувчи ёшларнинг жисмоний ва маънавий камолотини ошириш, соғлом авлод тарбиясини такомиллаштириш масалалари келажаги буюк давлат қуришнинг муҳим омиллари билан биридир.

— Бугунги куннинг энг муҳим вазифаси, — деб таъкидлайди Президентимиз И.А.Каримов, — ҳаётимизнинг барча соҳаларида, айниқса, бошқарувда, республика миқёсида, вилоят, шаҳар, туман, қишлоқ ва маҳаллаларни бошқаришда, тармоқ бўғинларини идора этишда янгича фикрлайдиган, қийин дамларда масъулиятни ўз зиммасига ола билладиган, ҳаёт билан ҳамқадам юришга қодир, имони пок, билимдон, ишбилармон одамларни топиш, уларга ишонч билдиришдан иборатдир¹.

¹ И.А.Каримов Юксак малакали мутахассислар — тараққиёт омили. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 22-бет

Юртимизда жисмоний тарбия, спорт ва халқ миллий ўйинлари таълим тизимидан асосий таълим-тарбия воситалари сифатида мустақкам ўрин олмоқда. Теннис бўйича Президент кубоги учун халқаро турнир анъанага айланди. Ўзбек кураши жаҳон спорти турлари қаторига қўшилди ва жаҳон чемпионатлари муваффақиятли ўтказиб келинмоқда.

Ўзбекистон спортчилари Марказий Осиё, Осиё ва Ҳалқаро спорт мусобақаларида мустақил жамоа сифатида иштирок этиб, дастлабки ютуқларга эришдилар. Бу жиҳатлар Республика спорт ташкилотлари раҳбарларини янада ташаббускорлик билан фаолият кўрсатишга даъват этади.

Таъкидлаш жоизки, аҳолининг саломатлигини мустаҳкамлаш мақсадида қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Бунда “Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестларининг ҳаётга татбиқ қилиниши, ўқувчи ёшлар ва талабаларнинг турли спорт мусобақалари, “Умид ниҳоллари”, “Баркамол авлод” ўйинлари, “Универсиада”, халқ миллий ўйинлари фестиваллари ҳамда аҳоли истиқомат жойлари, меҳнат жамоаларида спартакиадалар, биринчиликларнинг мунтазам ташкил қилиниши эътиборга моликдир. Барча ҳудудлар ва марказий шаҳарларда йирик спорт иншоотлари қад кўтармоқда, янги спорт мактаблари, лицейлар, касб-хунара коллежлари ташкил қилинмоқда. Спорт жамоаларининг турлари ва сонлари тобора ошмоқда. Бунда оммавий соғломлаштирувчи ва спорт маҳоратларини оширувчи тадбирларни мақсадли ташкил қилиш мутахассислар, жамоат идоралари ва ҳомийлардан катта ташкилотчилик, диққат-эътиборни талаб этади.

“Бошқарувнинг қуйи қатламларида, айниқса, ишлаб чиқариш соҳасида янгиликка интилиш, янгиликни жорий этишга саъй-ҳаракатлар бор, лекин бу олижаноб майл ва ҳаракатлар ўрта ва юқори бўғинларда, хусусан, мамлакат вазирликлари ва идоралари даражасида ўтирган, турачиликка муккасидан кетган, лоқайд, эскича фикрлайдиган, ўзини хон, кўланқасини майдон ҳисоблайдиган, янгиликка йўл бермайдиган баъзи ношуд раҳбарлар қаршилигига дуч келмоқда. Бизнинг қатъий фикримиз шуки, бундай кишилар ё танқиддан зарур хулоса чиқариб, тез орада ўз фикр ва савияларини ўзгартирадилар, ёинки биз уларнинг бутунлай баҳридан ўтамиз”¹.

¹ И.А.Каримов Юксак малакали мутахассислар - тараққиёт омили. Т., “Ўзбекистон”, 1995, 23-бет

Шу жиҳатдан жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатига раҳбарлик қилиш, бу соҳа учун етук кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакаларини замон талаблари асосида ошириб бориш муҳим муаммолардан биридир. Ана шу муаммоларни ўрганиш ва ҳал қилиш йўлларини эгаллашни ўргатувчи фан жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдир.

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, Республика олий ўқув юртларидаги жисмоний тарбия факультетлари, Олимпия ўринбосарлари билим юртлари ҳамда педагогика билим юртларининг жисмоний тарбия бўлимларида олий ва ўрта маълумотли мутахассислар тайёрланади. Бу ўқув юртларининг ўқув режаларида “Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш” фани ўзининг мақсад ҳамда вазифалари билан алоҳида ўрин тутади.

Фаннинг асосий мақсади бўлажак мутахассисларни жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини бошқариш усуллари билан қуроллантиришдир.

Фаннинг асосий вазифалари:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва бошқа амалдаги қонунлар, қарорлар ҳамда низомларда кўзда тутилган жисмоний тарбия ва спорт ишлари ҳақидаги ҳужжатлар мазмунини ва улардан келиб чиқадиган вазифаларни ўргатиш.

2. Соғлом авлодни тарбиялаш, ишлаб чиқариш унумдорлигини шунингдек кишиларнинг меҳнат қобилиятини ошириш ҳамда инсон умрини узайтиришда жисмоний тарбия, спорт ва халқ миллий ўйинларининг ижтимоий-педагогик моҳиятларини асослаб бериш.

3. Бўлажак мутахассисларни оммавий жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш ҳамда уни бошқариш қонуниятлари ва амалиёти билан қуроллантириш.

4. Бозор иқтисодиёти муносабатларининг босқичларига таянган ҳолда спорт клублари, жисмоний тарбия жамоалари ва аҳоли турар жойларида оммавий соғломлаштириш тадбирларини уюштиришда талабаларга бошқарувчилик малакаларини ва тадбиркорлик фаоллиятларни тула сингдириш.

Бу фан ўз навбатида, талабалар, ёш мутахассислар ва спорт ташкилотларининг ходимларига қуйидаги вазифаларни юклайди:

- фаннинг мазмунини чуқур ўрганиш ва ўтган даврларда унинг қай йўсинда тараққий этганлигини таққослаган ҳолда чуқур таҳлил қилиш;

- давлат ва жамоат ташкилотларининг спортни бошқариш ва ривожлантириш бўйича қабул қилган фармон ва қарорларини ўзлаштириб олиш;

- спорт ташкилотлари ва уларнинг раҳбарлари эришган ютуқлар, илғор тажрибаларни қунт билан ўрганиш;
- таълим муассасалари ва бошқа ташкилотларда ўтказиладиган илмий-назарий анжуманларда иштирок этиш, қўйилган муаммоларни ўрганиш, маърузалар қилиш;
- спорт ташкилотлари ва уларнинг қуйи жамоалари ҳақидаги Низомларни билиш;
- оммавий тарғибот воситаларининг жисмоний тарбия ва спорт тўғрисидаги маълумотларини доимий равишда кузатиб, ўрганиб бориш;
- бошқариш фаолиятларига тегишли ҳуқуқий, моддий-техник билимларни тўла ўзлаштириш;
- ҳужжатларни юритиш, режалаштириш билан боғлиқ бўлган билим ва малакаларни эгаллаш;
- олинган назарий билим ва амалий малакаларни ўқув амалиётлари жараёнида синовдан ўтказиш;
- семинар ва амалий машғулотларга пухта тайёрланиш, уларга ижодий ёндошиш, рейтинг тизими талабларини чуқур ўрганиш, уларни амалда қўллаш;
- жисмоний тарбия назарияси, педагогика, психология, ихтисослик (спорт тури) ва бошқа фанлардаги бошқарув усулларини тадбиркорлик асосида ушбу фан билан боғлай билиш.

“Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш” фани бўйича ўзбек тилида ҳалигача дарслик тайёрланмаган. Собиқ Иттифоқ даврида дарсликлар (1977, 1987 й.) асосан рус тилида чоп этилган, кейинги йилларда бир қатор мутахассислар томонидан бу фан бўйича давлат тилида (адабиётлар рўйхатига қаранг) баъзи бир ўқув ва услубий қўлланмалар тайёрланди.

Ушбу дарсликнинг асосий йўналишларини баён қилишда доцентлар Р. Абдумаликов, А. К. Акрамов ва профессор Т. Т. Юнусовларнинг ўқув қўлланмалари ва монографияларига таянилди. Шунингдек, 1993—2000 йилларда ЎзДЖТИнинг III-IV босқич талабаларига ўқилган маърузалар, семинар ва амалий машғулотларда синовдан ўтган тажрибалар асос қилиб олинди.

Дарслик ҳозирги давр талабларидан келиб чиқиб икки қисмга ажратилган.

I қисм. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш ишлари билан боғлиқ фаолиятлар таҳлили.

II қисм. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида менежмент, маркетинг, чет мамлакатларда жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш, халқаро спорт ҳаракати ҳамда Халқаро Олимпия қўмитасининг иш фаолияти.

Дарсликни тайёрлаш жараёнида берган қимматли маслаҳатлари учун доцент Р.Абдумаликов, доцент А.Акрамов, профессор Т.Юнусовларга муаллиф ўз миннатдорчилигини изҳор этади.

Ушбу дарслик ҳақидаги фикр, мулоҳазаларингиз муаллиф учун гоят қимматлидир. Уни қуйидаги манзилга юборишингизни сўраймиз.

Тошкент-52, Оққўрғон кўчаси-2 уй.

I ҚИСМ.

ЎЗБЕКИСТОНДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

1. ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИ БОШҚАРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

1. Фаннинг мақсади, вазифалари, аҳамияти ва бошқа фанлар билан алоқадорлиги.

2. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги қонун ҳамда қарорлар бошқаришнинг асосий манбалари.

3. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортнинг тараққиёти.

4. Давлатни идора қилиш бўйича барча фаолиятларда Президентлик тизими, Олий Мажлис ҳамда вазирликлар ва жамоат ташкилотларининг ўрни.

5. Бошқаришнинг асосий тамойиллари.

6. “Жисмоний тарбия ҳаракати”, “Бошқариш”, “Бошқариш тизимлари”, “Илмий бошқариш”, “Бошқариш усуллари”, “Маркетинг”, “Менежмент”, “Тадбиркорлик” тушунчаларининг умумий таърифи.

1. Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш махсус ўқув ҳамда илмий фан сифатида ижтимоий-педагогика фанларининг таркибий қисми ҳисобланади. У аҳоли ўртасида ташкил қилинадиган оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт тадбирларининг йўлларини ўрганади, шу соҳадаги мутахассисларни тарбиялашга бевосита хизмат қилади. Шу сабабдан бу фан ЎзДЖТИ ва республика олий ўқув юр்தларининг жисмоний тарбия факультетлари, Олимпия уринбосарлари коллежлари ҳамда педагогика билим юр்தлари таркибидаги жисмоний тарбия бўлимларининг ўқув режасида ўз ўрни ва мавқеига эга бўлмоғи лозим.

Фаннинг асосий мақсади бўлажак мутахассисларни жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг барча фаолиятларини ташкил этиш ва уларга раҳбарлик қилиш йўллари билан қуроллантиришдан иборатдир.

Шу мақсадда у ўз олдига қуйидаги вазифаларни қўяди:
- фан асослари ва мазмуни билан таништириш;

- давлат ва жамоат ташкилотлари, уларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги фаолиятларини ўрганиш;

- юқори ва қуйи спорт ташкилотларининг иш мазмунлари ҳамда уларнинг усулларини ўзлаштиришни таъминлаш;

- эгалланган назарий билим, амалий қўникма ҳамда малакаларни ўқув амалиёти жараёнида тажрибадан ўтказиш;

- илмий-назарий тадқиқотлар ўтказишга даъват этиш;

- рейтинг тизими талаблари асосида талабаларнинг билимларини баҳолаш;

Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фани ўқув режасидаги “Жисмоний тарбия ва спорт тарихи”, “Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти”, педагогика, психология, иқтисод назарияси ҳамда барча мутахассислик фанлари билан чамбарчас боғлиқдир. Чунки бошқаришда доимий равишда таъкидланиб туриладиган спорт тараққиёти, аҳолини жисмоний тарбия воситалари ёрдамида тарбиялаш усуллари, спортчиларнинг руҳий ҳолатлари ҳамда барча спорт тадбирларини уюштиришда моддий-техник таъминот соҳасидаги билимлар амалий тажрибалар билан узвий боғлиқдир. Шу сабабдан ҳам фанлар эришган ютуқлардан фойдаланиш зарурияти туғилади.

Фаннинг асосий мазмунини қуйидаги йўналишлар ташкил этади:

- жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилишнинг назарий асослари;

- бошқаришнинг давлат ва жамоат тизимлари;

- бошқаришдаги асосий вазифалар, усуллар;

- жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатидаги асосий тармоқлар;

- ҳорижий мамалакатларда жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш, халқаро спорт ва Олимпия ҳаракатлари.

Буларнинг негизида жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги бўлажак мутахассисларни тайёрлаб етиштиришдаги барча йўл-йўриқлар ўз ифодасини топади. Энг муҳими, Ўзбекистонда олиб борилаётган турли ислоҳотлар, уларнинг ижобий натижалари сифатида ўтказилаётган турли хил спорт тадбирлари, спорт иншоотларини қуриш ва бошқаларнинг ўз аксини топиши ифодалаб берилади.

“Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш” фани ўзининг тарихига эга. Бу ҳақда қуйидаги маълумотларни келтириш мумкин.

Бу фан авваллари жисмоний тарбия ва спорт тарихи фанининг таркибида бўлиб, 1948 йилдан бошлаб мустақил фан сифатида ажралиб чиқди ва тараққий қила бошлади.

1954-1958 йилларда “Организация физической культуры” деган ном билан биринчи ўқув қўлланмаси вужудга келди. 1961 йилда профессорлар Никифоров И.М. ва Польшанский В.С. (Москва) таҳририда “Организация физической культуры в СССР” номли қўлланма жисмоний тарбия ўқув юртлари талабалари учун нашр қилинди.

1965 йилда яна шу олимлар таҳририда “Организация физической культуры” ўқув қўлланмаси тўлдирилган ҳолда нашр этилди.

1977 йилда “Управление физкультурным движением” номи билан биринчи маротаба дарслик тайёрланди. Дарсликни тайёрлашда педагогика фанлари доктори, профессор Кулункович К.А. (Белоруссия Давлат жисмоний тарбия институти) раҳбарлигидаги Беларуссия, Москва, Киевдаги ва бошқа бир қатор институтларнинг олимлари ҳамда мутахассислари иштирок этдилар.

Кейинги йиллардаги ижтимоий-маданий ўзгаришлар, давлатни идора қилиш, спорт ва жамоат ташкилотларининг ташкилий тузилиши ҳамда тараққиёт жараёнлари бу дарсликнинг янгиланишини ва такомиллашини тақозо қилди. Шу сабабдан 1987 йилда профессор Переверзин И.И. (Марказий жисмоний тарбия институти) бошчилигида “Управление физической культурой и спортом” деган янги дарслик вужудга келди. Бу дарслик ўзининг мазмуни, тузилиши жиҳатидан аввалги дарслик ва ўқув қўлланмаларидан тубдан фарқ қилсада, жисмоний тарбия ҳаракатининг барча соҳаларида эришилган илмий-услубий хулосаларга таянган бўлса-да, собиқ Иттифоқ миқёсидаги кўпгина жисмоний тарбия тизими олимлари, профессор-ўқитувчилари томонидан яхши баҳо олмади. Бунинг сабаби шундаки, дарсликда бошқариш тизимлари, вазифалари (функциялар) ва турли тармоқлардаги жисмоний тарбия ва спорт ишларини режалаштириш, иш юритиш, мусобақалар ўтказиш каби муҳим фаолиятларга эътибор берилмаган ёки алоҳида ҳудудларгина назарда тутилган эди.

Жисмоний тарбия институтлари ҳамда олий ўқув юртларидаги жисмоний тарбия факультетларининг талабалари учун энг қулай, тушуниш осон бўлган ўқув қўлланмалари 1965 йилда нашрдан чиққан “Организация физической культуры” ва 1972 йилда Бунчук М.Б. (Украина)

томонидан тайёрланган “Организация физической культуры” ўқув қўлланмаси ҳисобланади.

Кейинги йилларда жисмоний тарбия техникумлари, педагогика билим юртлари талабалари учун “История и организация физической культуры и спорта” (Столбов В.В., Москва, 1984) дарслиги оммабоп хусусиятга эга бўлган “Физкультура ҳаракатини кенгайтириш йўллари” Абдумаликов Р., Юнусов Т.Т., Акрамов А.К. (Тошкент, 1988), “Спортивная поступ Советского Узбекистана” (Ибрагимов М.И., Балакин С.С., 1985) ўқув қўлланмалари тайёрланди. Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти томонидан “Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни бошқаришни ташкил этиш йўллари” (Юнусов Т.Т., Абдумаликов Р.) ўқув қўлланмаси чиқарилди. Булар орасида доцент Р.Абдумаликовнинг “Жисмоний маданият ва спорт ихтисослигидаги талабаларни бошқарувчилик фаолиятларига тайёрлашнинг назарий ва амалий асослари” монографияси (1994), “Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг назарий асослари” ўқув қўлланмаси (1995) муҳим аҳамият касб этди. Булар талабаларнинг бошқарувчиликдаги назарий билим ва амалий кўникмаларини оширишда катта хизмат қилмоқда. Эътироф этиш керакки, бошқариш жараёнларида аввалги иш тажрибалари, эришилган ютуқлар ҳамда илмий-назарий тадқиқотлар натижалари муҳим аҳамият касб этиш билан фаннинг асосий омили сифатида хизмат қилади. Буларни ўрганиш ва танқидий ёндошиш зарур бўлади.

2. Барча ўқув юртларидаги таълим-тарбия жараёнида қўлланилаётган фанлар каби жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фани энг аввало Ўзбекистон Қонунлари, Президент Фармонлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорларига таянади. Шу билан бирга, соғлом авлодни тарбиялашда хизмат қилувчи миллий, маънавий-маърифий, маданий қадриятлар ҳамда халқ педагогикасига асосланади.

Бу фаннинг асосий ҳуқуқий таянчи Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳисобланади. Унда фуқароларнинг ўз соғлиқларини яхшилаш, билим ва маданий савияларини ошириш, жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишлари кафолатланган. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуни жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини юритиш, унга раҳбарлик қилувчи давлат ҳамда жамоат идораларининг вазифалари, бурчлари ва ҳуқуқларини белгилаб берган. Бу жараёнлар

фанни ўрганиш ва мутахассислар тайёрлаш фаолиятида муҳим омил ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни барча турдаги ўқув юртларида жисмоний тарбия дарслари, дардан ташқари оммавий-соғломлаштириш спорт тадбирларини ташкил қилишга йўл очиб беради. Бу жараёнлар ҳам ташкилотчилик ва бошқарув фаолиятларининг энг муҳим тармоги сифатида ўз ўрнига эгадир.

1993 йилнинг март ойида Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонида асосан “Соғлом авлод учун” ордени таъсис этилди. Унинг Низомига кўра соғлом авлодни тарбиялаб етиштириш масъулияти мактаб, тарбия муассасалари каби спорт ташкилотлари зиммасига ҳам юкланган. Бу йилда қилинадиган ишларнинг мазмуни ва раҳбарлик усуллари жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фани таркибининг асосларидан бирига айланди.

Ўзбекистонда барча соҳалардаги ютуқларни таъминлаш мутахассис кадрларга боғлиқ эканлиги эътироф этилди. Шу сабабдан “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” қабул қилинди. Жисмоний тарбия ҳамда спортни ташкил қилиш ва бошқаришда унинг аҳамияти беқиёсдир.

Муҳим томонларидан яна бири шундаки, Республика ҳукумати ва мутасадди вазирликлар, давлат ҳамда жамоат ташкилотларининг махсус қарори билан “Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестлари ишлаб чиқилди ва уни амалда қўллаш жорий этилди. Бунинг мазмуни ва ташкилий жиҳатлари асосан спорт ташкилотлари ҳамда жамиятлари зиммасида бўлганлиги учун ўзининг муҳим манбаи сифатида тан олади.

Ўзбекистон Давлат спорт қўмитасининг расмий маълумотларига қараганда, 1991 йилда 38 кишига халқаро тоифадаги спорт устаси унвони берилган, 350 киши эса спорт устаси унвонига сазовор бўлган.

Маълумки, 1992 йилнинг ёзида Барселонада (Испания) бўлиб ўтган ёзги XXV Олимпия ўйинларида Ўзбекистоннинг 17 нафар спортчиси собиқ СССР таркибида сўнгги бор қатнашдилар. Улар орасида Галиева Р., Чусовитина О. /гимнастика/, Шмонина М. /енгил атлетика/ олтин медал, Сирцов С. /оғир атлетика/, Асрабаев /ўқ отиш/ кумуш медал ва Захаревич В. /қиличбозлик/ бронза медали совриндорлари бўлишди. 1996 йил Атланта (АҚШ)да ўтказилган XXVI Олимпия ўйинларида А.Багдасаров (дзю-до) кумуш, К.Тўлаганов (бокс) бронза медалига сазовор бўлишди. 2000 йил Сиднейдаги (Австралия) XXVII Олим-

пия ўйинларида М.Абдуллаев бокс бўйича олтин; Артур Таймазов (кураш) кумуш, Рустам Саидов, Сергей Михайлов (бокс) бронза медалларини қўлга киритдилар. Ўзбек кураши бўйича Халқаро кураш ассоциацияси тузилди ва 3 марта жаҳон чемпионати ўтказилди. Умуман, Республика спорти тараққиётнинг янги босқичга кўтарилди.

3. Маълумки, Ўзбекистон Республикаси сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий жиҳатдан тобора ривож топмоқда. Бу эса жисмоний тарбия ва спорт ривожига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Бунга фақат мустақиллик йилларида (1991-2001) эришилди. Бошқа соҳалар қатори жисмоний тарбия ва спорт соҳаси ҳам фақат шу йилларда ривож топди. Бунга қуйидаги кўрсаткичларга қараб ҳам билса бўлади (1-23 жадвал).

4. Собиқ Иттифоқнинг инқирози унинг таркибида бўлган барча республикаларнинг, жумладан Ўзбекистоннинг мустақил давлат бўлишига олиб келди ва биринчи бўлиб Ўзбекистонда Президентлик бошқаруви жорий қилинди.

Қонун қабул қилувчи орган — Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси шаклланди. У қонунларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш ҳуқуқига эгадир. Унинг таркибида бошқа соҳалар каби фан, таълим, маданият ва спорт масалалари бўйича қўмита мавжуд. Бу қўмита ўз нуфузидаги соҳалар бўйича қонунларни тайёрлаб, Олий Мажлис сессиясига тавсия этади. Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги қонуни ҳам шу қўмита томонидан ишлаб чиқилган.

Ўзбекистон Республика Президентининг фармонларини, Олий Мажлис қабул қилган қонунларни амалда ижро этувчи орган. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳисобланади. У ўз фаолиятида энг муҳим муаммоларни ҳал этиш учун қарорлар қабул қилади ва уларнинг бажарилишини назорат қилади.

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида жисмоний тарбия ва спорт соҳасига оид 10 дан ортиқ муҳим қарорлар қабул қилинди ва улар ҳаётга тадбиқ этиб келинмоқда.

Юқорида номлари қайд этилган давлат ташкилотлари билан бир қаторда унинг фаолиятига ёрдам берувчи жамоатчи ташкилотлар ҳам мавжуд. Улар орасида Ўзбекистон Касаба уюшмалари федерацияси марказий кенгаши, “Халқ демократик партияси”, “Фидокорлар”, Миллий тикланиш, “Адолат” социал-демократик партиялари, “Ка-

**1991—2000 йилларда Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиши тўғрисида
МАЪЛУМОТНОМА**

Жисмоний тарбия жамоалари сони

1-жадвал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	1154	1174	1185	1162	1172	1220	1220	1249	1260	1250
Андижон	1124	1135	1194	1202	1164	1139	1172	1244	1309	1364
Бухоро	1322	939	950	877	862	878	886	875	916	927
Жиззах	805	853	851	867	848	811	810	814	875	881
Қашқадарё	1283	1248	1280	1319	1345	1360	1394	1518	1509	1523
Навоий	-	504	480	485	434	423	485	466	468	518
Наманган	987	1054	1058	1075	1090	1097	1196	1208	1214	1219
Самарқанд	1879	1536	1542	1594	1579	1662	1687	1729	1828	1867
Сурхондарё	1180	1190	1240	1266	1284	1274	1303	1347	1357	1359
Сирдарё	551	518	535	542	569	575	574	567	562	562
Тошкент	1431	1433	1397	1406	1418	1409	1396	1422	1421	1676
Фарғона	1445	1471	1490	1319	1235	1238	1250	1192	1311	1285
Хоразм	818	843	845	855	860	863	879	881	915	913
Тошкент ш. Республика буйича жами	578	609	530	532	548	551	536	573	596	619
	14557	14507	14577	14501	14408	14500	14788	15085	15541	15963

Жисмоний тарбия билан шуғулланганлар сони

2-жадвал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	357947	358486	386758	395837	407357	414417	419867	434915	443611	445523
Андижон	466559	439765	465028	485040	484882	507152	508395	560130	591247	644443
Бухоро	444454	302174	317788	320798	337312	340837	351651	392666	371347	375702
Жиззах	221338	239302	241416	216401	219177	225835	232526	248881	257336	266427
Қашқадарё	462158	485669	484539	491167	513736	528723	550921	574562	595723	638322
Навоий	-	164860	176442	203906	186196	191756	198797	203881	203576	217429
Наманган	446294	414215	426278	443446	459046	472432	528881	541663	530106	587981
Самарқанд	681315	545106	598510	616411	632024	664592	702520	726086	709115	739280
Сурхондарё	375124	378946	391300	393754	414037	433481	445719	483516	497579	521459
Сирдарё	162706	163564	165388	166627	173781	179476	183438	189103	168491	176100
Тошкент	492416	467790	466498	469699	486013	513045	531135	558654	521562	542021
Фарғона	589147	551412	559420	582222	587926	602415	621115	655487	776589	701158
Хоразм	313020	324051	324853	324686	329119	332112	322805	344742	360479	370777
Тошкент ш. Республика буйича жами	537488	522289	467440	400493	409479	429339	495210	505737	701125	636168
	5549966	5357629	5471658	5510487	5640085	5835612	6092980	6420023	6727886	6862790

Спорт турлари билан шуғулланадиганлар сони

3- жадвал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	99793	73354	88843	100762	75295	74845	72497	62242	90749	83702
Андижон	149334	117745	134982	156369	161920	155510	141919	178664	176212	187579
Бухоро	133744	53516	62660	61608	57602	59140	66953	72853	75344	83214
Жиззах	59390	43684	45783	52836	50960	56379	56404	65463	68846	71577
Қашқадарё	128352	106964	122986	145996	156297	130922	140865	165619	178353	205290
Навоний	-	32684	37796	47612	46347	52913	55863	58128	48127	65112
Наманган	138815	111193	134928	133528	117551	140590	172388	189646	245850	260991
Самарқанд	193376	125690	147704	153073	153442	162763	168786	176163	199109	210474
Сурхондарё	89287	75122	89577	86616	67039	81267	91257	92505	103985	111275
Сирдарё	65025	48552	51740	55748	54025	59161	58557	65034	67063	70772
Тошкент	119590	90730	103236	104544	108507	100892	120439	112906	128370	134944
Фарғона	144794	111982	122914	130076	110193	120278	122218	131437	148474	183671
Хоразм	73336	60921	69007	70057	20972	65141	68775	73649	75405	87917
Тошкент ш.	96675	59032	55718	59418	76808	73074	79521	91519	98887	99668
Республика бўйича jami	1491511	1111169	1267874	1358243	1256958	1332875	1416442	1535828	1704774	1856186

18

Республиканинг барча худудларида ривожлантирилаётган спорт турлари

4- жадвал.

№№	Спорт турлари	Шуғулланаётганлар сони
1	Футбол	439344
2	Волейбол	296801
3	Баскетбол	177631
4	Енгил атлетика	172047
5	Шашка	133002
6	Гандбол	121553
7	Шахмат	125837
8	Кураш	93985
9	Стол тенниси	84627
10	Эркин кураш	26742
11	Бокс	26551
12	Дзюдо	16856
13	Юнон-рум кураши	10001
14	Теннис	14504
15	Самбо	7251
16	Оғир атлетика	6564

19

**1991—2000 йилларда Ўзбекистон Республикасида жисмоний
тарбия ва спортнинг ривожланиши тўғрисида
МА Ё Л У М О Т Н О М А**

Жисмоний тарбия жамоалари сони

1-жадвал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	1154	1174	1185	1162	1172	1220	1220	1249	1260	1250
Андижон	1124	1135	1194	1202	1164	1139	1172	1244	1309	1364
Бухоро	1322	939	950	877	862	878	886	875	916	927
Жиззах	805	853	851	867	848	811	810	814	875	881
Қашқадарё	1283	1248	1280	1319	1345	1360	1394	1518	1509	1523
Навоний	-	504	480	485	434	423	485	466	468	518
Наманган	987	1054	1058	1075	1090	1097	1196	1208	1214	1219
Самарқанд	1879	1536	1542	1594	1579	1662	1687	1729	1828	1867
Сурхондарё	1180	1190	1240	1266	1284	1274	1303	1347	1357	1359
Сирдарё	551	518	535	542	569	575	574	567	562	562
Тошкент	1431	1433	1397	1406	1418	1409	1396	1422	1421	1676
Фарғона	1445	1471	1490	1319	1235	1238	1250	1192	1311	1285
Хоразм	818	843	845	855	860	863	879	881	915	913
Тошкент ш. Республика бўйича жами	578	609	530	532	548	551	536	573	596	619
	14557	14507	14577	14501	14408	14500	14788	15085	15541	15963

Жисмоний тарбия билан шуғулланганлар сони

2-жадвал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	357947	358486	386758	395837	407357	414417	419867	434915	443611	445523
Андижон	466559	439765	465028	485040	484882	507152	508395	560130	591247	644443
Бухоро	444454	302174	317788	320798	337312	340837	351651	392666	371347	375702
Жиззах	221338	239302	241416	216401	219177	225835	232526	248881	257336	266427
Қашқадарё	462158	485669	484539	491167	513736	528723	550921	574562	595723	638322
Навоний	-	164860	176442	203906	186196	191756	198797	203881	203576	217429
Наманган	446294	414215	426278	443446	459046	472432	528881	541663	530106	587981
Самарқанд	681315	545106	598510	616411	632024	664592	702520	726086	709115	739280
Сурхондарё	375124	378946	391300	393754	414037	433481	445719	483516	497579	521459
Сирдарё	162706	163564	165388	166627	173781	179476	183438	189103	168491	176100
Тошкент	492416	467790	466498	469699	486013	513045	531135	558654	521562	542021
Фарғона	589147	551412	559420	582222	587926	602415	621115	655487	776589	701158
Хоразм	313020	324051	324853	324686	329119	332112	322805	344742	360479	370777
Тошкент ш. Республика бўйича жами	537488	522289	467440	400493	409479	429339	495210	505737	701125	636168
	5549966	5357629	5471658	5510487	5640085	5835612	6092980	6420023	6727886	6862790

Ўзбекистон Республикаси
 Қўрағон қўлида
 2017 й. 10. 01
 001 Кўчирма

Спорт турлари билан шуғулланадиганлар сони

3- жадал.

Худудлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	99793	73354	88843	100762	75295	74845	72497	62242	90749	83702
Андижон	149334	117745	134982	156369	161920	155510	141919	178664	176212	187579
Бухоро	133744	53516	62660	61608	57602	59140	66953	72853	75344	83214
Жиззах	59390	43684	45783	52836	50960	56379	56404	65463	68846	71577
Қашқадарё	128352	106964	122986	145996	156297	130922	140865	165619	178353	205290
Навий		32684	37796	47612	46347	52913	55863	58128	48127	65112
Наманган	138815	111193	134928	133528	117551	140590	172388	189646	245850	260991
Самарқанд	193376	125690	147704	153073	153442	162763	168786	176163	199109	210474
Сурхондарё	89287	75122	89577	86616	67039	81267	91257	92505	103985	111275
Сирдарё	65025	48552	51740	55748	54025	59161	58557	65034	67063	70772
Тошкент	119590	90730	103236	104544	108507	100892	120439	112906	128370	134944
Фарғона	144794	111982	122914	130076	110193	120278	122218	131437	148474	183671
Хоразм	73336	60921	69007	70057	20972	65141	68775	73649	75405	87917
Тошкент ш.	96675	59032	55718	59418	76808	73074	79521	91519	98887	99668
Республика бўйича жами	1491511	1111169	1267874	1358243	1256958	1332875	1416442	1535828	1704774	1856186

Республиканинг барча худудларида ривожлантирилаётган спорт турлари

4- жадал.

№№	Спорт турлари	Шуғулланаётганлар сони
1	Футбол	439344
2	Волейбол	296801
3	Баскетбол	177631
4	Енгил атлетика	172047
5	Шашка	133002
6	Гандбол	121553
7	Шахмат	125837
8	Кураш	93985
9	Стол тенниси	84627
10	Эркин кураш	26742
11	Бокс	26551
12	Дзюдо	16856
13	Юнон-рум кураши	10001
14	Теннис	14504
15	Самбо	7251
16	Оғир атлетика	6564

Энг оммавий спорт турлари

5- жадвал.

Спорт турлари	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Футбол	266767	161698	246868	279238	276017	339537	367573	403700	436160	439344
Кураш	56894	50720	63625	74581	65287	65948	73682	77397	91627	93985
Баскетбол	141719	123396	117206	138611	127480	133464	131286	140970	156499	177631
Волейбол	269433	214491	228727	256141	222217	228317	233339	252050	273306	296801
Гандбол	106053	94782	100447	95303	86312	85962	88524	102257	122026	121553
Енгил атлетика	114407	109897	110441	113936	112456	112197	114175	122503	134923	172047
Стол тенниси	86276	53051	77700	64416	59400	57907	59538	64117	72386	84627
Теннис	3301	2589	2432	2751	2766	6467	8316	9988	11935	14504
Шахмат	129204	81918	88187	90651	78518	75847	82712	96954	111740	125837
Шашка	140442	92368	97107	106810	91784	88885	114002	111432	129895	133002

20

Спорт билан шуғулланадиган болалар ва ўсмирлар сони

6- жадвал.

Жами спортчи болалар ва ўсмирлар	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
		1027961	1102176	1171601	1123723	1191641	1213602	1318775	1431422
Улардан									
Мақтабларда	737641	807097	873827	828072	880858	895455	986039	1092312	1196091
Коллеж ва лицейларда	42027	48577	53974	47353	52618	54279	61618	64051	81649
БЎСМларда	246089	244483	185923	245347	255658	259941	261477	269263	272262

21

Болалар-ўсмирлар спорт мактаблари сони

7- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	22	22	23	24	25	28	31	32	32	32
Андижон	60	62	64	68	74	77	73	69	62	63
Бухоро	44	35	36	36	36	35	35	36	37	37
Жиззах	20	20	20	21	21	21	22	22	23	25
Қашқадарё	23	23	23	24	24	28	25	25	25	25
Навоий	-	14	15	17	18	18	19	19	20	22
Наманган	32	33	37	37	37	38	38	38	37	39
Самарқанд	43	43	45	45	46	49	51	52	50	51
Сурхондарё	32	32	33	34	35	36	38	38	38	36
Сирдарё	25	26	26	26	26	26	27	28	29	24
Тошкент	49	48	54	58	54	55	56	55	52	59
Фарғона	43	44	42	46	44	44	43	49	50	47
Хоразм	27	28	28	27	27	26	25	26	26	26
Тошкент ш.	58	59	62	58	55	53	53	49	51	52
Республика бўйича jami	478	489	508	519	522	534	536	538	530	538

Болалар-ўсмирлар спорт мактабларида шуғулланувчилар сони

8- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	9890	10355	10433	8108	10488	12409	14073	14548	15122	14962
Андижон	26702	29205	27326	23789	30435	31742	30869	28966	27066	27403
Бухоро	28162	18727	19093	16458	17937	17885	18338	19927	21475	19911
Жиззах	10206	10109	10466	7992	11246	11468	11860	11963	13533	12654
Қашқадарё	9900	11563	11711	9874	12357	14291	13347	12768	12875	11876
Навоий	-	11938	12859	10044	16197	16853	16439	13621	15625	15169
Наманган	18017	18578	18023	15122	16814	18654	18545	18512	17428	18655
Самарқанд	27112	26568	27730	22283	28183	28640	29653	30608	30272	31222
Сурхондарё	11988	11677	12340	7798	11580	13721	13894	14252	14990	14407
Сирдарё	11570	13045	12501	8503	10155	10904	10763	10952	12376	11752
Тошкент	25287	23740	24644	17492	23496	23328	24827	24570	25197	25342
Фарғона	19965	21748	19231	13810	20154	19536	18711	20667	21296	21155
Хоразм	16373	17053	17779	12967	18735	18394	19847	20750	21061	20408
Тошкент ш.	22616	21783	20347	11683	17592	18283	18775	19373	20947	27346
Республика бўйича jами	237788	246089	244483	185923	245347	255658	259941	261477	269263	272286

Энг йирик халқаро мусобақаларда Ўзбекистон спортчилари қўлга киритган медаллар сони

9- жадвал.

Мусобақа турлари	Медаллар	Йиллар										Жами
		1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	
Олимпия ўйинлари	олтин		3		1						1	5
	кўмуш		2				1				1	4
	бронза		1				1				2	4
	жами		6		1		2				4	13
Жаҳон ва Осиё	олтин	7	10	13	22	12	15	23	31	42	44	224
Чемпионатлари Осиё ўйинлари	кўмуш	3	11	14	17	14	10	19	28	28	43	194
	бронза	8	10	11	28	9	19	19	33	26	81	248
	жами	18	31	38	67	35	44	61	92	96	168	666
	олтин	2	1	1	3	5	5	3	5	14	26	66
Бошқа халқаро	олтин	28	43	49	51	78	62	57	54	61	131	639
Мусобақалар	кўмуш	31	58	47	61	72	70	72	68	69	134	768
	бронза	25	40	57	77	89	88	105	64	111	129	805
	жами	84	141	153	189	239	220	234	186	241	394	2160
Жами медаллар		104	179	192	260	279	271	298	283	351	592	2905

Мустақиллик йилларида Олимпия ўйинларида совринли ўринларни эгаллаган Ўзбекистон спортчилари

10- жадвал.

Спортчининг исми-шарифи	Спорт тури	Соврини	Олимпия ўйинлари ўтказилган йил	Олимпия ўйинлари ўтказилган мамлакат ва шаҳар
Дина Черязова	фрестайл	олтин медали	1994	Норвегия, Лиллехаммер
Маҳаммадқодир Абдуллаев	бокс	олтин медали	2000	Австралия, Сидней
Армен Багдасаров	дзюдо	кўмуш медали	1996	АҚШ, Атланта
Артур Таймазов	эркин кураш	кўмуш медали	2000	Австралия, Сидней
Карим Тулаганов	бокс	бронза медали	1996	АҚШ, Атланта
Рустам Саидов	бокс	бронза медали	2000	Австралия, Сидней
Сергей Михайлов	бокс	бронза медали	2000	Австралия, Сидней

Спортнинг Олимпия турлари бўйича ўтказилган жаҳон чемпионатларида қўлга киритилган медаллар

11- жадвал.

Медаллар	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Жами	4	-	2	-	1	-	7	-	5
Олтин	1	-	-	-	-	-	2	-	1
Кумуш	1	-	-	-	1	-	3	-	2
Бронза	2	-	2	-	-	-	2	-	2

Изоҳ: Олимпия спорт турлари бўйича жаҳон чемпионатлари ҳар икки йилда бир марта ўтказилади. Олимпиада ўтказиладиган йилларда жаҳон чемпионатлари ўтказилмайди.

Олимпия спорт турлари бўйича жаҳон чемпионатларида совринли ўринларини эгаллаган Ўзбекистон спортчилари

12- жадвал.

Спортчининг исми-шарифи	Спорт тури	Соврини	Жаҳон чемпионати ўтказилган йил	Жаҳон чемпионати ўтказилган мамлакат ва шаҳар
Лина Черязова	фрестайл	олтин медали	1993	Финляндия
Маҳаммадқодир Абдуллаев	бокс	олтин медали	1999	АҚШ, Хьюстон
Уткирбек Хайдаров	бокс	олтин медали	1999	АҚШ, Хьюстон
	бокс	кумуш медали	2001	Шимолий Ирландия, Белфаст
Руслан Чагаев	бокс	олтин медали	2001	Шимолий Ирландия, Белфаст
Тўлқинбой Турғунов	бокс	кумуш медали	1999	АҚШ, Хьюстон
Фарҳод Тураев	дзюдо	кумуш медали	1999	Англия, Бирмингем
Рамиль Исломов	эркин кураш	кумуш медали	1997	Россия, Красноярск
		бронза медали	1999	Туркия, Истанбул
Адҳам Очилов	эркин кураш	кумуш медали	1999	Туркия, Истанбул
Хикматулла Ахмедов	бокс	кумуш медали	1993	Финляндия
Сергей Бренер	фрестайл	бронза медали	1993	Финляндия, Тампере

давоми

Спортчининг исми-шарифи	Спорт тури	Соврини	Жаҳон чемпиони утказилган йил	Жаҳон чемпиони утказилган мамлакат ва шаҳар
Дилшод Ёрбеков	бокс	бронза медали	1995	Германия, Берлин
Руслан Хинчагов	эркин кураш	бронза медали	1993	Канада, Торонто
Дамир Захартдинов	эркин кураш	бронза медали	1999	АҚШ, Атланта Туркия, Истанбул
Шерзод Хусанов	Бокс	бронза медали	2001	Шимолий Ирландия, Белфаст
Антон Ряхов	байдаркада эшкак эшиш	кумуш медали (500 метр)	2001	Польша, Познань
		бронза медали (200 метр)	2001	Польша, Познань
Оксана Чусовитина	спорт гимнастикаси	кумуш медали (таяниб сакраш)	2001	Гент, Бельгия
Дилшод Арипов	Юнон-рум кураши	Олтин медали	2001	Патра, Греция
Артур Таймазов	Эркин кураш	Кумуш медали	2001	Варна, Болгария
Эдуард Хегай	Таэквондо (ВТФ)	Кумуш медали	2001	Корея

28

Спорт унвонларига эга бўлган спортчиларни тайёрлаш

13- жадвал.

Спорт унвонлари	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
1-разрядли спортчилар	2768	2876	2965	2934	2837	3254	3933	4344	4756	4969
Спорт усталигига номзодлар	879	948	1069	1151	1287	1457	1598	1854	2185	2475
Спорт усталари	388	227	383	259	232	459	461	283	311	398
Халқаро тоифадаги спорт усталари	23	31	38	54	47	33	49	69	79	93

29

Спорт соҳасида давлат мукофотлари билан тақдирланган спортчи ва мураббийлар

14- жадвал.

Мукофотлар	Йиллар									
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
«Ўзбекистон ифтихори» фахрий унвони	-	-	-	-	-	-	8	5	3	7
«Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган спортчи» фахрий унвони	8	-	32	-	-	-	1	2	18	10
«Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган спорт устози» фахрий унвони	1	-	9	-	-	-	17	14	21	5
«Ўзбекистон белгиси» кўкрак нишони	-	-	-	-	-	3	16	-	-	-

Республика ҳудудларидаги жами спорт иншоотлари

15- жадвал.

Ҳудудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	3098	3035	3006	3281	3197	3335	3351	3351	3316	3483
Андижон	3253	3244	3302	3250	3194	3642	3870	4136	4132	4184
Бухоро	3575	2148	2161	2141	2223	2244	2322	2292	2345	2538
Жиззах	1938	1906	2079	1986	2032	2061	1968	2125	2162	2234
Қашқадарё	3616	3619	3599	3432	3583	4104	4215	4390	4450	4455
Навоний	-	1366	1215	1377	1268	1367	1455	1450	1384	1495
Наманган	3785	3781	3866	3767	4067	4201	4304	4401	4426	4414
Самарқанд	5296	4365	4380	4459	4523	4808	4828	4856	4842	4844
Сурхондарё	2271	2328	2312	2564	2575	3077	3191	3323	3359	3514
Сирдарё	1410	1448	1406	1381	1403	1499	1467	1633	1549	1615
Тошкент	3535	3563	4235	2958	3410	3407	3650	3772	3880	3765
Фарғона	3768	3862	4147	4141	4341	4139	4410	4582	4840	4920
Хоразм	2519	2548	2336	2494	2432	2521	2517	2642	2720	2847
Тошкент ш.	1805	1867	1933	1714	1944	2088	2080	2052	2146	2179
Республика буйича жами	39869	39080	40125	38949	40204	42493	43708	45005	45551	46487

Стадионлар сони

16- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	3	2	6	5	6	5	9	11	13	13
Андижон	20	20	20	20	20	22	24	26	26	25
Бухоро	21	15	15	18	18	18	24	22	22	22
Жиззах	2	2	2	2	2	3	3	5	5	5
Қашқадарё	8	7	7	8	9	17	17	17	17	19
Навоий	-	5	7	10	11	11	11	12	12	12
Наманган	16	19	24	25	25	25	26	28	28	28
Самарқанд	28	25	26	25	27	30	35	38	40	41
Сурхондарё	12	14	14	17	17	19	22	23	23	23
Сирдарё	10	10	8	8	11	10	11	12	14	14
Тошкент	34	30	29	30	36	36	36	37	38	38
Фарғона	17	18	18	18	25	29	32	33	35	36
Хоразм	17	17	11	11	12	9	12	13	16	13
Тошкент ш.	12	14	14	14	14	14	15	15	15	16
Республика буйича жами	185	198	201	211	233	248	277	292	304	305

32

Спорт заллари сони

17- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	289	318	330	341	364	359	369	379	403	405
Андижон	411	426	439	423	439	475	474	506	512	533
Бухоро	397	301	319	322	323	342	339	347	354	382
Жиззах	153	170	176	167	146	160	162	173	178	187
Қашқадарё	341	378	399	437	437	440	455	456	455	473
Навоий	-	120	129	125	137	141	153	156	160	143
Наманган	382	387	389	394	408	416	427	436	447	473
Самарқанд	342	411	416	423	431	442	447	449	457	457
Сурхондарё	243	225	221	220	246	278	282	300	319	310
Сирдарё	169	192	200	203	189	218	217	229	232	227
Тошкент	493	502	515	465	529	535	545	542	542	551
Фарғона	404	503	523	515	545	561	542	571	600	605
Хоразм	386	395	394	397	392	397	404	403	414	419
Тошкент ш.	404	434	442	454	454	481	510	511	541	556
Республика буйича жами	4414	4762	4892	4886	5040	5239	5326	5457	5614	5721

3-60

33

Сузиш бассейнларининг сони

18- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	-	1	1	1	-	-	-	2	2	2
Андижон	15	18	16	8	16	17	20	22	24	24
Бухоро	5	2	3	4	3	2	4	4	4	6
Жиззах	1	1	2	2	2	2	2	2	3	3
Қашқадарё	3	2	2	3	2	4	5	5	5	7
Навоний	-	2	4	9	12	13	13	13	13	13
Наманган	12	15	17	17	17	20	24	27	20	21
Самарқанд	11	14	14	15	16	11	11	11	12	12
Сурхондарё	-	-	3	-	3	3	2	4	6	6
Сирдарё	7	9	4	4	7	6	7	7	9	11
Тошкент	8	10	10	8	10	12	11	12	16	15
Фарғона	9	17	14	33	54	42	22	70	110	121
Хоразм	2	2	4	4	2	3	3	3	3	3
Тошкент ш.	41	34	29	29	25	34	30	33	33	32
Республика бўйича жами	114	128	125	139	172	169	156	215	260	276

34

Футбол майдонларининг сони

19- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	510	385	408	361	377	354	359	379	461	528
Андижон	327	322	355	284	325	404	585	605	594	594
Бухоро	615	406	139	187	242	246	214	244	269	369
Жиззах	331	335	399	375	403	424	413	423	426	451
Қашқадарё	801	785	771	605	686	858	932	896	902	860
Навоний	-	262	27	230	219	249	266	218	224	221
Наманган	236	209	164	207	211	326	379	412	506	513
Самарқанд	783	695	613	585	633	680	718	733	739	760
Сурхондарё	273	254	248	208	350	524	473	541	551	572
Сирдарё	245	225	152	213	240	267	249	311	292	294
Тошкент	584	605	971	416	511	508	570	574	574	600
Фарғона	455	493	473	476	404	503	545	594	620	625
Хоразм	112	105	74	107	180	171	209	228	249	292
Тошкент ш.	153	137	29	24	60	142	101	155	115	125
Республика бўйича жами	5664	5535	4817	4278	4841	5656	6013	6313	6522	6804

35

Теннис кортларининг сони

20- жадвал.

Худудлар	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Қорақалпоғистон	5	5	5	2	3	6	10	13	13	15
Андижон	2	7	-	40	2	17	21	57	57	61
Бухоро	16	7	8	5	4	5	8	23	31	31
Жиззах	2	1	1	1	1	10	13	29	29	34
Қашқадарё	9	6	1	1	1	12	9	42	41	41
Навобий	-	1	7	13	20	20	21	21	21	18
Наманган	9	6	10	11	10	18	25	31	34	39
Самарқанд	6	5	3	4	7	9	24	37	39	43
Сурхондарё	4	6	5	10	10	16	22	25	38	49
Сирдарё	6	7	4	5	6	8	12	21	12	19
Тошкент	14	13	12	14	13	20	21	13	20	18
Фарғона	6	8	9	10	13	26	14	32	51	63
Хоразм	3	7	4	3	9	22	25	49	31	78
Тошкент ш.	86	77	71	84	69	96	74	86	111	150
Республика бўйича жами	184	151	140	203	168	285	299	479	528	659

36

Жисмоний тарбия ва спорт ходимлари сони

21- жадвал.

Жисмоний тарбия ва спорт ходимлари	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Мактаб ўқитувчилари	16804	17827	18217	18456	18952	19739	20418	21227	21041	21557
Хунар-техника билим юртлари, лицей ва коллеж ўқитувчилари	701	722	707	652	645	655	684	724	792	1023
Ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчилари	749	716	720	716	718	742	783	841	1008	932
Олий ўқув юртлари ўқитувчилари	1258	1241	1253	1027	912	816	738	764	828	877
Тренерлар	4567	4702	4913	5092	5283	5834	5868	5993	6092	6353
Қолган мутахассислар	5055	4093	3835	3798	3664	3803	4052	3876	3804	4210
Жами соҳа мутахассислари	29134	29301	29645	29741	30174	31569	32543	33422	33565	34952

37

Олий маълумотли соҳа ходимларининг сони

22- жадал.

Жисмоний тарбия ва спорт кадрлари	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Мақтаб ўқитувчилари	9721	10338	10846	10553	10679	10966	11214	11895	11854	11989
Хунар-техника билим юртлари, лицей ва коллеж ўқитувчилари	485	483	465	448	444	432	446	497	569	808
Ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчилари	687	643	643	646	643	654	683	723	878	816
Олий ўқув юртлари ўқитувчилари	1256	1231	1246	1025	910	816	735	764	823	874
Тренерлар	2010	2297	2683	2643	2724	2944	3103	3073	3268	3413
Қолган мутахассислар	2352	2226	2097	2010	1988	1940	2132	1996	2076	2303
Жами соҳа мутахассислари	16511	17218	17980	17325	17388	17752	18313	18948	19468	20203

38

Ўрта махсус маълумотли соҳа ходимлари

23- жадал.

Жисмоний тарбия ва спорт кадрлари	Йиллар									
	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Мақтаб ўқитувчилари	6113	6388	6605	6961	7213	7576	7970	8505	8414	8832
Хунар-техника билим юртлари, лицей ва коллеж ўқитувчилари	186	196	210	184	181	191	202	206	200	201
Ўрта махсус ўқув юртлари ўқитувчилари	58	68	71	64	71	78	92	112	120	112
Олий ўқув юртлари ўқитувчилари	2	8	3	2	1	-	3	-	3	3
Тренерлар	683	775	851	893	898	1094	1042	1069	1105	1232
Қолган мутахассислар	1089	532	682	751	677	671	837	1071	906	867
Жами соҳа мутахассислари	8131	7967	8422	8855	9041	9610	10146	10963	10748	11247

39

Эслатма: Кўрсаткичлар ЎзРДЖТ ва СҚ статистик ҳисоботларидан олинди.

молот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, “Навруз”, “Маҳалла”, “Экосан” ва бошқа жамғарма ва уюшмалар мавжуд.

5. Бошқаришда бир қатор тамойиллар (принциплар) мавжуд бўлиб, у Ўзбекистонда олиб борилаётган сиёсат ҳамда турли ислоҳотлардан келиб чиққан ҳолда амал қилади. “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари” куйидагича белгиланган.

- инсонпарварлик;
- демократизм;
- фуқаролар жисмоний тарбиясининг узлуксизлиги ва давомийлиги;
- жисмоний тарбия ва спорт тизимида давлат ва жамоат бошқарувининг устунлиги.

Бу тамойилида негизида жисмоний тарбия ва спортнинг оммавийлиги, спорт маҳоратини ошириш, фаолиятларни илмий жиҳатдан ташкил қилиш, ҳар бир тадбир натижаларига ҳолисона (объектив) ёндошиш каби муҳим талаблар ҳам мавжуддир.

Инсонпарварлик принципида жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари ҳамда бошқа мутасадди ташкилотлар, шунингдек раҳбарларнинг спорт тадбирларини ташкил қилиш ва ўтказишда спортчилар, уларнинг мураббийлари, ҳакамлар ҳамда томошабинларга нисбатан ғамхўрлиги, шароитлар яратиб беришга интилиши, жисмоний тарбия ва спорт билан аҳолининг тобора кўпроқ қисми шуғулланишини таъминлаш каби ишлар кўзда тутилган.

Демократизм принципи жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш фаолиятидаги халқчиллик, кўпчиликнинг хоҳишига риоя этиш, тизимдаги раҳбар орган ва раҳбарларни сайлаш, шунингдек уларнинг ўз жамоалари олдида мунтазам ҳисобот бериб боришларидан иборат.

Фуқаролар жисмоний тарбиясининг узлуксизлиги ва давомийлиги принципи асосан уқув юртларидаги жисмоний тарбия дарслари, спорт тугарақлари машғулотларининг доимий ташкил қилинишини кўзда тутди. Шунингдек, меҳнаткаш аҳоли ва кекса кишиларни ҳам жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланишга жалб этишдир. Бунда турли мусобақаларни мунтазам ўтказиш, соғломлаштириш марказларининг иш фаолиятини яхшилаш мақсад қилиб куйилган. Бу принципларнинг яна бир жиҳати шундаки, аҳолини жисмоний тарбия ва спорт, халқ миллий уйинларига жалб этиш, айниқса, иқтидорли спортчилар-

нинг маҳоратларини ошириб бориш, шунингдек соғлом авлод тарбиясини яхшилашга қаратилгандир. Спорт машғулотларини ташкил қилиш, уларни режалаштириш, мусобақалар ўтказиш, мутахассис ходимларни тайёрлаш ва бошқа фаолиятларда тадқиқотларнинг натижаларига таяниш, фаолиятларни илмий равишда бошқариш муҳим аҳамиятга эга эканлиги баён қилинади. Айниқса, спорт мусобақаларини ўтказиш, турли натижалар, ҳисоб-китоб, назорат қилиш каби фаолиятларда ҳолисона (объектив) ёндошиш масалалари ишнинг тараққиётига қўмаклашиши ҳисобга олинган.

6. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида жуда кўп маҳсус атамалар ишлатилади ва уларнинг мазмунида ўзига хос бошқарувчилик фаолиятларини талаб этувчи маънолар мавжуд. “Жисмоний тарбия”, “Жисмоний маданият”, “Спорт” каби тушунчаларнинг мазмуни ва моҳияти “Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти” фанида етарли даражада баён қилинган. Шу сабабдан уларга алоҳида тўхталиш зарурияти йўқ. Шундай бўлса-да, қисқача тавсиф бериш жоиздир. Яъни:

— жисмоний тарбия педагогик жараён сифатида инсон камолотини такомиллаштирувчи восита ва усулдир.

— жисмоний маданият умумтарбиянинг муҳим таркибий қисми сифатида жисмоний машқлар билан шуғулланиш, унда асбоб-ускуна, кийим-бош, иншоотлардан фойдаланиш, тозалikka риоя этиш, гавданнинг туғри ҳамда чиройли ўсишини таъминловчи тарбиявий жараён дир.

Кўриниб турибдики, бу икки атама бир-бирини тулдиради. Жисмоний тарбия ва жисмоний маданият билан узлуксиз ҳамда оммавий шуғулланиш эса жисмоний маданият ҳаракати демакдир.

— Спорт мураккаб машқлар мажмуасидан таркиб топиб, техник-тактик жиҳатдан бахслашиш машқидир. Бунда маҳсус қоида ва талабларга риоя этиш зарур, голиблар эса мусобақа шаклида аниқланади.

— “Бошқариш” атамаси барча соҳага тегишли бўлган умумий маънодаги сўз бўлиб, у бевосита фаолиятларга раҳбарлик қилишни англатади. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида “бошқариш” муҳим аҳамият касб этувчи фаолиятни ифодалаб, спорт ташкилотлари, спорт клублари, жамоалар (коллектив) орасида мусобақалар, йиғин-анжуманларни ўтказишга, йўлбошчилик қилиш маъносида ишлатиладиган атамалар.

Бошқариш тизимлари /система/ ўз навбатида жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг сертармоқлигини

билдиради. Масалан, ўқув юртлари, ишлаб чиқариш меҳнат жамоалари, муассасалар, спорт иншоотлари ва ҳоказо. Улар ўз навбатида, яна бир қатор тизимлардан таркиб топгандир. Яъни, ўқув юртлари тизимига: мактаб, академик лицей, ўрта махсус, касб-ҳунар коллежлари ва олий ўқув юртлари киради.

Илмий бошқариш тушунчасига энг аввало, илмий тадқиқотлар, илғор тажрибаларнинг натижаларини қўллаш киради. Жамоаларни бошқаришда қўлланиладиган синовтажриба жараёнлар мониторинги ишларни илмий равишда бошқариш асосларидир.

Бошқариш усуллари. Бу жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида кўп қўлланиладиган ва мазмун ҳамда шакл жиҳатдан бир-биридан фарқ қилувчи фаолиятлардир. Чунки барча соҳа ёки жамоаларда бирдек иш тутиш мумкин эмас. Масалан, спорт иншоотлари ва мураббийларга яратилган имкониятлар бир хил бўлган футбол жамоаларининг иш фаолиятида ўхшашлик, талаблар ягонадек туюлса-да, улар бир-биридан тубдан фарқ қилади. Шунинг учун ўйинлардаги натижалар ва жадваллардаги ўринлар ҳар хил бўлади. Шу сабабдан спорт ташкилотлари ва жамоаларида энг илғор, самарали усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг халқаро алоқалари жаҳон спорти фаолиятида кенг қўлланиб келинаётган баъзи бир янгиликларни вужудга келтирди. Бу, ўз навбатида менежмент, маркетинг, тадбиркорлик каби тушунчаларни келтириб чиқарди ва улар амалий фаолиятга тобора чуқур сингиб бормоқда. Уларнинг батафсил мазмунлари шу номдаги мавзуларда баён этилади.

Хулоса. Ўзбекистонда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш бўйича жисмоний тарбия ва спорт соҳасида муҳим ишлар амалга оширилмоқда.

Бўлажак мутахассис кадрларни назарий билим, амалий малака ҳамда кўникмалар билан қуроллантиришда “Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш” фанининг аҳамияти катта бўлмоқда. Унинг мазмуни ва моҳияти, хусусан, талабаларга таълим-тарбия бериш, касб-ҳунарларнинг турли усуллари билан таништириш, айниқса, республика, вилоят, шаҳар спорт қўмиталари, уларнинг қўйи тармоқларидаги ташкилий ишлар, уларга раҳбарлик қилиш йўлларини ўргатиш янги талаблар даражасида амалга оширилмоқда. Бу эса, ўз навбатида талабаларнинг ижодкорлик фаолиятлари ҳамда ўз вазифаларини пухта билиш масъулиятларини оширмоқда.

Жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларини тарбиялашда соҳага доир қонунлар, фармонлар ва қарорларни ўрганиш, уларнинг ижросини таҳлил қилиш, талабаларнинг ўқув амалиётларида уларга амал қилиш йўлларини сингдириш ўқув жараёнининг муҳим таркибий қисмига айланмоқда.

Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фанини ўзлаштиришда ўқув режасидаги бошқа назарий ва амалий мутахассислик фанлари мазмунини боғлаш, уларни таққослаш ишлари талабаларнинг мустақил ҳамда ижодкорлик билан ўз касбига ёндошишини тақозо этмоқда.

Энг муҳими шундаки, жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фанининг асосий таянчларидан ҳисобланган миллий кадрлар, маънавий-маърифий, маданий мазмундаги халқ миллий ўйинларининг моҳиятини чуқур ўрганиш, “Алпомиш” ва “Барчиной” махсус тестлари талабаларини ҳаётга татбиқ этиш усулларини билиш каби фаолиятлар ўқув жараёнида бошқариш билан бевосита боғланмоқда.

II. БОШҚАРИШ ТИЗИМЛАРИ

1. Ўзбекистон Республикасида Давлатни идора қилиш, Олий Мажлис, Президентлик, Вазирлар Маҳкамаси, суд ва маъмурий идоралар ҳақида тушунча.

2. Бошқариш тизимлари, Давлат идоралари, ширкат хўжалик идоралари ва жамоат ташкилотлари.

3. Спорт ташкилотлари, Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, “Ўзбекистон”, “Динамо”, “Ёшлик”, “Талаба” спорт жамиятлари, Мудофаага қўмаклашувчи “Ватанпарвар” ташкилоти.

4. “Маҳалла”, “Наврўз”, “Экосан”, “Соғлом авлод учун” ва бошқа хайрия жамғарма уюшмалари, “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази, “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги вазибалари.

2.1. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ДАВЛАТНИ ИДОРА ҚИЛИШ

Жаҳондаги давлатларнинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий турмуш шароитларини акс эттирган ўз миллий хусусиятлари мавжуд. Қазерда ва қандай давлат бўлмасин, унинг мақсади ва вазибаси аҳолини ижтимоий жиҳатдан таъминлаш, унинг миллий урф-одатлари ва маданиятини ривожлантириш, Ватанни ташқи ҳужумлардан ҳимоя қилиш кабиларга қаратилади. Жамият тараққиётининг ўзига хос қонунлари бор. Шунга кўра у ёки бу давлат иқтисодий, маданий, техник, фан ва ниҳоят, ҳарбий жиҳатдан ўз имкониятларининг бошқа давлатлардан устун бўлишига ҳаракат қилади.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўтказиладиган жаҳон биринчиликлари, кубоклари, Олимпия ўйинларида ҳар бир мамлакат халқлари ўзининг спортчилари голиб чиқишларини, уларнинг шаънига ўз мадҳияларининг янгираши ва байроқлари баланд кўтарилишини хоҳлайдилар.

Ҳар бир соҳадаги каби жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари ҳам давлат ташкилотлари, уларнинг иш фао-

лиятлари билан яхши таниш бўлиши лозим. Чунки иш жараёнида улар билан боғлиқ масалаларга дуч келинади.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон собиқ Иттифоқ даврида давлат сифатида таркиб топган бўлсада, уни идора қилиш, раҳбарларни танлаш ва жой-жойига қўйиш фақат Марказнинг хоҳиш ва буйруғи билан амалга ошириб келинди.

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида халқаро андозаларга таянган ҳолда ўз Конституциясини ишлаб чиқди ва у 1992 йил 8 декабрда тасдиқланди. Конституцияда такидланишича, Ўзбекистон — суверен демократик Республика. Давлатнинг “Ўзбекистон Республикаси” ва “Ўзбекистон” деган номлари бир маънони англатади /1-модда/. Шунинг учун давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади, дейилади /2-модда/.

Давлатни идора қилиш борасида Конституцияда қайд этилишича, Ўзбекистон Республикасида Давлат ҳокимияти халқ манфаатларини кўзлаб ва Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар ваколат берган идоралар томонидангина амалга оширилади /7-модда/.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясидаги “Давлат ҳокимиятининг ташкил этилиши” бўлимидаги XVIII боби Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига бағишланган. Бу ерда қайд этилишича, Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади /76-модда/.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг мутлоқ ваколатларига Конституцияни қабул қилиш, унга ўзгартиришлар киритиш, Ўзбекистон Республикаси қонунларини қабул қилиш, Ўзбекистон Республикаси ички ва ташқи сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш ва давлат стратегик дастурларини қабул қилиш ва энг муҳими, Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятлари тизимини ва ваколатларини белгилаш каби муҳим амаллар киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Раиси ва унинг ўринбосарлари депутатлар томонидан яширин овоз бериш йўли билан сайланади. Олий Мажлисининг тармоқлари Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар, шаҳар-туман ҳокимиятлари ҳамда қишлоқ-маҳалла оқсоқоллари кенгашларидан иборатдир.

Олий Мажлис таркибида турли қўмиталар ва комиссиялар фаолият кўрсатади.

Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари қўмитаси ҳамда унинг комиссиялари таркибидан жисмоний тарбия ва спорт ўз ўрни ҳамда хусусиятларига эгадир. Яъни жисмоний тарбия ва спортга доир давлат ваколатидаги барча масалалар шу қўмита томонидан амалга оширилади. Бундай комиссиялар барча давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг амалий фаолиятларини ўрганиб боради ва зарур масалаларни тула ишлаб чиқиб, уларни Олий Мажлисга олиб чиқади. Бу қўмитанинг тармоқлари вилоятлар, шаҳар-туманларнинг ҳокимиятида ҳам мавжуддир.

Президентлик. Маълумки, кўпгина давлатларда идора қилиш ва бошқаришда Президентлик тизими мавжуд. Уларнинг ташкилий тузилиши, моҳиятлари ва энг демократик тажрибаларини ўрганган ҳолда Президентлик Ўзбекистон Республикасида ҳаётга тадбиқ этилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XIX боёвда “Ўзбекистон Республикасининг Президенти” боби алоҳида берилгандир. Шунга кўра, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасида давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғидир. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти айни вақтда Вазирлар Маҳкамасининг Раиси ҳисобланади, дейилган. Бу вазифани юртимизда И.А.Каримов 1991 йилдан буён бажариб келмоқда. Уларнинг олиб бораётган сиёсатлари, раҳбарлик фаолиятлари фақат мамлакатимиздагина эмас, ҳатто жаҳон ҳамжамияти давлатлари орасида ҳам алоҳида эътиборга моликдир. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлис йиғилишида қабул қилган қасамёдни келтириш ўринлидир.

“Ўзбекистон халқига садоқат билан хизмат қилишга, Республиканинг Конституцияси ва қонунларига қатъий риоя этишга, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларига кафолат беришга, Ўзбекистон Республикаси Президенти зиммасига юклатилган вазифаларни виждонан бажаришга тантанали қасамёд қиламан”.

Вазирлар Маҳкамаси. Юқорида қайд этилганидек, Олий Мажлис қабул қилган қонунларнинг ижрочиси Вазирлар Маҳкамаси ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг таркибини Ўзбекистон Республикаси Президенти тузади ва унинг Олий Мажлис томонидан тасдиқланиши Ўзбекистон Республикаси Конституцияси билан кафолатланган.

Вазирлар Маҳкамаси халқ ҳужалигида барча соҳанинг самарали фаолиятига раҳбарликни, қонунлар, Олий Мажлиснинг бошқа қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Пре-

зидентининг фармонлари, қарорлари ва фармойишлари асосида таъминлайди. Шунингдек, у амалдаги қонунларга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги барча органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар томонидан бажарилиши мажбурий бўлган қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бу вазифаларни амалга оширишда барча вазирликлар, давлат кўмиталари, концернлар, жамоат ташкилотларининг фаолиятига таянади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ўз иш фаолиятида вилоятлар, шаҳар-туман ҳокимиятлари, қишлоқ-маҳалла халқ депутатлари кенгашларининг фаолиятига суянади, уларнинг барча фаолиятларига раҳбарлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосида давлатни идора қилишда ҳуқуқий органлар сифатида ёки давлат ҳокимияти органлари таркибида суд, прокуратура, милиция, ҳарбий кучлар мавжуд. Улар қонунларни амалга ошириш, жиноятчиликка қарши ва мудофаа ҳамда ҳавфсизлик ишларини бажариш билан биргаликда жисмоний тарбия ва спорт ишларида ҳам маълум даражада иштирок этадилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида тасдиқланган журналистлар фаолияти билан боғлиқ бўлган қонунларда давлатнинг тўртинчи ҳокимияти деб тан олинган матбуот органлари ҳам давлатни идора қилиш, улар билан боғлиқ барча фаолиятларда, шунингдек, жисмоний тарбия ва спортни тарғиб қилишда бевосита фаолият кўрса-тади.

Шуни ҳам эътироф этиш керакки, мамлакатда мутахассис кадрлар тайёрлаш, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга оширишда ўқув юртларига эга бўлган вазирликлар, давлат кўмиталари, бошқармалар давлат идоралари сифатида фаолият кўрсатиб келмоқда. Табиийки, барча турдаги умумтаълим, ўрта махсус ва олий ўқув юртларида жисмоний тарбия ўқув жараёнининг таркибий қисмидир. Шунингдек, уларда оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинлари ўқувчи ёшларнинг жисмоний ва маънавий камолотини тараққий эттирувчи воситалар сифатида хизмат қилади. Бундай ижтимоий-педагогик жараёнларни ташкил қилиш, уларни моддий ва техник жиҳатдан таъминлашда давлат идоралари фаолият кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, Мустақил Ўзбекистонда аҳолининг ижтимоий-маданий турмуш фаровонлигини янада яхшилаш, уларнинг маънавий етук, жисмонан бақувват бўлиб камолотга етишишларида давлат идораларининг фаолиятлари муҳим аҳамиятга эга. Бунда “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги, “Таълим тўғрисида”ги ва бошқа қонунлар, Республика Президентининг “Соғлом авлод учун” орденини таъсис этиш тўғрисидаги /1993 йил/ фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш билан боғлиқ бўлган қатор /1993 йил, 1996 йил, 1999 йил, 2000 йил/ қарорлари муҳим аҳамиятга эгадир. Булар, ўз навбатида, мамлакатимизда давлатни бошқаришдаги Олий Мажлис, Президентлик, Вазирлар Маҳкамаси суд ва маъмурий идоралар тизимининг афзаллигидан далолатдир.

2.2.1 Давлат идоралари

Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш ҳамда аҳолини ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий жиҳатдан муҳофаза қилишда давлат ҳокимиятининг афзалликлари қайд этилди. Бу фаолиятларда бевосита иштирок этувчи ҳамда масъулият юклатилган турли давлат идоралари ҳақида ҳам муайян маълумотлар берилди. Шунга кўра, уларнинг изчиллик билан олиб борадиган иш жараёнлари, жумладан, аҳолининг барча қатламлари саломатлигини яхшилаш билан боғлиқ иш тажрибаларида жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинларининг ҳам катта аҳамиятга эга эканлигини эътироф этиш зарур бўлади.

Яна шуни ҳам қайд этиш керакки, давлат идоралари ҳозирги кун шароити ва жаҳондаги илғор давлатларнинг тажрибаларидан келиб чиққан ҳолда соҳалар, тармоқлар, ишлаб чиқариш жараёнларининг хусусиятлари ҳамда муассасаларнинг турларига қараб вазирликлар, давлат қўмиталари, концернлар, компаниялар ва шунга ўхшаш раҳбарлик органларидан таркиб топган. Буларга мисол тариқасида қуйидагиларни қайд этиш kifоя, яъни:

— мактабгача тарбия муассасалари, умумтаълим мактаблари, махсус мактаблар (ногиронлар учун), академик лицей, ўрта махсус, касб-ҳунар коллежлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари, илмий-текшириш институтлари, ўқитувчилар ва тарбиячилар малакасини ошириш институтлари ҳамда шунга ўхшаш муассасаларга Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги раҳбарлик қилади;

— урта ва олий тиббиёт укув юртлари, шифохоналар, поликлиникалар, дорихоналар ва турли даволовчи муассасалар Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан бошқарилади;

— қишлоқ меҳнаткашларининг фаолияти, деққон хўжалиги ва улар билан боғлиқ бўлган барча фаолиятлар Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги зиммасидадир;

— концертлар ва шунга ухшаш йирик корхоналарга эга бўлган давлат идоралари мазмунан тизим ва тартибдаги соҳалардир.

Мамлакатимизнинг географик ва демографик тузилиши жараёнидан келиб чиққан ҳолда саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш /пахта, ёғ, дон, мева ва ҳоказолар/, савдо ва бошқа соҳалар бўйича давлат-кооператив /ширкат/ хўжалик, фермерлик идораларининг фаолиятларини бошқариш тизимига чуқур сингиб бормоқда. Улар ўз ихтисосликларидаги барча иш турлари билан биргаликда аҳолининг ижтимоий-маданий турмушида ҳам фаол иштирок этади. Бунда жисмоний тарбия ва спорт ишларига ҳам алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Айниқса, спорт майдонларини қуриш, керакли жиҳозлар билан таъминлаш ишларида ҳамкорлик кучаймоқда.

2.3. Спорт ташкилотлари

Ўзбекистонда спорт ташкилотлари ва спорт жамиятлари /касаба уюшмалари жисмоний тарбия - спорт жамияти “Ўзбекистон”, “Динамо”, “Меҳнат ўринбосарлари” ва ҳоказо/собиқ Иттифоқ давридан буён фаолият кўрсатиб келмоқда. Ижтимоий-маданий ва аҳолининг ишлаб чиқаришдаги фаолиятларига асосланган ҳолда спорт жамиятларининг номлари /“Спартак”, “Буревестник”, “Меҳнат”, “Пахтакор”, “Еш куч” ва бошқалар/ турли даврларда /1936-1940, 1950-1957, 1987/ ўзгартирилди ва улар бирлаштирилди. Улар ўз тараққиёти тарихига эгадир. Бу ҳақда тула маълумотларга эга бўлиш учун эса Р.Абдумаликов, Т.Т.Юнусов, А.К.Акрамов ва бошқаларнинг ўқув-услубий қўлланмаларига мурожаат қилиш керак.

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси давлат органи сифатида республикада жисмоний тарбия, спорт, халқ миллий ўйинларини аҳолининг кундалик турмушига сингдириш ва уларга бевосита боғлиқ бўлган қатор тадбирларни олиб бориш билан шуғулланади. Унинг асосий мақсади ва вазифалари алоҳида Низомда қайд этил-

ган. Республикамизда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш буйича жамоатчилик асосида фаолият кўрсатувчи спорт жамиятлари мавжуддир. Улар таркибига қуйидагилар киради:

1. Республика Касаба уюшмалари федерацияси қошидаги “Ўзбекистон” спорт жамияти. Бу жамият, асосан меҳнат жамоаларида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш билан фаолият кўрсатади. Шунингдек, унинг таркибида терма спорт жамоалари, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари мавжуддир.

2. “Динамо” спорт жамияти. Бу жамият, асосан, ички ишлар идоралари ходимлари ва улар билан боғлиқ қорхоналар, муассасаларда меҳнат қилувчилар билан жисмоний тарбия ишлари олиб борадиган ташкилотдир.

3. “Ёшлик” /собиқ “Меҳнат резервлари” ва “Ёш куч” спорт жамиятлари уюшмаси/ спорт жамияти ўз фаолиятини мактаб ўқувчилари, “Талаба” спорт уюшмаси, ўрта махсус ва олий ўқув юртлири талабалари билан оммавий спорт тadbирларини ўтказишда намоён этади.

4. “Ватанпарвар” ташкилоти Ўзбекистон мудофаасига кўмаклашувчи ташкилот сифатида ўқувчи-ёшлар ва ишчилар орасида спортнинг ҳарбий-техника билан боғлиқ турларини ташкил этади /парашют, авто-мотоклуб, радио-техника ва ҳоказо/.

5. Марказий ҳарбий спортклуби — махсус спортклуб сифатида фаолият кўрсатиб, у асосан ҳарбий ташкилотларда спорт ишларини уюштириш билан фаолият кўрсатади.

Кейинги йилларда ўз мақомига эга бўлган футбол, каратэ, таэквондо, дзю-до, кураш, турон каби спорт турлари буйича махсус спорт уюшма (федерация)лари ташкил этилди.

Юқорида қайд этилган спорт ташкилотлари ва клубларнинг махсус низомлари, уставлари мавжуд бўлиб, уларда ҳақ-ҳуқуқлари тўла акс эттирилган. Бу ҳақда кейинги бўларда батафсил сўз юритилади.

2.4. Жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилишда жамғарма уюшмаларининг фаолиятлари

Мустақиллик даврида аҳолининг ижтимоий турмуш даражасини тобора ошириш миллий қадриятларни қайта тиклаш, маънавий-маърифий маданиятимизни жаҳон халқларининг илғор маданияти билан бойитиш “Соғлом авлод учун” давлат дастурини амалга ошириш ва бошқа соҳаларда кўмаклашувчи жамғарма уюшмалари ташкил

қилинди. Уларнинг қисқача фаолиятлари билан қуйида танишиш мумкин.

“Наврӯз” хайрия жамғарма уюшмаси мустақиллик ша-рофати билан юзага келган илк ташкилотлардан ҳисобланади. У асосан ҳар йили ўтказиладиган баҳор байрами - “Наврӯз”ни ташкил қилиш, кўпгина соҳалар каби жисмоний тарбия ва спортга ҳам моддий ёрдам бериш фаолиятларини амалга ошириб келмоқда.

“Маҳалла” хайрия жамғармаси маҳалла оқсоқоллари жамоаларини бирлаштирувчи ташкилотдир. Жамғарилган маблағларни кам таъминланган оилалар, ногиронларга, фахрийларни моддий рағбатлантиришга, шунингдек, маҳаллаларда ўтказиладиган маданий ва оммавий спорт тадбирларига сарфлайди.

“Маънавият ва маърифат” жамоатчилик марказининг хайрия жамғармаси ҳам шу ном билан юритилади. Юртимизда миллий қадриятларни қайта тиклаш, маънавий-маърифий маданиятимизни кенгайтириш ва бойитиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан /1993 йил, апрел/ бу марказ ташкил этилди. Бу марказ Давлат спорт қўмитаси билан ҳамкорликда илмий-амалий анжуманлар, оммавий спорт тадбирларини ўтказиш ҳамда жамғарма ҳисобидан спортга моддий ёрдам беришда фаол иштирок этмоқда.

“Соғлом авлод учун” жамғарма уюшмаси Ўзбекистон Президентининг 1993 йил 4 мартдаги “Соғлом авлод учун” орденини таъсис этиш тўғрисидаги фармони асосида вужудга келган ҳукуматга қарашли бўлмаган ташкилотдир. “Соғлом авлод учун” давлат дастурини амалга ошириш, айниқса ўқувчи-ёшларнинг оммавий спорт тадбирларини ташкил қилиш, уларга моддий ёрдам кўрсатишда хизматлари ғоят каттадир.

“Экосан” халқаро жамғарма уюшмаси сифатида жаҳондаги кўпгина нуфузли ташкилотлар қаторига кўтарилди. Унинг асосий мақсад ва вазифалари атроф-муҳитни кузатиш, назорат қилиш, тозаликни сақлаш ва табиатни муҳофаза қилишдир. Бу йўлда Орол денгизи муаммолари ва шунга ўхшаш ўта муҳим ишлар билан шуғулланиб келди. Ўз навбатида саёҳатчилар, ўқувчи-ёшларнинг оммавий соғломлаштирувчи спорт тадбирларига ҳам маълум даражада ўз ҳиссаларини қўшмоқда.

“Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати ўқувчи-ёшлар, талабаларнинг таълим-тарбия, касб-ҳунар, техникани эгаллаш, саломатлик, спорт, маданият соҳаларидаги фаолиятларида амалий жиҳатдан қўмаклашади. У Халқаро Ку-

раш Ассоциацияси фаолиятида ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган ташкилий, моддий ёрдам бериш ишларида бево-сита иштирок этади. Республикамизда “Болалар” хайрия жамғармаси, “Нуроний” хайрия жамғармаси ва шунга ўхшаш кўпгина хайрия жамғармалар мавжуддир. Улар ўз соҳаларида ўтказиладиган маданий тадбирларда кўмакла-шадилар ва белгиланган тартибда моддий ёрдам берадилар.

Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, юқорида номлари қайд этилган жамғарма уюшмаларининг вилоят, туман-шаҳар бўлимлари, уларнинг кўпгина жамоаларда бошланғич таш-килотлари амалий жиҳатдан фаолият кўрсатиб, яхши са-мараларга эришмоқда. Улар фаолиятида оммавий спорт тадбирлари ва халқ миллий ўйинларини ташкил қилишда амалий жиҳатдан катта аҳамият касб этмоқда.

III. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ДАВЛАТ ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ ҚЎМИТАСИ

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг ташкилий тузилиши ва тараққиёти.

2. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси Низоми ва унинг асосий мазмуни. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг ички тузилиши, коллегия.

3. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг таркибий тармоқлари, ЎзДЖТИ.

4. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ташкилот.

5. Жисмоний тарбия ва спорт қўмиталарининг фаолиятлари; мутахассис ходимлар, спорт жамоалари /командалар/, уюшмалар /федерациялар/ билан ишлаш, жисмоний тарбия ва спортни ташкил этишнинг илмий асослари.

6. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг матбуот идоралари билан алоқаси /радио, телевидение, оммавий ахборот воситалари ва ҳоказолар/.

3.1. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг тузилиши ва тараққиёти

Ўзбекистон шароитида оила, болалар боғчалари ва барча тонфадаги ўқув юртлиларида жисмоний тарбияни ташкил қилиш, аҳоли ўртасида оммавий соғломлаштирувчи спорт тадбирларини уюштириш ҳамда иқтидорли спортчилар маҳоратини ошириш каби турли-туман фаолиятларни ташкил қилишнинг ўзига хос хусусиятлари бор. Бошқача қилиб айтганда, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракати кенг қамровли ташкилий-педагогик жараён бўлиб, уни бошқариш махсус давлат ва жамоат спорт ташкилотларининг фаолият-

тини талаб этади. Шу сабабдан, мамлакатимизда Давлат органи ҳуқуқига эга бўлган Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси мавжуд. У ўзининг ташкилий ва ривожланиш тарихига эгадир.

Ўзбекистон ўз мустақиллигига эга бўлгач, барча соҳалар каби жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш, уларни бажаришнинг тартиб-қоидалари ишлаб чиқилди ва республика шароити ҳамда давр талабларига мослаштирилди.

Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонунда таъкидланишича, “Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш ваколатли давлат органи томонидан бошқарилади” деб /5-модда/ белгиланган. Шунга асосан, “Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг ваколатли давлат органи ҳисобланади”, — дейилган.

Қонунда Республика спорт қўмитасига қуйидаги ваколатлар берилган:

- жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришнинг аниқ мақсадга қаратилган дастурини ишлаб чиқади ва рўёбга чиқаради;

- жисмоний тарбия — спорт жамоат бирлашмалари билан биргаликда Ўзбекистон спортчиларини Олимпия ўйинлари ва бошқа халқаро спорт мусобақаларига тайёрлашнинг аниқ мақсадга қаратилган дастурини ишлаб чиқади ва уларнинг бажарилишини таъминлайди;

- спорт турлари бўйича мамлакат терма командалари таркибларини тасдиқлайди ва уларнинг халқаро спорт мусобақаларида иштирок этишга тайёргарлик кўришларини таъминлайди;

- аҳоли турли қатламларининг жисмоний камолот даражасини аниқлаш учун спорт меъёрларини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди;

- жисмоний тарбия — спорт кадрларини тайёрлаш, малакасини ошириш ва аттестациядан ўтказишни ташкил этади;

- спорт тайёргарлиги марказларини, жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги таълим муассасалари ва илмий ташкилотларини тузади;

- жисмоний тарбия ва спорт муаммолари бўйича илмий, услубий ва оммабоп адабиётлар яратилиши ва нашр этилишини ташкил қилади;

- ўз ваколатлари доирасида жисмоний тарбия ва спортга оид меъёрий ҳужжатларни, шу жумладан, жисмоний тарбия - соғломлаштириш ва спорт иншоотларидан фойдала-

ниш меъёрлари ҳамда қоидаларини ишлаб чиқади ва тасдиқлайди;

- жисмоний тарбия ва спортнинг илмий-ахборот таъминоти тизимини ташкил этади;

- қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Уқорида қайд этилган ишларни ташкил этиш ва уларни амалга оширишда Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ўзининг қуйи тармоқлари, яъни вилоят, шаҳар ва туман спорт қўмиталарига бевосита таянади. Шу билан биргаликда, қонун асосида бошқа давлат ҳамда жамоат ташкилотлари, спорт жамятлари билан ҳамкорлик қилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат спорт қўмитаси аппаратининг тузилиши

3.2. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг низоми ва унинг асосий мазмуни

3.2.1. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг Низоми ҳақида

Ўзбекистоннинг мустақиллик сари дастлабки қадам ташлаш пайтлари Республика спорт қўмитасининг Низоми қайта кўриб чиқилди. “Жисмоний тарбия ва спорт тўғри-

сида”ги Қонун қабул қилиниб, у кучга киргач, спорт қўмитасининг Низоми қайта ишлаб чиқилди бунда аввалги Низомдан ҳам фойдаланилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 майдаги 185-сонли қарорига асосан, “Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳақидаги Низом” тасдиқланди. Унда қайд этилишича:

1. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси /Давлат спорт қўмитаси/ жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги махсус давлат идораси сифатида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига бўйсунди.

2. Ўзбекистон Давлат спорт қўмитаси Ўзбекистон Конституцияси, республика қонунлари ва ҳукумат қарорларига таянади. Қонунлар, қарорлар ва Ўзбекистон Президентининг фармонларини амалга оширишда ўзига берилган ваколатлар доирасида ўз фаолиятини ташкил этади.

3. Ўзбекистон Давлат спорт қўмитаси жисмоний тарбия ва спорт билан боғлиқ барча масалаларни ҳал этади ва ўз ҳуқуқлари доирасида бошқа идораларга топшириқ бериши мумкин. Республикада оммавий жисмоний тарбия ва спорт тadbирларига раҳбарлик қилишда Давлат спорт қўмитаси Касаба уюшмалари федерацияси ва бошқа жамоат ташкилотлари билан ҳамкорлик қилади.

4. Ўзбекистон Давлат спорт қўмитаси ўзининг молиявий муносабатларини Қорақалпоғистон республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар ва шаҳар-туман спорт қўмиталари билан ҳамкорликда олиб боради.

5. Давлат спорт қўмитаси тасарруфидаги ўқув юртлари, уюшмалар, муассасалар, ташкилотларда давлат бюджети асосида молиявий ишларни бошқаради. Низомда таъкидланишича, энг зарур масалаларни ҳал этиш учун ўзининг таклиф ва мулоҳазаларини ишлаб чиқади, уни тасдиқлаш учун тегишли идораларга тақдим этади.

Ўзбекистон Давлат спорт қўмитаси ўзининг Республика Герби акс эттирилган муҳри, бланкалари ва банкларда мустақил ҳисоб рақамига эга. Ўзбекистон Давлат спорт қўмитасига қуйидаги вазифалар юклатилган:

- Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришни мувофиқлаштириш, ҳар йилги прогнозларни /башорат/ шакллантириш, илмий асосланган жисмоний тарбия тизимини амалда юритиш ва шу соҳада илмий тадқиқот ишларини олиб бориш;

- жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги энг илғор йўналишларни белгилаш, молиявий, моддий - техник ва бошқа бойликларни /ресурс/ концентрациялаш;

- аҳоли ўртасида соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва оммавий спорт тadbирларини уюштириш, фуқароларни соғломлаштириш ва жисмоний камолотга етказиш, ёшларни меҳнатга ва республика қуролли кучлари сафларида хизмат қилишга тайёрлаш, соғлиқни сақлаш ва мустаҳкамлаш, касалликларнинг олдини олиш, соғлом турмуш тарзини шакллантириш, дам олиш, хордиқ чиқаришни ташкил қилиш;

- аҳоли истикомат жойлари ва маҳаллаларда соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва оммавий спортни ривожлантиришнинг асосий йўналишларини аниқлашда қуйи спорт қўмиталари ва жисмоний тарбия ҳамда спорт соҳасидаги жамоат ташкилотларининг фаолиятларини мувофиқлаштириш;

- миллий спорт турлари ва халқ ўйинлари бўйича мусобақалар ўтказишни ташкил қилиш;

- жисмоний тарбия мутахассисларини тайёрлаш ва ишга жойлаштириш, уларни қайта тайёрлаш, малакасини ошириш;

- спорт жамоаларига ўринбосарларни тайёрлаш ишларини ташкил қилиш, халқаро ва республика спорт мусобақаларини ўтказиш, ўқув-машғулотлар йиғинларини ташкил қилиш;

- аҳолини спорт иншоотлари, асбоб-усқуналари ва буюмлари билан таъминлаш. Низом асосида Ўзбекистон Давлат спорт қўмитасига қуйидаги фаолиятлар /функциялар/ юклатилган;

- Ўзбекистон Республикаси Макраиқтисодиёт ва статистика вазирлиги, Қорақалпоғистон Жўқориғи Кенгеси, вилоятлар ҳокимликлари, давлат идоралари билан биргаликда узоқ муддатли прогнозлар ишлаб чиқиш, фойдали ишлаб чиқарувчи муассасалар ва фирмаларнинг спорт буюмларини ташкил қилиш, бу билан оммавий жисмоний тарбияни ривожлантиришга эришиш;

- жисмоний тарбия ва спорт соҳасида бошқаришни ташкил қилишда иқтисодий усуллардан фойдаланишни жорий этиш, бозор иқтисодиёти ва муносабатлари қондаларидан мақсадли фойдаланиш;

- оммавий жисмоний тарбия, миллий спорт турлари, халқ ўйинлари, ногиронлар спорти ва олий спорт маҳоратини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари лойиҳасини ишлаб чиқиш;

- спорт ўринбосарларини тайёрлаш ишини олиб бориш, қайси идорага мансуб бўлишидан қатъий назар, спорт мактаблари, тармоқлар ва ихтисосликлар, олимпиадаларни тайёрлаш марказларини ривожлантиришни мувофиқлаштириш, улардаги ўқув-йиғин машғулотларини назорат қилиш;

- жисмоний тарбия ва спорт ишларини таҳлил қилиш, ҳисобга олиш, ҳисобот тузиш, назорат қилиш ва бошқариш фаолиятларида ҳисоблаш техникаси ҳамда илмий технологиялардан фойдаланишни таъминлаш;

- жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш бўйича жаҳон спортида эришилган илмий-техника тараққиёти, чет мамлакатларда қўлга киритилган илғор тажрибаларни омалаштириш;

- спорт мусобақаларини ўтказиш қоидалари, ягона спорт классификацияси, дастурий-қўлланмалар ва бошқа норматив ҳужжатларни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш;

- Ўзбекистон миллий терма жамоаларини тайёрлаш, уларнинг Осиё, Жаҳон, Олимпия ўйинлари, чемпионатлар, биринчиликларда қатнашишини таъминлаш;

- спорт турлари бўйича республика рекордларини тасдиқлаш, спорт унвонларини бериш;

- Олий ва ўрта махсус таълим ва Халқ таълими вазирликлари билан биргаликда жисмоний тарбия мутахассислари ва мураббийларга бўлган талаб ҳамда эҳтиёжларни ўрганиш, уларни тайёрлаш, ўқув дастурлари, дарсликлар ва қўлланмаларни ишлаб чиқиш;

- жисмоний тарбия ва спорт ҳамда халқ миллий ўйинларини оммавий ахборот воситалари, телерадио орқали тарғиб қилиш.

Юқорида қайд этилган вазифаларни амалга ошириш учун Ўзбекистон Давлат спорт қўмитасига бир қатор ҳуқуқ ва ваколатлар берилган, яъни:

- Вазирликлар, идоралар, концернлар, ассоциациялар ва жамоат ташкилотларидан кўзда тутилган ҳисоботларни олиш;

- барча идоралар ташкилотлар, муассасалар, ўқув юртарининг жисмоний тарбия ва спорт бўйича ахборотларини эшитиш, улар фаолиятини текшириш;

- энг муҳим ҳужжатлар, лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва текширув ишларига турли идораларнинг мутахассислари, ходимлари, олимларини жалб этиш;

- илмий текшириш ишлари, Олимпия ўйинлари ва бошқа халқаро спорт мусобақаларида қатнашиш учун молиявий таъминот масаласини ҳал этиш;

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси фаолиятини унинг раиси бошқариб боради. У Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланади ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Кенгашида тасдиқланади.

Қўмита раисининг биринчи ўринбосари, ўринбосарларини тайинлаш ва ишдан бўшатиш Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан амалга оширилади.

3.2.2. Ўзбекистон Республикаси Давлат спорт қўмитасининг ички тузилиши. Коллегия

“Ўзбекистон Республикаси Давлат спорт қўмитаси ҳақидаги Низом”да Давлат спорт қўмитасининг ички тузилиши батафсил баён этилган. Унинг баъзи бир жиҳатларини қуйидагича ифодалаш мумкин.

Юқорида таъкидланганидек, Давлат спорт қўмитаси фаолияти унинг раиси томонидан бошқарилади.

Раис ўз навбатида:

- Давлат спорт қўмитасига юкланган вазифаларни бажариш ва белгиланган вазифаларни амалга оширишда шахсан жавобгардир;

- ўринбосарларнинг вазифаларини белгилайди ва улар фаолиятини мувофиқлаштиради;

- белгиланган меҳнат ҳақи ва уни тақсимлаш, штатларни белгилайди;

- бошқарма ва бўлим бошлиқларининг асосий иш вазифаларини тақсимлайди.

Давлат спорт қўмитаси умумий раҳбарлик учун коллегия /ҳайъат/ ташкил этади. Унинг таркиби спорт қўмитаси раиси /коллегия раиси/, раис ўринбосарлари, спорт қўмитаси тизимидаги бошқа раҳбар ходимлар, шунингдек вазирликлар, идоралар, концернлар, ассоциациялар ва жамоат ташкилотларнинг ходимларидан иборат бўлади. Коллегия таркибини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси тасдиқлайди.

Коллегия ўз йиғилишларида Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш масалаларини кўриб чиқади ва ҳал этади. Шунингдек, норматив ва бошқа му-

ҳим ҳужжатларнинг лойиҳаларини муҳокама қилади, уларни юқори идораларга тақдим этади. Спорт қўмитасининг қарорлари, буйруқлари, йул-йуриқлари /инструкция/, текширув саволлари, кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакасини оширишга доир ҳужжатларнинг лойиҳаларини тасдиқлайди.

Коллегия ўз йиғилишларида вилоятлар спорт қўмиталари раислари, спорт қўмита марказий аппарати ходимлари, уюшмалар, муассасалар, ўқув юртлари раҳбарларининг маърузаларини эшитади.

Коллегия қарорларини ҳаётга тадбиқ этиш учун махсус қарор ёки буйруқлар чиқарилади.

Коллегия қабул қилган қарор раис учун тавсия характерига эга бўлади.

Коллегия аъзоларининг фикр-мулоҳазалари ҳар хил бўлиб қолса, уни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳал этади.

Коллегия умумдавлат аҳамиятига эга бўлган барча масалалар юзасидан жавобгар ҳисобланади.

3.3. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг таркибий тармоқлари

3.3.1. Давлат спорт қўмитаси тармоқлари

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси тузилиши ва бошқариш жиҳатдан асосан икки йўналишга эгадир. Биринчи йўналиш спорт қўмиталарининг қўйи тармоқлари ҳисобланади. Иккинчиси эса, мустақил ташкилотлар сифатида спорт қўмиталари фаолиятида иштирок этувчилардир.

Биринчи йўналиш: Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг узвий тармоқлари, асосан, Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар спорт қўмиталари ҳисобланади. Бундай қўйи тармоқлардаги спорт қўмиталари жойлардаги ҳокимликлар маҳкамаси таркибида бўлиб, ҳокимлар раҳбарлигида иш олиб борадилар. Ҳар бир вилоят, шаҳар ва туманлардаги спорт қўмиталари раислари Ҳокимлар томонидан тасдиқланади. Барча тармоқлардаги спорт қўмиталарининг махсус Низомлари мавжуддир. Шу Низомга асосан улар ўзларига тегишли ҳудудда ҳокимиятлар ва Давлат спорт қўмитаси томонидан белгиланган вазифаларни амалга оширадилар. Уларнинг ташкилий тузилиши-

да оммавий-ташкилий ишлар, спорт, молия-хўжалик, спортни тарғиб қилиш, ўқувчи-ёшлар билан ишлаш ва бошқа соҳалар бўйича булимлари бўлади. Белгиланган штатлардаги ходимлар ўз фаолиятларини юритадилар.

Иккинчи йўналиш: Давлат спорт кўмитаси ва унинг тармоқлари фаолиятида бевосита иштирок этувчи ва унга кўмаклашувчи қуйидаги ташкилотлар, комиссиялар мавжуддир, яъни:

1. Спорт турлари бўйича федерациялар, мураббийлар кенгаши, ҳакамлар уюшмаси.

2. Халқаро спорт ассоциациялари.

3. Илмий-услубий кенгашлар.

4. Миллий спорт ва халқ миллий уйналари уюшмалари.

5. Тиббий назорат муассасалари ва ҳ.к.

3.3.2. Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти /ЎзДЖТИ/ 1955 йил сентябрда ташкил этилди. Мутахассис кадрлар тайёрлаш ва уларнинг малакасини оширишда Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт кўмитасининг таркибий тармоғидир. Институтнинг дастлабки фаолияти пайтларида атиги 2-3 та кафедра мавжуд бўлган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг сони 18 та.

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтида спорт ўйинлари, яккакураш спорт турлари, сиртқи таълим ва малака ошириш факультетлари мавжуд.

Мустақиллик йиллари даврида институтда илмий-педагогик соҳа бўйича мутахассис ходимларни тайёрлашда катта ютуқларга эришилди. Яъни аспирантура ва докторантура ташкил этилди. Ҳимоя бўйича ихтисослаштирилган илмий кенгаш очилди ва 10 дан ортиқ ёш мутахассислар фан номзодлиги диссертацияларини ёқладилар.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурини амалга ошириш ишида Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти жамоаси ижодий ёндашган ҳолда катта ҳисса қўшиб келмоқда. Айниқса, юқори малакали спортчилар тайёрлаш, бўлажак мутахассисларни спорт менежменти ҳамда маркетинги асослари билан қуроллантириш, мактаб ёшигача болалар муассасалар фаолиятлари билан таништириш, аҳоли ўртасида оммавий-соғломлаштирувчи жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ҳамда халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш йўлларини ўргатишда давр талабларига риоя қилинмоқда.

3.4. Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг фаолиятини мувофиқлаштирувчи махсус ташкилот

Мамлакатимизда кечаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар туфайли аҳолининг турмуш даражаси ўсиб бормоқда. Умумий маданияти юксалмоқда. Меҳнатқаш аҳоли ва ўқувчи-ёшларнинг жисмоний тайёргарлиги, соғлиғи ва камолоти йўлида давлат идоралари ҳамда жамоат ташкилотларининг фаолияти такомиллаштирилмоқда.

Жисмоний тарбия тизими каби кенг тармоқли соҳанинг барча ташкилотларида ягона тартибларни жорий этиш учун мувофиқлаштирувчи марказ ёки махсус ташкилот сифатида Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг ўрни алоҳидадир.

Ўзбекистон Республикасининг “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида”ги Қонунида “Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги ваколатлари” /6-модда/, “Жисмоний тарбия—спорт жамоат бирлашмалари” /7-модда/. “Ўзбекистон Республикасидаги Олимпия ҳаракати” /8-модда/ масалалари алоҳида ўрин эгаллаган. Бу соҳалардаги жараёнларнинг мукамал ва мақсаддагидек олиб борилишини назорат қилиш, йўл-йўриқлар кўрсатиш ва амалий ёрдам бериш лозим бўлади. Бу фаолиятлар спорт қўмиталари томонидан чуқур ва изчил ўрганилади ҳамда ўзаро боғлиқлик тамойиллари асосида иш тутилади.

Қонунда таъкидланишича, “Жисмоний тарбия ва спортни, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш” /9-модда/, “Таълим муассасаларида жисмоний тарбия” /10-модда/, “Қорхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг ҳамда фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришдаги иштироки” /11-модда/, “Ногиронлар учун жисмоний тарбия ва спорт” /13-модда/ ҳамда турли тармоқларда ташкил қилиниши зарур бўлган оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт тadbирларини биргаликда ташкил қилишни доимий равишда мувофиқлаштириш фаолиятлари спорт қўмиталари зиммасидадир.

Ўзбекистон Давлат спорт қўмитаси ва унинг тармоқлари, турли давлат идоралари, жамоат ташкилотларининг жисмоний тарбия ва спортдаги барча фаолиятларини қонунлар, фармонлар, қарорлар асосида олиб боришига

йўл-йўриқ кўрсатишини мувофиқлаштириш усулининг асоси ҳисобланади. Шу сабабдан “Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида” ги қонунда “Жисмоний тарбия ва спорт машғулотларини ташкил қилиш” билан боғлиқ фаолиятлар /15-модда/, “Спортда қўлланиши ман этилган воситалар” /16-модда/, “Ҳаваскорлик спорти ва профессионал спорт” /17-модда/, “Юқори малакали спортчиларни тайёрлаш” /18-модда/ соҳаларини мувофиқлаштириш /ўзаро келишиш/ талаб қилинади.

Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида спорт кўмиталарининг мувофиқлаштирувчи фаолиятлари қонунда яққол баён этилган. Улар асосан “Жисмоний тарбия ва спортни молиявий таъминлаш” /19-модда/, “Жисмоний тарбия—соғломлаштириш ва спорт иншоотлари” /20-модда/, “Аҳолига пулли хизматлар кўрсатиш” /22-модда/, “Халқаро ҳамкорлик” /25-модда/ кабилар билан ифодаланиб, бу фаолиятларда жуда кўп идоралар ва ташкилотлар расмий равишда иштирок этади. Шу сабабдан барча фаолиятларни мақсадли амалга ошириш, яхши натижаларга эришишни таъминлашда Ўзбекистон Давлат спорт кўмитаси мувофиқлаштирувчи махсус ташкилот сифатида катта рол ўйнайди.

Шуни эътиборга олиш зарурки, Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт кўмитаси ва унинг қуйи тармоқларида айрим соҳалар ёки умумҳамаиятга молик бўлган муаммоларни муҳокама қилиш, тасдиқлаш ва амалга ошириш жараёнларида масалага танқидий қараш, ижодкорлик ва илғор тажрибаларга таяниш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу соҳаларни амалий жиҳатдан ўрганиш, спорт кўмиталари иш фаолиятини бевосита кузатиш талабаларнинг мустақил иш жараёнларида амалга оширилади.

3.5. Жисмоний тарбия ва спорт кўмиталарининг энг муҳим фаолиятлари. Мутахассис ходимлар, спорт жамоалари /командалар/, уюшмалар билан ишлаш

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги мутахассис ходимлар билан ишлаш спорт кўмиталари раҳбарлари ва масъул ходимларнинг энг муҳим вазифаларидан бири.

Ўзбекистон Давлат спорт кўмитасидаги раҳбарлар ва бўлим бошлиқлари, мутахассис ходимлар билан бевосита ички ишлардаги фаолиятлар тўғрисида мулоқатда бўладилар. Шунингдек, мусобақаларни ташкил қилиш, уларни ўтказиш билан боғлиқ масалаларда мураббийлар, ҳакам-

лар, мутасадди ташкилотларнинг шу соҳага масъул ходимлари билан иш олиб борадилар.

Вилоят, туман, шаҳар спорт қўмиталарининг раҳбарлари ва ходимлари ҳам мураббийлар, ҳакамлар, ўқитувчилар, спортчилар билан доимий муносабатда бўладилар. Бундай фаолиятларда спорт машғулотларини ташкил қилиш, спорт иншоотлари, жиҳозлар, буюмлар, кийимлар билан боғлиқ масалалар ҳал қилинади.

Жисмоний тарбия ва спортга алоқадор ташкилотлар, идоралар, спорт ташкилотлари, спорт марказлари ходимлари юқорида таъкидланган масалаларга доир ишларни ҳал қилишда яқиндан муносабатда бўлишни тақозо этади.

Тажрибаларнинг кўрсатишича, спорт ташкилотлари ходимлари орасида мураккаб баҳслар, муаммолар кўп учрайди. Шу сабабдан қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- қонунлар, қарорлар, қоидалар, Низомларда қайд этилган жиҳатларни эслаш, эслатиш;

- оғир, вазмин бўлиш ва ўзини тута билиш;

- жаҳл ва эҳтиросларга берилиб кетмаслик;

- иш юзасидан келган ходимларнинг барча саволлари ва мулоҳазаларини диққат билан эшитиш, уларга туғри баҳо бериш ва ҳал қилиш;

- амалга ошириб бўлмайдиган ишларни ҳал қилишга ваъда бермаслик;

- энг тажрибали ва ютуқларни қўлга киритган мураббийлар, мутахассисларни маънавий ҳамда моддий жиҳатдан рағбатлантириб туриш;

- спорт жамоалари /команда/ аъзолари ва уларнинг мураббий ҳамда бошқа раҳбарлари билан очиқ мулоқотда бўлиш;

- спорт жамиятлари, спорт федерациялари /уюшмалари/ ходимлари билан масъул вазифалар, энг зарур тадбирларни ўтказиш ҳақида бўладиган расмий мулоқот, суҳбатлар жараёнида уларнинг мустақил ташкилотлар ҳамда ўз мақомига эга эканлигини назарда тутиш.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасини илмий асосда таъминлаш бошқарувчиликда катта муаммолардан биридир. Бу асосан икки йўналишга бўлинади:

1. Терма жамоаларнинг машғулотларини илмий-услубий жиҳатдан таъминлаш.

2. Аҳолининг барча табақалари, айниқса, ўқувчи ёшлар, спорт мактабларида шуғулланувчиларнинг машғулотларини илмий тадқиқотларнинг натижалари асосида ташкил этиш.

Бу икки йўналишда ҳам илмий тажрибалар, синов, назорат, кўрик ишларини ўтказиш талаб этилади. Шу сабабдан спорт ташкилотларининг иш фаолиятида илмий-усдубий ишларни олиб бориш, илмий муассасалар, олий ўқув юртлари жисмоний тарбия кафедралари ходимларининг илмий-ижодий фаолиятларига таяниш лозим бўлади.

3.6. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг матбуот идоралари билан алоқалари

3.6.1. Ўзбекистон Республикаси Телерадиокомпанияси билан Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳамкорлиги

Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳамда унинг қуйи тармоқлари томонидан жисмоний тарбия ва спортни оммалаштириш, уни тарғиб қилиб бориш вазифаларининг амалга оширилиши жараёнида радио ҳамда телевидение фаолиятдан мақсадли фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Радиода спорт хабарлари, мураббийлар ва илғор спортчиларнинг фаолиятлари мунтазам эшиттириб борилади. Бунда мухбирлар, журналистлар, ҳаваскорлар спорт ташкилотларининг иш фаолиятларини жонлантиришга доир маълумотлар, эшиттириш мавзулари ва бошқаларни спорт қўмиталари ходимлари билан маслаҳатлашган ҳолда эфирга олиб чиқадилар.

Телевидение тарғиботнинг энг жонли, қулай ва кенг усулидир. Шу сабабдан спорт хабарлари, янгиликларни, спорт мусобақаларини бевосита тўғридан-тўғри кўрсатиш йули билан маълум қилиш кун сайин кенг қўлланилмоқда. Журналистлар, мухбирларнинг спорт соҳасидаги фаолиятларини такомиллаштиришда спорт қўмиталарининг тавсиялари, режалари ва таклифлари муҳим аҳамият касб этмоқда.

Спорт кўрсатувларининг энг муҳим воситаларидан ҳисобланган видеофильмлар, лавҳалар, репортажлар кейинги йилларда оммалашиб кетди. Бу соҳада ҳаваскорлар, профессионал журналистлар томонидан олинаётган видеотасвирларнинг кўпайиши ва уларнинг иждодий меҳнатлари кўпчиликини қувонтирмоқда.

Телекўрсатув ва радио эшиттиришларининг мавзуларини яхшилаш, бунда аҳолининг эҳтиёжларини ҳисобга олиш, халқ мишлий ўйинларини тарғиб қилишга эътиборни кучайтириш лозим бўлади.

3.6.2. Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт кўмитасининг оммавий ахборот воситалари билан алоқалари

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт кўмитаси, унинг жойлардаги тармоқлари сўнгги йилларда оммавий ахборот воситалари ходимлари билан алоқаларни тобора мустақамлаб бормоқдалар. Яъни спорт кўмиталари раислари, ходимлар, мураббийлар, жисмоний тарбия ўқитувчилари, спорт фахрийлари, спортчилар, ҳаваскорлар, мухлислар ва бошқалар билан газета ходимлари тез-тез мулоқотда бўлишади. Натижада, спорт янгиликлари, турли мулоҳазалар мазмуни кенгайиб, минбарларда танқидий мулоҳазалар, далиллар купаймоқда.

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт кўмитаси таъсисчиси бўлган “Спорт”, “Ўзбекистон футболлари”, “Теннис” газеталарининг иш фаолияти спорт ташкилоти ходимларининг ижодий меҳнатлари билан чамбарчас боғланиб кетган.

Ўзбекистоннинг “Халқ сўзи”, “Туркистон”, “Хуррият” каби етакчи газеталарида фақат футбол, теннис, кураш, бокс, шахмат каби спорт турлари бўйича ўтказилаётган халқаро турнирлар, йирик мусобақалар ҳақидагина эмас, балки спорт иншоотлари, спортклублари, мураббийларнинг илғор тажрибалари, болалар спорти ва бошқа тарғибот мавзудидаги мақолалар ҳам бериб борилаётир.

Хулоса қилиб айтганда, спорт кўмиталарининг нуфузи тобора ошиб бормоқда. Оммавий спорт тадбирлари ва халқ миллий ўйинлари кўнгилдагидек ташкил қилинмоқда. Спортчилар халқаро спорт мусобақаларида улкан ютуқларга эришмоқдалар. Кадрлар тайёрлаш масалаларида жиддий ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари, спорт жамиятлари билан ўзаро ҳамкорликлар кучайтирилмоқда. Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва ҳукумат қарорларини амалга ошириш йўлида катта меҳнат қилинмоқда. Шу билан бирга оммавий ахборот воситалари ходимлари жисмоний тарбия ва спортни бошқариш, оммавий ўйинларни ўқатиш ҳақида кўрсатув ҳамда мақолалар тайёрлайдиган журналистларнинг ихтисослашиб боришига эътибор берсалар, фойдадан ҳоли бўлмасди.

IV. ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИ БОШҚАРИШДА ИШТИРОК ЭТУВЧИ ДАВЛАТ ИДОРАЛАРИ

1. Ўқув юртларига эга бўлган давлат идоралари ва уларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги асосий вазифалари.

2. Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилишдаги иштироки.

3. Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизимида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш. Аҳолининг соғлиғини назорат ва муҳофаза қилиш, “Соғлом авлод учун” давлат дастурини амалга оширишдаги фаолиятлар.

4. Ички ишлар, мудофаа, қишлоқ ва сув ҳужалиги, енгил саноат, маданият ишлари ва бошқа соҳалар бўйича идора қилувчи вазирликларнинг жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилишдаги асосий вазифалари.

4.1. Ўқув юртларига эга бўлган давлат идоралари ва уларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги вазифалари

Халқ ҳужалигининг барча соҳалари бўйича мутахассис ходимларни тайёрлаш ишлари жадаллик билан олиб борилаётганда. Бунда тараққий этган мамлакатларнинг иш тажрибаларидан мақсадли фойдаланилмоқда. Ҳозирги замон техника тараққиёти ва давлатлараро қўшма корхоналарнинг юртимизда фаолият кўрсатиши замон талаблари асосида кадрлар тайёрлашни тақозо этмоқда.

Бошқа давлатлар каби Ўзбекистонда ҳам янги асрда ижтимоий-иқтисодий, маданий ва спорт тараққиёти учун катта ишлар амалга оширилмоқда. Айниқса, буюк келажакнинг соғлом авлодларини тарбиялаб етиштириш, бўлажак ўқитувчи, шифокор, муҳандис, актёр, rassom ва барча соҳалардаги мутахассисларни жисмоний камолот сари етаклаш бугуннинг муҳим вазифаларидан биридир. Жисмоний жиҳатдан баркамол мутахассисларни тарбиялаб етиштиришда ўқув юртларига эга бўлган вазирликлар, дав-

лат кўмиталари, концернлар, давлат компаниялари ўз ҳиссаларини қўшмоқдалар.

Маълумки, ўқув юртларининг дастурлари ҳамда ўқув режалари Халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари томонидан ишлаб чиқилса-да, улар бошқа соҳалардаги вазирликлар таркибидаги барча ўқув юртларида бевосита қўлланилади. Улар асосан ўқув юртларини молиявий, моддий-техник жиҳатдан таъминлашда хизмат қилади.

Шунга кўра, ўқув юртлари учун ишлаб чиқилган ягона «Жисмоний тарбия» дастури барча турдаги ўқув юртларида қўлланилади.

Ўқув юртларининг асосий қисми Халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари таркибида бўлсада, тиббиёт, савдо, қишлоқ ва сув хўжалиги, техника, қурилиш ва бошқа соҳалардаги вазирликлар ҳамда кўмиталар таркибида ҳам ўрта махсус ва олий ўқув юртлари мавжуддир. Уларда жисмоний тарбия дарслари, спорт турлари буйича машғулотлар, оммавий соғломлаштирувчи спорт тадбирлари Давлат дастури асосида олиб борилади. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари асосида бўлажак мутахассисларнинг жисмоний камолотини ошириш ишлари амалга оширилади.

Ўқув юртларига эга бўлган барча давлат идораларида «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонун, «Соғлом авлод учун» давлат дастури, давлат таълим стандарти талаблари амалга оширилади.

4.2. Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларида жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш

Халқ таълими вазирлиги тизимида барча фанлар билан бир қаторда жисмоний тарбия дарслари ҳам ўзининг мазмунан ва шаклан ўрни ҳамда моҳиятига эга. Шу туфайли Халқ таълими вазирлиги тизимидаги умумтаълим мактаблари, махсус мактаблар, коллеж, лицейлар, ўрта ва олий педагогика ўқув юртлари, спорт мактаблари ҳамда мактабгача болалар муассасаларида жисмоний тарбияга алоҳида ўрин берилган. Ўқув юртлари ва турли муассасаларнинг иш мазмунига қараб жисмоний тарбиянинг мазмуни, шакли ва хусусиятлари ҳам ўзига хосдир. Уларни ташкил қилиш ва бошқаришнинг ҳам алоҳида хусусиятлари мавжуд. Шу туфайли Халқ таълими вазирлиги тизимида жисмоний тар-

бия ва спорт ишларини бошқариш бўлимлари, турли илдоравий ва жамоат спорт ташкилотлари ҳам киради.

Шу ўринда айтиш керакки, «Таълим тўғрисида»ги Қонун асосида ҳозирги кунда республикада халқ таълими тизимида кескин ўзгаришлар, ислоҳотлар ўтказилмоқда. Жисмоний тарбия дарслари давлат таълим стандартлари асосида ташкил этилмоқда. Республикадаги 9 мингдан ортиқ мактабларда 6 млн.га яқин ўқувчилар таълим олмоқда. Ўрта ва олий педагогика ўқув юртларидаги талабаларнинг сони ҳам тобора ўсиб бормоқда. Уларда 17 мингдан ортиқ ўқитувчилар жисмоний тарбиядан машғулотлар ўтказмоқда. Деярли барча ўқув юртларида спорт заллари, ўйин майдонлари, баъзи бирларида сув ҳавзалари мавжуд. Спортнинг 20 дан ортиқ турлари бўйича ҳар йили «Қувноқ стартлар», «Умид ниҳоллари» мусобақалари ўтказиб келинмоқда. Бу ҳолатлар ўрта ва олий педагогика ўқув юртларида бирмунча кўпроқ ва сифатлироқ ташкил қилинади. Ўқувчи ёшларнинг кўпчилиги турли спорт тўғараклари, саёҳатлар оммавий спорт мусобақаларида доимо иштирок этади. Халқ таълими вазирлиги тизимида турли доирада ва тонфада ташкил қилинган болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари фаолият кўрсатади, уларнинг ўзига хос ташкилий, молиявий-хўжалик тадбирлари мавжуд. Ана шуларнинг ҳаммасини уюштириш ва бошқариш учун жуда катта меҳнат талаб қилганди.

Ўқувчи ёшларнинг дарсдан ташқари спорт ва соғломлаштириш машғулотларини ташкил қилиш ва спорт мусобақаларини ўтказишда уларнинг жамоатчи ташкилотлари, яъни «Ёшлик», «Талаба», спорт уюшмалари ҳамда уларнинг қўйи тармоқлари хизмат қилади.

Яна шуни ҳам эътироф этиш керакки, мустақиллик шарофати билан миллий қадриятлар, урф - одатлар тикланмоқда. Бу жуда кўп ижобий томонларга эга бўлиш билан биргаликда, мактаб ўқувчилари, айниқса, маҳаллий миллат қизларининг жисмоний тарбия, спорт билан шуғулланишлари ҳақида турли фикр ва мулоҳазаларни ҳам келтириб чиқарганлиги сир эмас. Ўрни уларнинг мураккаб машқларни бажармаслиги, ҳозирги мавжуд бўлган спорт кийим-бошларини киймаслиги ва ҳоказолар. Бу ҳақда Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўзининг катта анжуманини Фарғонада ўтказиб, маълум қарорга келди. Бу, ўз навбатида, аҳолининг ҳақли эътирозларини инobatга олиш ва қизлар машғулотларини талаб ва замон шароитига мослаб ўтказишда бир қадар олға

силжиш бўлди. Лекин мазкур соҳада мутахассислар, қизларнинг ўзлари ва баъзи бир ота-оналарнинг ҳам жиддий эътирозлари борки, қизларни жисмоний тарбия ва спортдан бутунлай узоқлаштириш мумкин эмас.

Халқ таълими вазирлиги тизимида бевосита жисмоний тарбия ва спорт ишларига раҳбарлик қилувчи бўлимлар, кабинетлар асосан қуйидаги фаолиятларни амалга оширишда раҳнамолик қиладилар:

1. Ўқувчи ёшларнинг жисмоний камолотини ошириш, уларни меҳнат ва ҳаётга тайёрлаш, бунда жисмоний машқлар билан мустақил шуғулланишни ўргатиш.

2. Соғлом турмуш тарзида жисмоний тарбия ва спортнинг моҳиятини, ўрнини онгли равишда тушунишларига эришиш.

3. Жисмоний тарбия дарслари, спорт машғулотлари ва турли мусобақаларда қатнашиш йўли билан ўзларининг жисмоний сифатларини тарбиялаш, жамоа (команда) аҳиллиги, ўзаро ҳурмат ва ғолиблик, кураш йўлларини ўргатиш.

4. Жисмоний тарбия воситалари орқали меҳнатга тайёргарлик ва Ватан ҳимояси учун ўз куч ва қудратларини оширишга одатлантириш. Бунда «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестларини тўла бажаришларига эришиш.

5. Спорт чўққиларини эгаллашга чорлаш, халқаро спорт майдонларида республика обрўини кўтариш туйғуларини кучайтириш ва ватанпарварлик фазилатларини ривожлантириш.

6. Бўлажак касбга тайёрлаш ва қайси касб-ҳунар бўлмасин, ўз соғлиқларини мустаҳкамлашга интилиш, келажақда соғлом авлод учун кураш йўлларини эгаллаш ва ҳоказолар.

Ана шу фаолиятлар ўқув юртларида қандай амалга оширилаётганлиги билан фақат мутасадди ташкилотларгина эмас, балки жуда кўп мутахассислар, илмий ходимлар ҳам қизиқали. Ана шуларни эътиборга олган ҳолда мактаб ўқувчиларининг жисмоний тарбия ва спортга бўлган қизиқишлари ҳамда уларнинг жисмоний тайёргарликларини ўрганиш мақсадида махсус изланиш ва тадқиқот ишларини олиб бориш давом этмоқда. Бу тадқиқотлар Давлат спорт қўмитаси ва Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтининг 1991-1995; 1996-2000 ҳамда 2005 йилгача мўлжалланган илмий-тадқиқот ишлари режаларининг биринчи йўналиши ва илмий ҳисоботларида ўз ифодасини топган. Шунингдек, бир қатор ўқув қўлланмалари, услубий тавсияномалар, монографиялар, илмий мақолалар эълон қилинди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга ошириш йўлида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги етакчи ҳисобланади. Муассасавий мансубликдан қатъий назар, барча ўрта махсус ва олий ўқув юр்தларининг ўқув режалари, дастурлари, шу вазирлик томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади. Шулар қаторида ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг жисмоний тарбия дарслари, оммавий соғломлаштирувчи спорт тадбирларига ҳам умумий қоида ва талаблар асосида раҳбарлик шу вазирлик томонидан амалга оширилади.

Ўрта махсус ва олий ўқув юр்தларининг жисмоний тарбия ва спорт машғулотларини ташкил қилишда уларга раҳбарлик тартиби, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»-ги, «Таълим тўғрисида»ги қонунлар ҳамда давлат таълим стандартларида кўрсатилган умумий қоидалар асосига таянилади. Энг муҳими «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари талабаларини амалга ошириш кўзда тутилади. Бунда Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тизими таркибидagi бир қатор махсус бўлимлар ва ташкилотлар фаолият кўрсатади. Булар қуйидагилар:

1. Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг «Жисмоний тарбия ва спорт» бўлими.

2. Олий ва ўрта махсус ўқув юр்தларидаги жисмоний тарбия кафедралари ва спорт клублари.

Уларнинг фаолиятига кўмаклашувчи спорт жамиятлари ҳам мавжуд, яъни:

1. Республика Олий ўқув юр்தлари талабаларининг «Талаба» спорт уюшмаси, унинг вилоятлардаги тармоқлари /спорт клуб, бўлими ва ҳоказолар/.

2. Республика ўқувчи-ёшларининг «Ёшлик» спорт жамияти, унинг жойлардаги спорт клублари.

Ўрта махсус ва олий ўқув юр்தларидаги жисмоний тарбия машғулотлари асосан қуйидаги вазифаларни ҳал этишга қаратилгандир:

1. Ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг соғлигини мустаҳкамлаш, жисмоний ва маънавий камолотини юксалтириш, иқтидорли спортчиларнинг маҳоратини ошириш билан боғлиқ барча тадбир ҳамда фаолиятларни таъминлаш.

2. Бўлажак касб-ҳунар йўналиши асосида жисмоний тарбия ва спортнинг назарий билимлари, амалий кўникмалари ҳамда оммавий спорт тадбирларини ташкил қилиш усуллари билан қуроллантириш.

Маълумки, ижтимоий меҳнат ва турмуш шароити билан боғлиқ соҳалар жуда кўп. Улар малакали мутахассис кадрлар тайёрлашни тақозо этади. Бу йўлда касб-ҳунар коллежлари, турли йўналишдаги билим юртлари ўз фаолиятларини давом эттирмоқда. Шу билан биргаликда, Давлат таълим стандартлари ҳамда «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида янгидан коллежлар, лицейлар, гимназиялар ташкил этилмоқда. Бундай ўқув юртларида жисмоний тарбия дарслари ва оммавий спорт турлари бирмунча устувор туради. Уларни уюштириш ва ташкилий масалалар умумий қоидалар ҳамда махсус Низомлар асосида олиб борилади. Уларнинг «Баркамол авлод ўйинлари» спорт мусобақалари асосий тадбирлардан биридир.

Юқорида қайд этилган Халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари тизимининг барча турдаги ҳамда тоифадаги ўқув масканлари, муассасаларида «Жисмоний тарбия» дарслари давлат дастури асосида ташкил этилади. Ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари талаблари ҳамда оммавий соғломлаштирувчи спорт тадбирлари соғлом авлод тарбияси, уларнинг маънавий ва жисмоний жиҳатдан баркамол бўлиб ўсишларини таъминлашга қаратилгандир. Уларнинг Универсиадалари энг муҳим оммавий спорт тадбирлари таркибига кириб бормоқда.

Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари ўз фаолиятларини ўқувчи-ёшларни касб-ҳунарга йўналтириш, бўлажак мутахассисларни жисмонан баркамол қилиб тарбиялаб етиштириш мақсадига қаратганлар.

4.3. Соғлиқни сақлаш муассасалари тизимида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш. Аҳолининг соғлиғини назорат ва муҳофаза қилиш, «Соғлом авлод учун» давлат дастурини амалга оширишдаги фаолиятлар

4.3.1. Соғлиқни сақлаш муассасалари тизимида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш. Аҳолининг соғлиғини назорат ва муҳофаза қилиш

Соғлиқни сақлаш вазирлиги кенг тармоқли тизимлардан ҳисобланади. Унинг таркибида қуйидаги ўқув ва даволаш муассасалари мавжуд:

1. Олий ва ўрта тиббиёт ўқув юртлари.
2. Шифохоналар, даволаш марказлари.

3. Поликлиникалар.

4. Санаториялар ва аҳоли соғлигини қайта тиклаш, даволаш марказлари.

5. Илмий-тадқиқот институтлари, марказий лабораториялар.

6. Уқув юртлари, ишлаб чиқариш корхоналари таркибидаги тиббий ёрдам бўлимлари.

7. Жисмоний тарбия диспансерлари ва ҳоказолар.

Буларни ташкилий жиҳатдан асосан икки йўналишга ажратиш мумкин:

1) барча тур ва тоифадаги тиббий уқув юртларида жисмоний тарбия дарслари, соғломлаштирувчи машғулотлар ҳамда спорт тадбирларини ташкил қилиш.

2) беморларни жисмоний тарбия воситалари ёрдамида даволаш ҳамда спортчилар саломатлигини кузатиш, назорат қилиш, жароҳатларни даволашни уюштириш ва ҳоказо.

Юқорида қайд этилган соҳалар ва тизимлар Соғлиқни сақлаш вазирлиги, вилоят ва йирик шаҳарлардаги унинг бошқарма ёки бўлимлари томонидан амалга оширилади.

Тиббиёт билим юртлари, лицей ва коллежлар ҳамда институтлардаги уқувчи-ёшлар ва талабалар жисмоний тарбиянинг умумталаб меъёрларини дарсларда, оммавий спорт тадбирларида бажариб борадилар. Шу билан бирга, жисмоний тарбия, спорт, саёҳат, халқ миллий ўйинлари ва табиатни соғломлаштирувчи омиллари: сув, ҳаво, қуёш ва бошқалар билан даволаш усуллари эгаллайдилар.

Шифохона, даволаш муассасалари ва марказларда шифокорлар томонидан беморларни жисмоний машқлар ёрдамида даволаш фаолиятлари амалга оширилади.

Ишлаб чиқариш корхоналари, уқув юртлари ва турли муассасалар таркибидаги тиббий пунктлар шифокори ходимлар ва уқувчи-ёшларни тиббий кўриқдан ўтказиш, уларнинг саломатлигини кузатиш, зарур бўлганда тиббий ёрдам кўрсатиш ва ниҳоят саломатлик ҳақида тарғибот ишларини олиб бориш билан шуғулланадилар.

Соғломлаштирувчи тиббий марказлар, жисмоний тарбия диспансерларида соғломлаштирувчи гуруҳлар ва спорт жамоаларида шуғулланувчиларнинг жисмоний тайёргарлиги, ривожланиши устидан назорат, кўрик, синов-тажриба ишлари олиб борилади.

Умуман олганда, тиббиёт тизимидаги даволаш муассасалари ҳамда санатория-курортларда беморларга тиббий ёрдам бериш, уларнинг соғлигини тиклаш ва меҳнат фаолиятига қайтаришда жуда катта маҳорат кўрсатилмоқда.

Тиббиёт тизими ва шифокорлар олдида «Соғлом авлод учун» давлат дастурида қўйилган вазифаларни астойдил, қўнғ ва ҳалол меҳнат билан адо этиш бурчи туради. Бу, ўз навбатида, соғлом авлодни тарбиялаш, оналар ва болаларнинг саломатлигини муҳофаза қилиш, касалликларга чалинишнинг олдини олиш билан боғлиқ гоят муҳим муаммоларни ҳал қилишни тақозо этади.

«Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги, «Соғлиқни сақлаш тўғрисида»ги қонунлар асосида Соғлиқни сақлаш вазирлиги тизимидаги мутахассислар Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси тизимидаги ташкилотлар, Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги тармоғидаги жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари билан ўз фаолиятларини ҳамкорлик асосига қўрган ҳолда иш олиб борадилар.

4.3.2. Аҳолининг соғлигини назорат ва муҳофаза қилиш

Ўтган бўлимда асосан, тиббиёт соҳасидаги ўқув юртлари ва даволаш муассасаларининг баъзи бир фаолиятлари тилга олинди. Унда аҳоли истиқомат қилувчи жойларда фаолият кўрсатувчи поликлиникалар, шахсий даволаш муассасалари алоҳида ўринга эгадир.

Аҳоли истиқомат жойларида кўпчилик касалликларнинг турларига қараб даволаш, назорат қилиш, тез ёрдам курсатиш каби бўлимлар, лабораториялар, илмий-услубий марказлар ташкил қилинган. Уларнинг асосий фаолиятлари қуйидаги турларга бўлинади:

1. Беморларни поликлиникада ёки уйларида куриш, даволаш.

2. Поликлиника таркибидаги лабораториялар, даволаш бўлимларида уқалаш /массаж, тренажерларда машқ бажариш ва ҳоказолар/ соғломлаштириш тадбирлари.

Шулар асосида поликлиника шифокорлари беморларни махсус ҳисобга олиш (оғир беморлар, ногиронлар ва ҳ.к.) ва даврий назорат қилиш гуруҳларига ажратади. Улар билан ишлашда жисмоний машқлар билан шуғулланиш, табиатнинг соғломлаштирувчи омилларидан фойдаланиш, тозадик ва гигиеник қоидаларга риоя қилиш тавсия этилади. Ўз навбатида, бу фаолиятларнинг бажарилиши, уларнинг самараларини доимий равишда кузатиб, назорат қилиб боради. Шу тариқа шифокорлар беморларнинг соғлигини қайта тиклайдилар ва уларни муҳофаза қиладилар.

Маълумки, аҳолининг ўзини-ўзи бошқариш идоралари қонун асосида ташкил этилган. Бунда маҳалла оқсо-

қоллари кенгаши фаолияти алоҳида аҳамиятга эгадир. Буларнинг иш фаолиятида поликлиника шифокорлари ҳам бевосита иштрок этиб, аҳолининг саломатлиги, ёшларнинг оила қуриши каби масалаларда суҳбатлар ва маърузалар олиб боради. Бу фаолиятлар ҳам аҳолининг, айниқса ёш болалар, оналарнинг саломатлигини муҳофаза қилишда муҳим аҳамият касб этмоқда. Ёш ота-оналарнинг саломатлигини таъминлашдаги назарий билимлари ҳамда кўникмаларини ривожлантиришда шифокорларнинг хиссалари ғоят каттадир.

4.3.3. «Соғлом авлод учун» давлат дастурини амалга оширишдаги фаолиятлар

Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов ўзининг «Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йули» рисоласида (1992 й.) «Яшаш муҳити, табиат ва маънавий экологияси бир-биридан ажралмасдир. Бизнинг ота-боболаримиз кишилар билан учрашганда ёки хайрлашганда, аввало, чин юракдан мустақкам саломатлик тилашган. Сиҳат-саломат бўлишнинг анъанавий қадрини қайта тиклаш ва оила қадри билан шарафли бир ўринга қўйиш керак» (69-бет), - деган. Бунинг амалий ижроси Президент томонидан «Соғлом авлод учун» фармонининг имзоланиши (1993 й. 4 март) ҳамда шу асосида «Соғлом авлод учун» давлат дастурининг ишлаб чиқиши, уни ҳаётда қўллашга қаратилган бир қатор қарорларнинг қабул қилинишида ифодаланган.

Ўзбекистон Президенти ва ҳукумати томонидан «Оила йили» (1998 й.), «Аёллар йили» (1999 й.) «Соғлом авлод йили» (2000 й.) «Она ва бола йили» (2001 й.) эълон қилинди. Бу борада амалий ишлар сифатида жуда кўп маданият, спорт тадбирлари ҳамда «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон» мавзусида ўтказиб борилаётган ватанпарварлик, санъат-спорт фестивалларини мисол қилиб келтириш мумкин.

«Соғлом авлод учун» давлат дастурини амалга ошириш Соғлиқни сақлаш вазирлиги, турли давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари зиммасига юклатилган. Шу сабабдан даволаш муассасалари оналик ва болалик нуфузларига катта урғу бермоқда. Шунингдек, ўқувчи-ёшларнинг жисмоний ва маънавий камолотини ўстириш, аҳолининг саломатлигини яхшилаш борасида мутасадди вазирликлар, «Соғлом авлод учун», «Маҳалла», «Наврўз», «Экосан» каби хайрия жамғармалари зиммасига ҳам катта вазифалар юклатилган.

Соғлом авлод тарбиясида жисмоний тарбия дарслари, спорт машғулотлари, оммавий-соғломлаштирувчи жисмоний тарбия, саёҳат ва Халқ миллий ўйинларидан фойдаланишни яхши йўлга қўйишда халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари билан ҳамкорликда Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси фаол иштирок этмоқда. Бунда «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари, ўтказилаётган спартакиадалар, универсиадалар ва турли спорт, санъат фестиваллари каби муҳим тадбирлар омил бўлиб ҳисобланмоқда.

4.4. Ички ишлар, Мудофаа, Қишлоқ ва сув хўжалиги, Маданият ва бошқа вазирликларнинг жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилишдаги асосий вазифалари.

4.4.1. Ички ишлар вазирлиги тизимида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш

Ўзбекистоннинг мустақиллиги шароитида давлат ва аҳолининг осойишталигини таъминлаш, уни астойдил ҳимоя қилишга эътибор тобора кучайиб бормоқда. Бунда Ички ишлар вазирлиги ходимлари энг муҳим фаолият кўрсатувчи ташкилот ҳисобланади. Бу соҳада кадрларни тайёрлаш, уларнинг назарий билим, амалий кўникмаларини оширишда жисмоний тарбия ва спорт муҳим рол ўйнайди.

Ички ишлар вазирлиги ходимларини тайёрловчи ўрта махсус ўқув юртлири ва Академияси мавжуд бўлиб, ўқув режаларида жисмоний тайёргарлик ва спорт маҳоратларини ошириш мақсадида махсус дарслар ташкил этилади. Шу билан биргалликда, спорт турлари бўйича жамоалар тузилади ва спорт мусобақалари ташкил этилади.

Спорт тайёргарлиги ва оммавий спорт турлари бўйича ўтказиладиган барча тадбирлар «Динамо» спорт жамияти томонидан олиб борилади. Вилоятлар ва йирик шаҳарларда «Динамо» спорт-клублари фаолият кўрсатиб, уларга ички ишлар ходимлари ва иқтидорли спортчилар жалб этилади.

4.4.2. Мудофаа вазирлиги тизимида жисмоний тарбия ва спорт ишлари

Мудофаа вазирлиги тизимида зобитлар (офицерлар) ва шарафий таркибдаги ҳарбийларни жисмоний, ҳарбий-жисмоний ҳамда техник жиҳатдан чиниқтириш, тарбиялаш

асосий фаолиятлар таркибига киради. Шу жиҳатдан ҳарбий Академия, ҳаво, танк, автомобил ва бошқа соҳалардаги Олий ҳамда ўрта билим юртларида жисмоний тарбия бўйича машғулотлар мунтазам ўтказилиб, спорт машғулотлари ва мусобақалар ташкил этилади. Ҳарбий қисмлардаги спорт тадбирлари, ҳарбийларнинг жисмоний тарбия машғулотлари махсус йуриқномалар (инструкциялар) асосида олиб борилади.

Мудофаа вазирлиги таркибида мавжуд бўлган Марказий ҳарбий спорт клуби (МХСК) зобитларнинг ҳарбий жисмоний тайёргарлигини ошириш ва спорт машғулотларини ташкил этиш учун хизмат қилади. Клуб терма жамоалар тузиб, ҳарбий ташкилотлар республика ва бошқа спорт мусобақаларида уларнинг қатнашишини таъминлайди.

4.4.3. Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида жисмоний тарбия ва спорт ишлари

Юқорида таъкидланганидек, ўқув юртларига эга бўлган барча вазирликлар, Давлат қўмиталари ўз соҳаларида жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қиладилар. Ундан ташқари, ўз ихтисосликларида фаолият кўрсатаётган меҳнат жамоалари, муассасалар ва ташкилотлардаги аҳолининг жисмоний жиҳатдан соғлом бўлишини таъминлаш уларнинг муҳим вазифаларига киради.

Маълумки, қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида ҳам кўпгина ўрта махсус ва олий ўқув юртлари мавжуддир. Уларнинг ўқув режалари ва дастурларида жисмоний тарбия дарслари ҳамда оммавий спорт тадбирлари асосий фаолиятлар таркибидан ўрин эгаллаган. Чунки мутахассисларни жисмонан бақувват қилиб тарбиялаш умумдават аҳамиятга молик бўлган педагогик жараён ҳисобланади.

Меҳнатқаш ёшларнинг иш қобилиятларини, меҳнат унумдорлигини ошириш ва уларнинг жисмонан тетик бўлишида жисмоний тарбия ва спорт машғулотлари муҳим омиллардан биридир. Шу сабабли ишлаб чиқариш корхоналари, уларнинг спорт мажмуаларида спорт клублар фаолият кўрсатади. Унда етакчи мураббийлар, тажрибали услубиятчилар меҳнат қилишади.

Спорт клублар таркибида қуйидаги иш турлари мавжуд:

1. Ишчи ва меҳнатқашларнинг бўш вақтларида соғломлаштирувчи жисмоний машқлар, ўйинлар, гимнастика ва ҳ.к.ни ташкил этиш.

2. Спорт турлари бўйича терма жамоалар (команда) тузиш, машғулотлар ташкил қилиш, уларнинг шаҳар, туман, вилоят ва республика спорт мусобақаларидаги иштирокини таъминлаш.

3. Спорт турлари бўйича корхона ходимларининг болалари учун спорт мактабини тузиш.

4. Соғломлаштирувчи гуруҳлар ташкил қилиш.

5. Спорт иншоотларини қўпайтириш, таъмирлаш, уларда пуллик хизматларни ташкил қилиш (машғулотлар, мусобақалар, ижара ва ҳ.к.).

4.4.4. Маданият ишлари вазирлиги тизимида жисмоний тарбия ва спорт

Республикамиздаги энг кўп тармоқли тизимлар қаторига Маданият ишлари вазирлиги ҳам киради. Унинг таркибида қуйидаги соҳалар ва тармоқлар мавжуд:

1. Консерватория, маданият, санъат, мусиқа ва бошқа соҳалардаги билим юртлари ва Олий ўқув юртлари.

2. Кино уйлари, кинотеатрлар ва шу соҳадаги ишлаб чиқариш муассасалари.

3. Истироҳат, кўнгил очиш ва дам олиш боғлари.

4. Илмий - тадқиқот муассасалари.

Барча турдаги таълим муассасаларида жисмоний тарбия дarsi олиб борилади. Ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг ихтисосликлари ҳисобга олинган ҳолда оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт тадбирлари, мусобақалари ташкил қилинади. Актёрлар, санъатшунослар, рассомлар, кургазма заллари, маданият клублари ва улар билан боғлиқ ташкилотлар, муассасаларнинг ходимлари билан махсус жисмоний тарбия машғулотлари (балет, ритмик гимнастика, миллий рақслар типидagi турли машқлар) ташкил қилинади.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида оммавий маданий спорт тадбирларининг шакли ва мазмунлари кенгайиб, тобора бойиб бормоқда. Бу жиҳатлар «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамлари, театр ва санъат байрамларида кенг намоён бўлмоқда.

Маданият ишлари вазирлиги Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳамда бошқа идоралар, жамоат ташкилотлари, спорт жамиятлари билан ҳамкорликда халқ миллий уйинлари республика мусобақалари, фестиваллар ва бошқа тадбирларни ўтказиб келмоқда. 2000 йилда Ўзбекистон мудофаасига қўмаклашувчи «Ватанпарвар» ташкилоти «Ўзбекконцерт» уюшмаси ва бошқа давлат жамоат таш-

килотлари билан ҳамкорликда «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон» мавзусида республика аҳолисига манзур бўлган фестивални ташкил этди. Бундай улкан маданий тадбирлар замирида соғлом авлод тарбияси, ўқувчи-ёшларнинг маънавий ва жисмоний камолотларини юксалтириш, Ватан туйғусини тарбиялаш каби ҳозирги кун вазифалари мужассамлашган.

Умумий хулоса қилиб айтганда, юртимиз аҳолисини соғлом қилиб тарбиялаш, уларнинг саломатлигини муҳофаза қилиш ва ўқувчи-ёшларнинг жисмоний камолотини ўстиришда турли давлат идоралари ҳамда уларнинг қуйи тармоқларида фаолият кўрсатаётган ходимларнинг меҳнати яхши самаралар бермоқда.

Бу жараёнларни ташкил қилиш ва бошқаришда Ўзбекистон Президентининг «Соғлом авлод учун» фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари, «Соғлом авлод учун» давлат дастурининг моҳиятлари ғоят бебаҳодир.

Ўқувчи-ёшлар ва талабаларнинг касб-ҳунар эгаллашлари, уларнинг жисмоний жиҳатдан ривожланишлари учун давлат таълим стандартлари таркибидаги «Жисмоний тарбия» дастурлари, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари кенг йўл очиб бермоқда.

Буюк келажак сари дадил бориш ва янги аср авлодларини жисмоний жиҳатдан тарбиялаш ишларида ўқув юрталарига эга бўлган вазирликлар, давлат кумиталарининг фаолияти ва иш масъулияти тобора ошмоқда.

V. БОШҚАРИШНИНГ ЖАМОАТ ТАШКИЛОТЛАРИ ҲАҚИДА УМУМИЙ ТУШУНЧА

1. Аҳолининг меҳнат фаолиятини ҳимоя қилиш ва ижтимоий турмуш маданиятини ривожлантиришда касаба уюшмалари, турли партиялар, жамғарма уюшмаларининг ўрни.

2. Спорт жамиятлари («Ўзбекистон», «Динамо», «Талаба», «Ёшлик») ва уларнинг қуйи тармоқларининг тузилиши.

3. Халқ миллий ўйинлари марказининг оммавий жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилишдаги фаолиятлари.

4. Спорт турлари бўйича уюшмаларнинг жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришдаги фаолиятлари.

5.1. Аҳолининг меҳнат фаолиятини ҳимоя қилиш ва ижтимоий турмуш маданиятини ривожлантиришда касаба уюшмалари, турли партиялар, жамғарма уюшмаларининг ўрни

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонун, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чоратадбирлари тўғрисида»ги ва бошқа қарорларида меҳнаткаш аҳоли ва ишчи-хизматчи ёшларнинг меҳнат фаолиятини ҳимоя қилиш ва уларнинг ижтимоий турмуш маданиятини тобора ривожлантириб бориш масалаларига алоҳида диққат-эътибор қаратилган. Бу, ўз навбатида фуқароларнинг меҳнат ва яшаш фаолиятини яхшилаш омиллари билан бўлган жисмоний тарбия воситалари, айниқса, халқ миллий ўйинлари эканлигини эътироф этишни тақозо қилади.

Меҳнат жараёнини такомиллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш ҳар бир ишчи, меҳнаткаш ва ақлий меҳнат билан шуғулланувчи зиёлиларнинг меҳнат қобилияти, жисмоний соғломлиги, тетиклигига боғлиқдир. Ана

шу жиҳатлар мақсаддагидек амалда бўлса, уларнинг оилаларида доимо яхши мувозанат сақланиши, яъни ижтимоий-маданий турмуш даражаси кўнгилдагидек бўлиши табиийдир. Бу, ўз навбатида, мамлакатимиз аҳолисининг моддий-маиший таъминотини юзага келтирувчи, уни ривожлантириш усулларининг таянчидир.

Масалага шу жиҳатдан баҳо берилса, жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинларини аҳолининг кундалик турмуш даражасига чуқур сингдириш лозим бўлади. Бунинг учун эса жисмоний тарбия ва спорт ишларини бошқарувчи давлат идораларига бевосита жамотчилик йўллари билан кўмаклашиш ва мустақил равишда фаолият кўрсатишларини ҳаётнинг ўзи талаб этади. Ана шу вазифаларни амалга оширишда Республика касаба уюшмалари федерацияси кенгаши, унинг таркибидаги жисмоний тарбия-спорт жамияти («Ўзбекистон»), шунингдек, «Динамо», «Ёшлик», «Талаба» спорт жамиятлари, мудофаага кўмаклашувчи «Ватанпарвар» ташкилоти ҳамда уларнинг вилоят, шаҳар, туманлардаги қуйи органлари фаолият кўрсатиб келмоқда.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистоннинг мустақаллиги юртимизда демократик тамойиллар асосида кўп партиявийлик жараёнларини юзага чиқарди. Меҳнаткаш аҳоли ва зиёлиларнинг ишлаб чиқариш ва касб-ҳунар турлари, муносабатларига кўра турли партиялар вужудга келди. Улар «Халқ демократик» (ХДП), «Миллий тикланиш», «Фидокорлар», «Адолат» социал-демократик партиялари номи билан фаолият кўрсатиб, мамлакатнинг ҳужалик, сийёсий, маданий ва бошқа соҳаларида ўз вазифалари ва мавқеларига эгадир.

Мамлакатимизда янги йўналиш бўйича шаклланган ва истиқдол сари ривожланиб бораётган 20 дан ортиқ жамот ташкилотлари, уюшмалари мавжуд. Улар ўз номлари, мақсадлари юзасидан «Наврўз», «Маҳалла», «Маънавият ва маърифат», «Соғлом авлод учун», «Экосан», «Камолот» ва ҳоказо деб аталади ва маълум мақсад йўлида фаолият олиб боради.

Юқорида таъкидланган барча ташкилотлар, уюшмаларнинг асосий мақсади демократик тамойиллар асосида барча қонунлар, фармонлар ва қарорларни амалга оширишга қаратилган. Бу эса Ватан ва халқнинг осойишталиги, аҳолининг меҳнат фаолиятини ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг ижтимоий-маданий турмуш даражасини янада яхшилаш билан ифодаланади.

5.2. Спорт жамиятлари («Ўзбекистон», «Талаба», «Динамо», «Ёшлик», «Ватанпарвар» ташкилоти ва х.к.) ва уларнинг қуйи тармоқлари тузилиши

5.2.1. «Ўзбекистон» жисмоний тарбия-спорт жамияти

Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни бошқаришда Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳамда бошқа давлат идораларига кўмаклашувчи спорт жамиятлари ҳақида утган бўлимларда маълумотлар берилди. Бу бўлимда эса уларнинг тарихий шаклланиши, ривожланиши ва ҳозирги шароитдаги асосий вазифалари билан таништирилади.

Ўзбекистон Республикаси Касаба уюшмалари федерацияси Марказий кенгаши таркибида тармоқлилик тамойиллари асосида яқин ўтмишимизгача турли спорт жамиятлари фаолият кўрсатиб келди, яъни:

1. «Спартак» кўнгилли спорт жамияти (КСЖ - ДСО) енгил саноат ишлаб чиқариш корхоналари, савдо ходимлари ва ўрта махсус ўқув юртларини ўз ичига олган.

2. «Буревестник» КСЖ - олий ўқув юртлари талабаларининг спорт жамияти.

3. «Меҳнат» КСЖ - завод, фабрика ва улар билан боғлиқ ишлаб чиқариш жамоалари спортчиларини бирлаштирган.

4. «Пахтакор» КСЖ - қишлоқ меҳнаткашлари ва спортчиларини ўзига қамраб олган.

5. «Локомотив» КСЖ - темирўл ишчилари спорт жамияти.

6. «Зенит» - ҳаво йўллари (фуқаролар сомонети) ходимларининг спорт жамияти.

7. «Водник» КСЖ - сув йўли ва кўллар, сув омборлари ҳамда улар билан боғлиқ ташкилотлар ходимларининг спорт жамияти.

Таъкидлаш зарурки, бу спорт жамиятлари 40 йилдан ортиқ фаолият кўрсатиб келди. Қайта қуриш йиллари бошқарувчилик ишларини ихчамлаштириш йулида бир қатор талбирлар амалга оширилди. Бундан спорт ҳам четда қолмади. Натижада, 1987 йилда барча спорт жамиятлари ягона касаба уюшмалари спорт жамиятига бирлаштирилди. Ўзбекистонда бу жамият 1991 йилда қайта кўриб чиқилди ва унинг таъсис анжуманида Ўзбекистон Республикасида касаба уюшмалари федерациясининг жисмоний тарбия-спорт жамияти («Ўзбекистон») деб қабул қилинди. Бу спорт

жамиятининг Низомида таъкидланганидек, у мустақил равишда ўзини-ўзи молиявий таъминлаш йўлига ўтди.

Бу спорт жамиятининг Марказий кенгаши, ҳайъати, бўлимлари мавжуд. Унинг қошида вилоятлар ва барча туманлардаги касаба уюшмалари жисмоний тарбия ва спорт жамиятлари кенгаши тузилган. Уларнинг таркибида махсус спорт клублари мавжуд. Баъзи вилоятлар ва туманларда бу спорт жамиятини «Пахтакор» спорт жамияти деб қабул қилганлар. Бу, ўз навбатида, аниқ мақсадга қаратилганлигидан далолат беради. Чунки барча вилоятларнинг кўпгина туманлари қишлоқ аҳолиси ва меҳнаткаш ишчи спортчиларни ўз ичига олади.

Касаба уюшмалари жисмоний тарбия-спорт жамияти кўп тармоқли ва кенг қамровли жамиятлар таркибига киради. Шу сабабдан ишлаб чиқариш жараёнлари, меҳнат турлари, шарт-шароитларнинг қай даражадалиги жамиятнинг фаолиятини белгилайди. Бу спорт жамиятининг Низомида унинг ташкилий тузилиши, вазифалари, моддий-техник манбаи, молиявий-хўжалик фаолиятлари ва бошқа соҳалар аниқ белгилаб берилган. Маълумки, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг бошланғич ташкилоти — жисмоний тарбия жамоалари ва спорт клубларидир. Улар ишлаб чиқариш корхоналари, ўқув юртлари ва турли муассасаларда махсус Низом асосида ташкил этилади.

ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ВА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЖАМОАЛАРИ

Ўзбекистонда меҳнат жамоалари ҳақида Низомлар ишлаб чиқилиб, қонунлар қабул қилинган ва амалда қўлланилмоқда.

Касаба уюшмалари федерацияси Марказий кенгашининг «Ўзбекистон» спорт жамияти намунавий (типовой) Низомида жисмоний тарбия жамоаларининг ташкил қилиниш тартиблари, унинг бошқарувчилик ва бошқа раҳбар ташкилотлар билан муносабати, жамоалар кенгаши ва унинг вазифалари, ҳуқуқлари баён этилади.

Жисмоний тарбия жамоаларида ташкилий, ўқув машғулотлари, оммавий жисмоний тарбия ва спорт, уни тарғиб қилиш ишлари, «Саломатлик», «Соғлом авлод учун» дастурлари, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари асосида бошланғич жамоаларда олиб борилади.

Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг бошланғич ташкилоти жисмоний тарбия жамоалари ҳисобланади.

«Корхоналарда намунавий штатли спорт клублар ҳақида» Низом қабул қилинган. 1,5-5 минг кўнгилли спорт жамияти аъзоси бўлган жамоага спорт клуб мақоми берилиб, унга раис раҳбарлик қилади. 5, 10, 15 минггача аъзоси бўлган жамоаларга эса қўшимча 1 тадан инструктор ва раис ўринбосари лавозими ҳам берилади.

Жамоалар спорт ва саёҳат билан шуғулланиш, ўз спорт маҳоратини ошириш, оммавий соғломлаштириш ва спорт тadbирларини ўтказишда фаол иштирок этишни истаган кишиларни ўзига бирлаштиради.

Жисмоний тарбия жамоасини тузиш учун катта ташкилий ишлар олиб борилади, бунинг учун 3-5 кишидан иборат ташкилий қўмита тузилади. Ташкилий қўмита муваққат раҳбар орган бўлиб, жисмоний тарбия жамоасини ташкил этиш ишлари билан шуғулланади.

Ташкилий ишлар амалга оширилгандан сўнг жамоа кенгаши сайланади. Мажлис қатнашчиларининг ярмидан кўпи овоз бергандагина номзод жамоа кенгаши таркибига сайланган ҳисобланади.

Жисмоний тарбия жамоасининг амалий фаолияти қуйидаги йўналишда олиб борилади:

- тарбиявий ишлар;
- ташкилий ишлар;
- ўқув-спорт ишлари;
- оммавий жисмоний тарбия-соғломлаштириш ишлари;
- жамоатчи ходимлар билан ишлаш;
- оммавий тарғибот ишлари;
- ҳисобга олиш ва ҳисобот ишлари;
- молиявий-хўжалик ишлари.

УЮШГАН ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ЖАМОАСИ

Унча катта бўлмаган корхона, муассасаларнинг хизматчилари, ишчилари ўртасида оммавий тарбиявий ишларни ташкил этиш учун жисмоний тарбия жамоасини тузиш мумкин бўлмаса, соҳа ва тармоқ тартиби бўйича бирлашган жамоалар ташкил этилади.

Бирлашган жамоаларни тузиш тўғрисида тегишли кенгашлар ёки касаба уюшмалари қўмиталарининг спорт жамияти кенгаши раёсатининг қарори бўлиши лозим.

КОРХОНАЛАРНИНГ СПОРТ КЛУБИ

Жисмоний тарбия жамоасини ташкил этишнинг юқори ва такомиллашган шакли спорт клубидир. Республика ка-

саба уюшмалари федерациясининг 1991 йил қарорига асосан, корхона спорт клуби оммавий-соғломлаштириш ва спорт ишлари бўйича юқори кўрсаткичларга эришган жисмоний тарбия жамоаларидагина ташкил этилади.

Бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда ва республика ҳукуматининг қарорларига биноан ўзини-ўзи бошқариш ва молиявий таъминлаш бўйича йирик ишлаб чиқариш корхоналари, спорт иншоотлари, аҳоли истиқомат жойларида мустақил спорт клублар ташкил этилмоқда. Уларнинг ўз шароитлари асосида Низом ва уставлари мавжуд. Шу асосида улар ўз фаолиятларини аъзолик бадаллари, пуллик хизматлар, тижорат, ҳомийлик каби омиллар ҳисобига юритадилар. Буларга мисол тариқасида Тошкент трактор заводи (ТТЗ), Навоийазот, «Навбахор», «Пахтакор» каби спорт ва футбол клубларини кўрсатиш мумкин. Бундай иш усуллари ва илғор тажрибалар вилоятларнинг марказларида теннис, бокс, шахмат, от спорти, шарқона якка курашлар ва бошқа спорт турлари бўйича ташкил этилмоқда.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ «ЁШЛИК» СПОРТ УЮШМАСИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 27 майдаги 271-сонли қарорини амалга оширишда Халқ таълими вазирлиги янги қадам қўйди. Мустақиллик йилларигача «Ёш куч» ва кейинги йилларда «Меҳнат резервлари» номи билан юритилган ўқувчи-ёшларнинг спорт жамияти ўрнига «Ёшлик» спорт уюшмаси ташкил этилди. Унинг вилоятлар, шаҳар-туманларда қуйи тармоғи мавжуд. Уюшманинг асосий мақсади мактаб ўқувчилари ва касб-ҳунар коллежлари ҳамда бошқа ўрта махсус ўқув юрларининг ўқувчи-ёшларини оммавий спорт тадбирларига жалб этиш, иқтидорли ёшларнинг спорт маҳоратларини оширишга қаратилган. Бу йўлда «Умид ниҳоллари» ва «Баркамол авлод» ўйинлари спорт мусобақаларини ташкил қилиш билан асосий фаолият кўрсатади. Уюшманинг Низоми ва устави мавжуд. Мактаб ўқувчиларининг «Умид ниҳоллари» республика мусобақалари муваффақиятли ўтказилиб келинмоқда. Унинг Низоми асосида мусобақалар турт босқичга (жамоа, туман-шаҳар, вилоят ва республика миқёсида) ўтказилади. 2002 йилда навбатдаги финал мусобақалар Фарғонада ўтказилди. Бундай мусобақалар узлуксиз таълимнинг бир тармоғи сифатида ўқувчилар, жамоалар ва юқори муассасаларнинг оммавий соғломлашти-

рувчи спорт тadbирларининг йўлга қўйилиши ва энг муҳими “Соғлом авлод дастури”нинг ҳаётга синдирилиши борасидаги кўрик-синов ҳисобланади. Шунингдек «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари талабларини бажаришга замин тайёрлайди. Мамлакатда ўрта махсус ўқув юр்தларини ягона тизим, яъни касб-ҳунар коллежларига айлантирилиши жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида янги бир босқични яратди, яъни «Баркамол авлод ўйинлари» спорт мусобақаларини ягона тизим ва талаблар даражасида ўтказишни тақозо этди. Бундай йирик спорт тadbири 2001йил 30 апрелдан 5 майгача Жиззах шаҳрида зўр тантана билан ўтказилди. Бундай тadbирлар ҳам тўрт босқичда ўтказилиши кўзда тутилганлиги, ўқув юр்தлари, туманшаҳар ва вилоятлар миқёсида ёшлар ўртасида спортни омалаштиришга қаратилганлиги билан муҳим аҳамиятга эгадир.

«Умид ниҳоллари» ва «Баркамол авлод ўйинлари» спорт мусобақаларини ташкил этишда Халқ таълими вазирлиги ва Давлат спорт қўмитаси, спорт уюшмалари ўзаро ҳамкорликда фаолият кўрсатмоқдалар.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИНИНГ «ТАЛАБА» СПОРТ УЮШМАСИ

Собиқ «Буревестник» спорт жамияти ўрнига «Талаба» спорт уюшмаси ташкил этилиб, барча олий ўқув юр்தларида ягона талаб асосида «Талаба» спорт клублари ташкил этилган.

Ҳозирги даврда фаолият кўрсатаётган спорт клубларининг аввалгиларидан фарқи шуки, моддий таъминот ишлари ўзини-ўзи бошқариш тамойили асосида амалга оширилмоқда. Яъни касаба уюшмалари томонидан спорт клубларига моддий ёрдам берилмайди. Шу туфайли «Талаба» спорт клуби аъзолик бадаллар, пуллик хизматлар, тижорат, ҳомийлик каби фаолиятлар эвазига иш олиб боради. Уларнинг ўз муҳрлари, рамзлари, байроқлари мавжуд. Банкларда ҳисоб рақамлари, юридик шахс ҳуқуқи белгиланган.

«Талаба» спорт клуби ректоратга бўйсунди ва касаба уюшмаси қўмитаси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати, «Маънавият ва маърифат» ташкилотлари билан ўзаро ҳамкорлик қилади. Шу аснода талабалар ўртасида оммавий спортни ривожлантириш, уларни Универсиадалар, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тести талабларини бажаришга тайёрлайди.

5.2.2. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида партияларнинг иштироки

Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш ва унда демократик тамойилларни олга суриш мақсадида кўп партиявийлилик жорий қилинди. Дастлабки йилларда Халқ демократик партияси /ХДП/, кейинчалик эса «Миллий тикланиш», «Фидокорлар», «Адолат» номи билан партиялар вужудга келди. Улар ўз Уставларига кўра мамлакат ҳужалигини бошқариш, давлат сиёсати ва аҳолининг турмуш маданиятини ривожлантиришга ўз ҳиссаларини қўшмоқда. Уларнинг қурултойлари, турли анжуманларида таъкидланишича, соғлом авлод тарбияси борасида маълум амалий ва тарғибот ишлари олиб борилмоқда. Республика ҳудудларида ўтказиб борилаётган “Наврўз”, “Мустақиллик куни”, касб байрамлари ва бошқа тадбирларда партия ташкилотларининг фаоллари, раҳбарлари иштирок этиб, амалий ёрдам бермоқдалар. Чунки партияларнинг аксарият раҳбарлари давлатнинг у ёки бу идораларида бевосита хизмат қилади. Шу сабабдан ҳам юртимиз спортчиларининг халқаро спорт майдонларидаги иштироклари, ўтказилаётган турли халқаро спорт турнирлари, халқ миллий ўйинлари фестиваллари ва бошқа оммавий спорт тадбирларининг моҳиятлари қўллаб-қувватланмоқда.

5.3. Халқ миллий ўйинлари маркази, унинг оммавий жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилишдаги фаолияти

5.3.1. Халқ миллий ўйинлари маркази

1989-91 йиллар миллий кадриятларни ўрганиш, уларни имконият даражасида қайта тиклаш амалга оширилиши билан эътиборга сазовордир. Айниқса, Мустақиллик йилларида миллий кадриятларнинг таркибидан ўрин олган халқ миллий ўйинларига эътибор кучайди. Шу сабабдан республика ҳукуматининг қарорига асосан, 1991 йил бошида «Халқ миллий ўйинлари республика Ассоциацияси» /уюшма маъносида/ ташкил этилди. Унинг асосий вазифаси халқ орасида кенг қўлланилиб келинаётган миллий ўйинларни ўрганиш, уларнинг тарбиявий жиҳатларини тарғибот қилиш ва оммавий тадбирлар ўтказиб боришдан иборат қилиб белгиланди. Шу билан бирга, халқ миллий ўйинларини Марказий Осиё ва ундан ҳам кенгроқ минтақаларда мусобақа тарзида ўтказишни йўлга қўйиш белги-

ланди. Шунга асосан, 1991 йилнинг апрелида Қозоғистонда ўтказилган Халқ миллий ўйинлари анжумани ва спорт мусобақаларида юртимиз вакиллари илк бор иштирок этдилар.

Халқ миллий ўйинлари Ассоциациясининг бевосита ташаббуси ва Давлат спорт қўмитаси ҳамда Маданият ишлари вазирлиги раҳбарлигида 1991 йил 25 апрелда Жиззах вилоятининг Фориш туманида илк бор халқ миллий ўйинлари мусобақаси ўтказилди ва у ҳар йили баҳорда /апрел-май/ Форишда анъанавий равишда ўтказиб борилди. Бу мусобақа кейинчалик «Алпомиш ўйинлари фестивали» /Термиз-1998, Фарғона-2000/ номини олди. Халқ миллий ўйинларидан «Кўпқари», «Пойга», «Бўрон», «Минди», «Тўққиз тош» мусобақалар дастурга киритилди. 1999 йилдан бошлаб (Жиззах) ҳар икки йилда бир марта (2001 йилда Шахрисабз) Тўмарис ўйинлари республика фестивали ўтказилмоқда.

Эътиборли томони шундаки, 1991 йилдан /Жиззах, Термиз, Тошкент, Фарғона, Қарши/ буён халқ миллий ўйинларига бағишлаб илмий-амалий анжуманлар ўтказиб келинмоқда. Уларда халқ миллий ўйинларининг мазмуни, уларни спорт даражасига чиқариш, шу соҳада мутахассис кадрлар тайёрлаш, ўқув-услубий қўлланмалар тайёрлаш сингари катта муаммолар муҳокама этилмоқда.

ХАЛҚАРО КУРАШ АССОЦИАЦИЯСИ

Республикада халқ миллий ўйинлари бўйича мусобақалар, фестиваллар ўтказилиши, илмий тадқиқотларнинг натижалари ва энг муҳими миллий кадриятларни жаҳон миқёсига чиқаришдаги саъй-ҳаракатлар миллий спорт турларига бўлган эътиборни кучайтиради. Бунинг боиси шундаки, республика вилоятларининг кўпгина худудларида миллий кураш оммалашиб кетган. Катта тўйларда албатта кураш мусобақалари ўтказилади. Курашда ғолиб полвонларга соврин учун от, туя, ҳўкиз, гилам ва бошқа қимматбаҳо буюмлар, катта миқёсдаги пуллар қўйилади. Бу жиҳатлар курашчиларнинг моддий мафаатларинигина кўзда тутмасдан, балки тўйга ташриф буюрган меҳмонлар, кураш ихлосмандларини хурсанд қилиш учун қўлланилади.

Ўзбекистоннинг мустақиллиги йилларида кураш бўйича турли расмий мусобақалар, Халқаро турнирлар, Президент соврини учун биринчиликлар ўтказиш анъанага айланди. Бундай улуғвор тадбирлар курашнинг халқаро спорт майдонларига дадил чиқишига йўл очиб берди.

Ўзбекистон Президентининг фармони, Вазирлар Маҳкамасининг қурашни ривожлантиришга доир қарори /1998 йил/ бу соҳадаги фаолиятларни кескин ўзгартириб юборди. Натижада, 1999 йил майда Тошкентда ўзбек қураши бўйича биринчи жаҳон чемпионати ўтказилди. Бу талбир республика аҳолисини гоят қувонтирди. Ўзбек қурашини 70 дан ортиқ давлат тан олди ва улар ўзларида Қураш федерациялари, Ассоциацияларини туздилар. Шу сабабли Ўзбекистонда Халқаро Қураш Ассоциацияси ташкил этилди /1998 йил/. Натижада 2000 йил Анталия /Туркия/ шаҳрида иккинчи жаҳон чемпионати ўтказилди. 2001 йил Венгрияда III жаҳон чемпионати бўлиб ўтди.

Ўзбек қурашини ўз юртида ривожлантириш учун Ўзбекистондан полвонлар, мутахассислар, мураббийларни таклиф қилишмоқда. Бу, биринчи навбатда, Ҳиндистон, Буюк Британия ва бошқа бир қатор давлатларда амалга оширилди.

2000 йил октябрда Англияда ўзбек қураши бўйича «Ислом Каримов» номи билан халқаро турнир ўтказилди. Бунда илк бор 13-14 ёшли ўғил ва қиз болалар иштирок этди. Шунингдек, мутлақ оғир вазнда қураш мусобақалари қизгин ўтказилди.

Эътироф этиш керакки, ўзбек қураши /Бухороча усул/ ва белбоғли қураш /Фарғона усули/ Ўзбекистон Президенти ва ҳукуматининг диққат-эътибори ва назоратидадир. Чунки миллий кадриятларимизни жаҳонга танитиш. Ўзбекистон байроғини баланд кўтариш, мадҳиясини чет мамлакатларда баралла янгратишда ўзбек қурашининг нуфузи ва моҳияти тобора ошиб бормоқда. Бу, ўз навбатида, мамлакатимизнинг жаҳон халқлари орасидаги обрўсини ошириш, шон-шўхратини оламга ёйишнинг устувор йўналишларидан биридир.

5.4. Спорт турлари бўйича федерацияларнинг жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришдаги фаолиятлари

Қайси спорт тури бўлмасин, мусобақаларни ташкил қилиш ва ўтказиш фаолиятлари асосан спорт федерациялари томонидан амалга оширилади. Бунда мусобақа Низоми, ҳакамлик ишлари асосий ўринда туради. Шу туфайли мамлакатимизда 30 дан ортиқ спорт турлари бўйича федерациялар ташкил этилган. Ҳар бир федерациянинг ўз Низоми мавжуд. Низомларда федерацияларнинг таркибий

тузилиши, раҳбар ва хайъатини сайлаш, иш мазмуни ҳамда вазифалари, моддий маблағлар каби жиҳатлар акс эттирилган.

Федерацияларнинг энг муҳим вазифаларига мусобақа қоидаларини ишлаб чиқиш ёки ўзгартиришлар киритиш, мусобақаларнинг Низомини тайёрлаш, ҳакамларнинг ма-лакаларини ошириш, мураббийларнинг фаолиятларини ўрганиш каби талаблар киради.

Ўзбекистон шароитида футбол, теннис, бокс, шахмат, кураш, шарқона яккакурашлар ва бошқа бир қатор спорт федерациялари ўз мустақиллигига эга ва ўз мақомлари бўйича фаолият кўрсатади. Улар ташкилий ишлар бўйича спорт жамиятлари билан ҳамкорлик қилади ва Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасига ҳисобот беради.

Таъкидлаш жоизки, бир қатор спорт федерациялари спорт жамиятлари таркибидадир. Вилоятлардаги спорт федерациялари ҳам спорт жамиятлари таркибида фаолият юритади ва ўз Низомлари асосида иш олиб боради.

Спорт федерациялари таркибига асосан ҳакамлар ва мураббийлар кенгаши киради. Улар ҳам ўз фаолиятларини алоҳида ва мустақил равишда юритадилар.

Ҳакамлар кенгаши мусобақа қоидаларини ишлаб чиқиши, бажарилишини доимий назорат қилиш, янгиликлар киритиш билан шугулланадилар. Мусобақалар асосан, аввалдан тузилган ва тасдиқланган Низомлар асосида ўтказилади, уларнинг яқунлари федерация ҳайъатида кўриб чиқилади ва ҳисобот берилади.

Мураббийлар кенгаши илғор тажрибаларни оммалаштириш, спортчиларнинг техник ва тактик маҳоратларини такомиллаштириш, мусобақаларга тайёргарлик каби муҳим масалаларни муҳокама қилади. Зарур муаммоларни федерация ҳайъатига тавсия этади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистонда бошқариш ишларига жамоатчилик кенг жалб қилинмоқда. Демократик тамойилларни амалга оширишда ўзини-ўзи бошқариш, бунда пуллик хизматлар, тижорат ва ишлаб чиқариш йўллари билан моддий таъминлашга имкониятлар яратилмоқда. Бу соҳада спорт жамиятлари, уюшмалари, ассоциациялар, жамғармалар ва бошқа жамоат ташкилотлари фаол иштирок этмоқдалар.

Спорт жамиятлари, уюшмалари ва улар билан бевосита алоқадор бўлган ташкилотлар мустақил фаолият юртиш эвазига спортчиларнинг тайёргарликларини яхшилаш, уларнинг маҳоратини ошириш, спорт буюмлари ва жи-

ҳозларини харид қилиш, спорт иншоотларини кенгайтириш, таъмирлаш каби зарур ишларни амалга оширмоқда.

Бундай фаолиятлар, айниқса, «Динамо» спорт жамияти, муҳофаага кўмаклашувчи «Ватанпарвар» ташкилоти ва бошқа спорт жамиятлари ҳамда ташкилотларида яхши йулга қўйилган.

Республикада жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришда спорт жамиятлари, уларнинг тармоқлари, айниқса, жисмоний тарбия жамоалари ҳамда ишлаб чиқариш корхоналари, олий ўқув юртлари таркибидаги спорт клубларининг ҳиссаси тобора ошиб бормоқда.

Барча тоифаларда ўтказилаётган спорт мусобақаларининг аниқ мақсад йулида ташкил этилишида ҳакамлар, мураббийларнинг роли ва масъулиятлари кенгаймоқда.

Бир сўз билан айтганда, соҳани бошқаришда жамоатчиликка кенг ўрин бериш яхши самаралар бермоқда.

Спорт жамиятлари, уюшмалари, спорт клублари ҳақидаги Низомларни талабалар амалий ва мустақил машғулотларда чуқур ўрганишлари лозим.

VI. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МИЛЛИЙ ОЛИМПИА ҚЎМИТАСИ

1. Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг Низоми. Унинг таркибий тузилиши: Бош Ассамблея, Конгресс, сессия, ижроқум.

2. Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг асосий вазифалари.

3. Олимпия клублари. Олимпия академияси, уларнинг вазифалари.

6.1. Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг Низоми

Халқаро Олимпия ҳаракатининг оламшумул кенгайиши, Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиши, айниқса, Республикаимизнинг мустақилликни қўлга киритиб, давлат сифатида танилиши натижасида Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси 1992 йил 21 январда ташкил этилди ва шу йили Халқаро Олимпия қўмитаси /ХОҚ/ таркибига расмий равишда аъзо бўлди. Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг биринчи таъсис мажлисида Миллий Олимпия қўмитасининг Низоми ҳам қабул қилинди ва кейинчалик Халқаро Олимпия қўмитасининг Низоми ва Миллий Олимпия қўмитасининг иш тажрибалари асосида қайта кўриб чиқилди ҳамда унга қисман ўзгартиришлар киритилди. Уша пайтларда. Миллий Олимпия қўмитаси таркибига 127 киши ва фахрий аъзоликка 11 киши сайланди.

Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг Низомида асосан унинг таркибий тузилиши, мақсад ва вазифалари, бурчлари ҳамда ҳуқуқлари алоҳида белгиланган. Шунингдек, спортчилар, мураббийларнинг ҳуқуқ ва вазифалари, мусобақаларда қатнашиш жараёнлари, молиявий таъминот, аъзолик бадаллари ҳам ўз ифодаларини топган.

Низом Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва Халқаро Олимпия қўмитаси Хартияси талаблари асосида ишлаб чиқилган бўлиб, Миллий Олимпия қўмитасининг

байроғи, рамзи ва бошқа нишонлари ҳақида қайд этилган. Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси ҳукуматга қарашли бўлмаган мустақил фаолият курсатувчи ташкилотдир. Унинг олий органи Бош Ассамблея /мажлис/ ҳисобланади. У йил давомида бир маротаба ўтказилади. Ассамблеялар оралиғида раҳбарлик ишлари Миллий Олимпия қўмитасининг Ижроия қўмитаси томонидан олиб борилади. Унинг таркиби Президент, 2 та вице президент, бош котиб ва 18 нафар аъзолардан иборат. Улар 4 йил муддатга сайланади.

Конгресс /Курултой/ Миллий Олимпия қўмитасининг энг йирик ва кенгайтирилган мажлисидир. Унда Олимпия ҳаракати ва спорт турларини ривожлантириш билан боғлиқ масалалар муҳокама этилади. Энг илғор тажрибалар, илмий - тадқиқот натижалари ва муаммоли масалаларга алоҳида ёндошилади. Зарур бўлса, Миллий Олимпия қўмитаси аъзолари ва Президентини ҳам сайлайди.

Миллий Олимпия қўмитасининг сессияси у ёки бу қарорни тасдиқлаш, уларнинг ижроларини муҳокама қилиш, комиссияларнинг ҳисоботларини эшитиш каби фаолиятлар билан шуғулланади.

6.2. Миллий Олимпия қўмитасининг асосий вазифалари

Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг асосий мақсади:

- ҳаваскорлик спортини ривожлантириш ҳамда Олимпия ҳаракатини ҳимоя қилиш;
- олимпия ўйинларида спортчилар иштирокини таъминлаш;
- спортни ривожлантириш, республика ва жаҳон спортчилари ҳамда олимпия ўйинлари қатнашчилари орасида дўстликни мустаҳкамлашга қаратилган олимпия ғояларини мустаҳкамлаш.

Низомда ифода этилган мақсадларни амалга оширишда Миллий Олимпия қўмитаси қуйидаги вазифаларни ўз олдига қўяди:

- Олимпия қоидалари ва Низомнинг бажарилишини таъминлаш;
- Бош Ассамблея қарорини амалга ошириш;
- Миллий Олимпия қўмитаси Ассамблеяси кун тартибини тайёрлаш;
- молиявий ҳаражатларни таъминлаш ва жавобгарлик;
- йиллик ҳисобот тузиш;
- идора ишлари, архив сақлаш масъулияти ва ҳоказолар.

Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси Ижроия қўмитаси қошида 10 дан ортиқ турли комиссия-

лар иш олиб боради. Улар, асосан, олимпия ҳаракати билан боғлиқ бўлган ташкилий, тайёргарлик, илмий-назарий ёрдам, тарғибот, халқаро алоқалар ва бошқа соҳаларда фаолият кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси Президенти, унинг ёрдамчиси, Ижроқўм аъзолари Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, спорт жамиятлари, уюшмалари, ассоциациялари билан бевосита ҳамкорликда иш олиб боради. Халқаро Олимпия ҳаракати, Халқаро Олимпия қўмитаси ва улар билан боғлиқ масалалар бўйича республикадаги масъул идораларга мурожаат этади ва ўз вазифаларини амалга оширади.

6.3. Олимпия клублари. Олимпия академияси. Уларнинг вазифалари

6.3.1. Олимпия клублари ва уларнинг вазифалари

Халқаро Олимпия қўмитаси Хартияси ва Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг Низомида қайд этилишича, илғор тажрибага ва шарт-шароитларга эга бўлган олий ўқув юртлири, вилоят марказлари ҳамда йирик саноат шаҳарларида Олимпия клублари ташкил этилиши мумкин. Бу ташаббус 1985-1987 йилларда С. Айний номидаги Самарқанд давлат педагогика институти (ҳозирги СамДУ) жисмоний тарбия факультети жамоаси томонидан амалга оширилди ва кейинчалик шу асосда Олимпия Академияси ташкил этиш ҳақидаги ғоя пайдо бўлди.

Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси таъсис этилгач /1992/, барча вилоятларнинг спорт қўмиталари қошида Олимпия клубларини ташкил этиш анъанага айланди. Уларнинг бошқарув фаолияти клуб раиси /президент/ ҳайъат аъзолари ва кенгаш томонидан олиб борилади.

Олимпия клубларининг асосий вазифасига қуйидагилар киради:

- Ўз ҳудудларида жисмоний тарбия ва спортни кенг тарғиб қилиш;
- спорт турларини ривожлантиришга ҳисса қўшиш;
- ўқувчи-ёшлар ва аҳоли ўртасида Олимпия ғояларини тарғиб қилиш;
- спорт мусобақаларини ўтказишда кўмаклашиш;
- илғор тажрибаларни оммалаштириш;
- мутахассис ходимлар билан ҳамкорлик қилиш;
- республика спорт тараққиёти ва спортчиларнинг эришган ғалабаларини матбуот ва услубий қўлланмаларда кенг ёритиш;

- Халқаро Олимпия қўмитаси ва Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасининг амалий фаолиятларини чуқур ўрганиш, қўйилган вазифаларни амалга оширишда кўмаклашиш ва ҳоказо.

6.3.2. Олимпия академияси ва унинг вазифалари

Ўзбекистон Олимпия академияси Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитасига бевосита ёрдам берувчи ва олимпия фояларини тарғиб қилувчи жамоатчилик асосида фаолият юритувчи ташкилотдир.

Таъкидлаш лозимки, Халқаро Олимпия академияси /ХОА/ 1961 йилда тузилган. У Грециянинг Олимп шаҳрида жойлашган ва 170 дан ортиқ мамлакатларда унинг тармоқлари, яъни миллий Олимпия академиялари /МОА/ ташкил этилган. Халқаро Олимпия академиясининг асосий вазифаси Олимпия ҳаракати, жисмоний тарбия ва спорт назариясини ўрганиш ҳамда тарғиб қилишдан иборат. Унинг фаолияти Халқаро Олимпия қўмитаси томонидан бошқарилиб, молиявий таъминоти эса Греция Миллий Олимпия қўмитаси зиммасидадир.

Халқаро Олимпия академияси ҳар йили бир ҳафталик сессия ташкил этади ва унда фалсафий-ғоявий муаммоларга бағишланган маърузалар эшитилиб, семинарлар ўтказлади. Уларнинг асосий моҳияти Олимпия ҳаракати тарихи, спорт машғулотлари ҳамда жисмоний тарбия ва спортнинг услубий масалалари баёнидан иборат бўлади. Бу анжуманларга Миллий Олимпия қўмиталари, таниқли олимлар, мураббийлар, соҳа вакиллари, хатто талабалар, аспирантлар ва спортчиларни сафарбар этиш мумкин.

1987 йил 18 февралда Давлат спорт қўмитаси ва Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтининг ташаббуси билан Ўзбекистон Республикаси Олимпия академияси ташкил қилинди. 1993 йил 18 апрелда Ўзбекистон Республикаси Олимпия академияси /ЎзРОА/ расмий равишда таъсис этилди.

Ўзбекистон Республикаси Олимпия академияси фаолияти унинг сайланган президенти, ижроқўм директори томонидан бошқарилади. 1994 йилда Олимп шаҳрида ўтказилган Халқаро Олимпия академияси сессиясида Ўзбекистон Олимпия академияси вакиллари илк бор иштирок этишди ва кейинги йилларда ҳам фаол қатнашиб келмоқдалар.

Ўзбекистон Республикаси Олимпия академияси ижроқўмида /Низомга мувофиқ/ 12 киши, яъни етук олимлар,

ўқитувчилар, мураббийлар, Олимпия ҳаракатининг намо-
яндалари жамоатчилик асосида фаолият кўрсатадилар.

Ўзбекистон Республикаси Олимпия академияси ўз фа-
олиятини, асосан, Олимпия ғоялари, Олимпия ҳаракати,
Олимпия ўйинларини оммалаштиришга қаратган. Шу ўрин-
да муҳим фаолиятларнинг натижаларини мисол тариқа-
сида келтириш мақсадга мувофиқдир.

1996 йил Олимпия таълими тизимининг ташкилий ва
илмий-услубий асосларини яратишнинг ҳал қилувчи жа-
раёни амалга оширилди. Яъни турли ҳудудларда Халқаро
Олимпия академияси билан ўзаро алоқалар таъминланди.
Айниқса, Халқаро Олимпия қўмитасининг ташкил топи-
шига /1894/ ва замонавий Олимпия ўйинларининг
/1896/ 100 йиллиги муносабати билан ўтказилган Респуб-
лика илмий-назарий анжуманлари /1994, 1996/ муҳим
аҳамиятга эга бўлди. 1997-2000 йилларда Олимпия ҳарака-
ти ва ўйинлари билан боғлиқ илмий-амалий анжуманлар
ўтказилди. Маърузалар, амалий таклифлар, илмий-наза-
рий таҳлиллар анжуманларнинг илмий тўпламларида ўз
ифодасини топди.

Ўзбекистонда Олимпия ҳаракати билан боғлиқ барча
муаммолар ва масалаларни ҳал этишда Ўзбекистон Пре-
зиденти ва ҳукуматининг бевосита ёрдами эътиборга ло-
йиқдир. Айниқса, Ўзбекистон Президентининг 2000 йил
7 июндаги «Ўзбекистонда Олимпия ҳаракатини янада ри-
вожлантириш ва мамлакат спортчиларини Сидней шаҳ-
ридаги /Австралия/ XXVII Олимпия ўйинларига тайёрлаш
туғрисида»ги Фармони муҳим аҳамият касб этди. Фармон-
да баён этилишича: «Мамлакатда Олимпия ҳаракатини
янада ривожлантириш ва Ўзбекистон спортчиларининг
Сидней шаҳридаги /Австралия/ XXVII Олимпия ўйинла-
рида муваффақиятли иштирок этишларини рағбатланти-
риш мақсадида, шунингдек, Ўзбекистоннинг халқаро
обрусини мустаҳкамлашда, ёш авлодни миллий ғурур ва
Ватанга садоқат руҳида тарбиялашда ўзбек спортчилари
эришган ютуқларнинг ғоят катта аҳамиятини эътиборга
олиб:

XXVII Олимпия ўйинларида совриндор бўлган Ўзе-
бекистон спортчиларини рағбатлантириш, Ватанимизнинг
спортдаги шон-шўхратини оширишга қўшган муносиб
ҳиссасини эътироф этиш мақсадида қуйидаги миқдорда
бир йўла бериладиган мукофотлар белгиланди:

- Олтин медал учун - 100000 АҚШ доллари;
- Кумуш медал учун - 50000 АҚШ доллари;

- Бронза медали учун - 25000 АҚШ доллари /“Спорт” газетаси, 2000 йил, 9 июн/.

Ушбу фармон мураббийлар ва Олимпия уйинларида қатнашадиган спортчиларга катта куч ва руҳий озуқа бахш этди. Натижада Сидней шаҳрида ўтказилган XXVII Олимпия уйинларида /2000 йил 15 сентябр - 1 октябр/ қатнашган 77 нафар спортчилар орасида 4 киши Олимпия уйинлари медаллари ва Ўзбекистон Президенти мукофотига сазовор бўлдилар. Улар: Муҳаммадқодир Абдуллаев бокс бўйича олтин медал совриндори; Артур Таймазов эркин кураш бўйича кумуш медал совриндори; Рустам Саидов ва Сергей Михайлов бокс бўйича бронза медали совриндорлари бўлишди.

Олимпия уйинлари ғолиблари ва барча қатнашчиларини республикамиз жамоатчилиги муносиб кутиб олди. Улар Ўзбекистон Президенти, ҳукумати, Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, спорт жамиятлари, уюшмалари раҳбарлари ва бошқа ҳомийлар томонидан муносиб тақдирландилар.

Умуман олганда, Республикада Олимпия ҳаракати ва уйинларининг муқаддас бўлган шиорлари: «Тезроқ», «Баландроқ», «Кучлироқ» ҳамда «Тинчлик», «Дўстлик» «Ҳамжиҳатлик» каби ғоялари чуқур сингиб бормоқда. Бу фаолиятларни оммалаштириш ишларида фақат Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси ходимлари, унинг тармоқларидаги мутасаддилар, Республика Олимпия академиясигина эмас, балки спорт ташкилотлари, жамиятлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари, спорт ҳомийлари, спорт иншоотлари ходимлари ва бошқа жуда кўп ташкилотлар, муассасалар ҳамда расмий шахслар ҳам яқиндан туриб иштирок этмоқдалар.

Ўзбекистон спортчиларининг Олимпия уйинларидаги иштироклари, уларнинг эришган ютуқлари «Жисмоний тарбия тарихи» дарслиги ва илмий-амалий анжуманларнинг илмий тўпламлари ҳамда махсус ўқув-услубий қўлланмаларда баён этилган.

VII. СПОРТ МАКТАБЛАРИ ВА МАРҚАЗЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

1. Иқтидорли спортчиларни тарбиялашда болалар ва ўсмирлар спорт мактабларининг аҳамияти. Спорт мактабларининг турлари ва уларнинг Низоми ҳақида тушунчалар.

2. Ихтисослашган ва мажмуий /комплекс/ спорт мактаблари. Мураббийлар кенгаши. Иқтидорли ёшларни танлаш, қабул қилиш тартиблари.

3. Олимпия ўринбосарлари коллежлари.

4. Спорт мактабларида оммавий спорт тadbирларини уюштириш. Мураббийлар, тарбиячилар, ходимлар ва спортчиларни рағбатлантириш.

5. Спорт марказлари ва уларнинг фаолиятлари. Терма жамоалар тузиш, уларнинг ўқув-йиғинларини уюштиришда мураббийлар ва спорт ташкилотлари раҳбарларининг ўзаро ҳамкорлиги.

7.1. Иқтидорли спортчиларни тарбиялашда болалар ва ўсмирлар спорт мактабларининг аҳамияти. Спорт мактабларининг турлари ва уларнинг низомлари ҳақида тушунчалар

Жаҳон спорт назарияси ҳамда амалиётида юқори чўққиларга эришиш болалар ҳамда ўсмирлар орасида иқтидорли ёшларни танлаб олиб, уларни тарбиялаб етиштиришдек мураккаб педагогик жараён ҳисобланади. Бундай жиҳатлар Ўзбекистон муҳитида 30-йилларда илк бор шаклланган ва ижтимоий-маданий тараққиёгнинг ривожланишига ижобий таъсири натижасида спорт турлари бўйича махсус спорт мактаблари, спорт-интернат мактаблари ташкил қилинган. Бундай спорт мактабларининг ижобий меҳнат самаралари тезда намоён бўлди ва улар собиқ Иттифоқ жараёнида мукаммаллашиб, ўз истиқболларини таъминлади. Натижада уларнинг яхши ишлаб чиқилган Низомлари ҳозирги мустақиллик шароитларида ўз кучи ва моҳиятини йўқотмади.

Ўзбекистонда ўтказилаётган ижтимоий-иқтисодий, таълим-тарбия соҳаларидаги туб ислоҳотлар ўқувчи-ёшларни спортга жалб этиш, уларни касб-ҳунарга йўллаш, ижтимоий меҳнат ва мудофаа ишларига лаёқатли қилиб етиштириш муаммоларини қўймоқда. Бундай улкан ва улугвор вазифаларни амалга оширишда энг аввало умумтаълим мактаблари, коллеж, лицей, ўрта махсус ва олий ўқув юртлиари томонидан олиб борилаётган турли маданий ва спорт тадбирлари муҳим аҳамиятга эга. Чунки бу тадбирларда болалар ва ўсмирларнинг қобилияти, қизиқиш ва ихлослари синовдан ўтказилади.

Соҳа олимларининг илмий тадқиқотларида болалар ва ўсмирларнинг жисмоний тайёргарлиги, уларни спорт орқали ривожлантириш, иқтидорли болаларни танлаб спортга жалб этиш каби тажриба кенг мазмун топанлиги эътиборга лойиқдир. Уларнинг таъкидлашларича, болаларни спортга жалб этиш, маҳоратли спортчиларни тайёрлаш ва уларнинг халқаро спорт майдонларида самарали қатнашишини таъминлайди. Энг муҳими эса, ўқувчи-ёшларнинг жисмоний жиҳатдан баркамол ўсиши таълим-тарбияда, узлаштириш бўйича юқори натижаларга эришишда, қолаверса, жамиятимизнинг қонунлари, тартиб-қоидаларини бузишнинг олди олينيшида муҳим рол ўйнайди.

7.1.2. Спорт мактабларининг турлари ва уларнинг низомлари ҳақида тушунчалар

Юқорида таъкидланганидек, Ўзбекистонда спорт турлари бўйича турли хил махсус спорт мактаблари фаолият кўрсатиб келмоқда ва уларнинг ўз соҳалари, ихтисосликларига қараб Низомлари мавжуд.

Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ҳақидаги низомлар уларнинг иш фаолиятини тартибга солувчи ва доимий равишда мувофиқлаштирувчи расмий ҳамда ҳуқуқий ҳужжатдир. Улар Республика ҳукумати, спорт ташкилотлари ҳамда мутасадди вазирликлар, ташкилотларнинг қарорлари, йўл-йўриқлари асосида тўлдирилиб, бойитиб борилади.

Низомларда асосан спорт мактабларининг мақсад ва вазифалари, таркибий тузилиши, спортчиларни танлаб олиш, синовдан ўтказиш, мураббийларнинг вазифалари, моддий-техник ва ҳужалик ишларини бошқариш каби соҳалар баён қилинган.

Ўзбекистонда болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, Олимпия ўринбосарлари билан юртлиарини тузиш ҳамда

уларни бошқаришнинг қатъий тартиб ва қоидалари мукамал ишлаб чиқилган.

Спорт мактаблари фаолиятларини тўла акс эттирувчи талаб ва қоидалар уларнинг низомларида батафсил баён қилинган.

Низомларга кўра, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ва олимпия ўринбосарлари билим юртлари, спорт кўмиталари, жамиятлари ва Халқ таълими вазирлиги тизимида ташкил қилинган. Улар қуйидаги турларга ажратилади:

1. Давлат спорт кўмиталари, тизимидаги олий спорт маҳорати мактаблари ва олимпия билим юртлари.

2. Халқ таълими вазирлиги тизимидаги болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, спорт турлари бўйича ихтисослаштирилган мактаблари, олимпия ўринбосарлари билим юртлари.

3. Касаба уюшмалари жисмоний тарбия-спорт жамияти ва бошқа спорт жамиятлари таркибидаги спорт мактаблари.

Спорт мактаблари ва билим юртларини моддий-техник таъминлаш ҳамда бошқариш тартиблари масъул идоралар ва ташкилотлар томонидан амалга оширилади.

Низомга кўра, спорт мактаблари, билим юртлари фаолияти асосан директор томонидан бошқарилади. Унда педагогик кенгаш ҳал қилувчи орган ҳисобланади.

Педагогик /мураббийлар/ кенгашда тарбиявий ишлар, спортчи-ўқувчиларни танлаб олиш, ўқув-спорт машғулотларини ташкил қилиш, мусобақаларга тайёргарлик, мусобақа натижалари, мураббийларнинг фаолиятлари, оналар билан алоқадорлик, молиявий-хўжалик ва бошқа кўпгина масалалар муҳокама қилинади.

Болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, асосан, ихтисослашган /фақат бир тур/ ва комплекс /кўп турлар/ шаклида бўлади.

Маълумки, Республикада футбол, кураш, волейбол ва бошқа спорт турлари бўйича жуда кўп спорт мактаблари, олимпия ўринбосарлари билим юртлари ташкил қилинган.

1993 йил мартда Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамаси Республикада оммавий футболни ривожлантириш тўғрисида қарор қабул қилди. Бу, ўз навбатида, барча вилоятлар, туманлар марказларида футбол мактаб-интернатлар ташкил қилиш, уларнинг фаолиятларини бошқариш ва моддий-техник таъминлашга алоҳида эътибор беришни тақозо қилади.

Узоқ йиллар давомида Тошкент, Самарқанд, Андижон, Чирчиқ шаҳарларида спорт интернатлари /ҳозир улар - олимпия уринбосарлари коллежлари/ фаолият кўрсатиб келди ва Республика терма жамоалари учун кўп мингли иқтидорли спортчилар тайёрлаб берди. Уларнинг орасида юзлаб халқаро спорт мусобақаларининг совриндорлари бор.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида янгидан футбол, кураш, теннис, каратэ ва бошқа спорт турлари буйича махсус клублар ташкил этилган, уларда турли ёшдаги болалар шуғулланмоқда. Бу клублар, асосан, спорт мактаби вазифасини бажармоқда.

7.2. Ихтисослашган ва комплекс спорт мактабларининг бошқичлари. Мураббийлар кенгаши. Иқтидорли ёшларни танлаш, қабул қилиш тартиблари

7.2.1. Ихтисослашган ва комплекс спорт мактабларининг бошқичлари

Аввал таъкидланганидек, спорт мактаблари турли спорт ташкилотлари, жамиятлари ва давлат идораларига мансубдир. Қайси соҳада бўлмасин, спорт мактабларининг турлари, ташкилий тузилишлари, фаолиятлари умумий қоида ва тартиблар /Низомлар/ асосида амалга оширилади. Шу сабабдан уларни икки йўналишга ажратиш мумкин:

1. Ихтисослаштирилган спорт мактаблари.
2. Комплекс спорт мактаблари.

Ихтисослаштирилган спорт мактаби ҳам ўз навбатида, бир неча бошқичлардан иборат. Унинг асосий хусусияти шундаки, унда фаолият спортнинг фақат бир тури буйича олиб борилади. Бунда қуйидаги бошқичларга амал қилинади:

1. Турли ёшдаги /6-14/ болалар тайёрлов гуруҳлари.
2. Олий спорт маҳорати.
3. Олимпия уринбосарлари.

Биринчи бошқичдаги болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари /спорт турларига қараб/ асосан жисмоний тайёргарлик, жисмоний сифатлар ҳамда спортнинг техник-тактик мазмунларини ўргатиш билан фаолият кўрсатади.

Иккинчи бошқичдаги спорт мактабларида спортнинг техник-тактик мазмунларини сингдирган ҳолда турли йирик мусобақаларга тайёргарлик даври ўтказилади.

Учинчи бошқич спорт мактабларида турли ёшдаги болалар шуғулланадилар. Улар тайёргарлик маҳорат эгаллаш

ва олимпия ўйинлари, халқаро спорт мусобақаларида қатнашувчи спортчиларни танлаш даврларини ўтказди.

Умуман олганда, ихтисослашган спорт мактабларининг иш фаолияти аниқ ва ихчамлашган ҳолда бошқаришни талаб этади. Бунда спорт мактаблари маъмурияти, айниқса, мураббийларнинг вазифаси ўта масъулиятли ҳисобланади.

Комплекс спорт мактабларининг хусусиятлари шундаки, унда спортнинг бир неча тури /гимнастика, акробатика, кураш, енгил атлетика, футбол ва ҳоказолар/ бўйича болалар жалб этилади ва машғулотлар олиб борилади.

Комплекс спорт мактабларида ҳам спорт турларига қараб шуғулланувчиларни бир неча гуруҳларга /ёши, жисмоний ва спорт тайёргарлигига қараб/ бўлиб, машғулотлар алоҳида жадвал асосида олиб борилади. Бунда муаммо булалиган жиҳатлар, асосан, спорт иншоотлари, спорт буюмлари ва кийимлари билан таъминлашдир. Шу сабабдан спорт мактаблари маъмурияти замонавий иш усуллари, хайрия жамғарма уюшмаларидан фойдаланиш ҳамда пулли хизматлар кўрсатиб /ижара, мусобақа, тижорат ва ҳоказо/, моддий муаммоларни ҳал қиладилар.

Комплекс спорт мактаблари фаолиятида ҳам етук спортчиларни тарбиялаб етказиш, шароит ва заруриятларга қараб ёш спортчиларни олий спорт маҳорати мактаблари, спорт интернат-мактаблари ва олимпия ўринбосарлари билим юртларига тавсия қилиш мумкин бўлади.

Собиқ Иттифоқ даврида Тошкент, Самарқанд, Андижон, Чирчиқ ва Бухоро шаҳарларида ихтисослаштирилган спорт интернат-мактаблари ташкил қилинди. Улар Республика учун жуда кўп спортчилар тайёрлаб беришда катта хизмат қилиб келди. Ўзбекистон мустақил давлат бўлгач, бу интернатлар Олимпия ўринбосарлари мактабига, кейинчалик эса билим юртларига айлантирилди. Шу сабабдан маҳоратли спортчилар тайёрлаш билан бирга жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўрта махсус маълумотли кадрлар тайёрлаш йўлга қўйилди. Бу, ўз навбатида, юртимизда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга бўлмоқда.

7.2.2. Мураббийлар кенгаши

Спорт мактаблари ва Олимпия ўринбосарлари билим юртлари Низомида мураббийлар кенгашига алоҳида эътибор берилган. Чунки ёш спортчиларни техник, тактик ва ахлоқий жиҳатдан тарбиялашда мураббийлар асосий фаолият кўрсатадилар.

Спорт мактабларининг хусусиятларига қараб мураббийлар кенгаши тузилади. Унинг таркиби мураббийларнинг сонига қараб белгиланади. Кенгаш раиси спорт мактаби раҳбари /директор/ ҳисобланади. Директорнинг ўқув-спорт ишлари бўйича муовини, мураббийлар ёки хизматчи ходимлардан кенгаш котиби сайланади.

Мураббийлар кенгаши календар йили /ёки ўқув йили/ бўйича иш режасини тузади ва тасдиқлайди. Шунга кўра, ҳар ойда бир маротаба /зарур бўлганда ундан кўпроқ/ кенгаш йиғилиши ўтказилади. Кенгаш тузилган режа асосида кун тартибларини белгилайди. Уларда асосан мураббийларнинг иш фаолияти, ҳисоботлар, ота-оналар билан ишлаш, таълим-тарбия жараёнлари, иқтидорли спортчи ёшларни танлаш, синовдан ўтказиш ва қабул қилиш масалалари муҳокама қилинади.

Маълумки, Мустақиллик йиларида раҳбар ва бошқа ходимларни аттестациядан ўтказиш расмий одатга айланди. Бу ишда спорт мактабларининг мураббийлари ҳам бевосита иштирок этади. Спорт мактабларида мураббийларни аттестацияга тайёрлаш ва ўтказишда уларнинг назарий билим ва амалий фаолиятлари, давлат сиёсати ҳамда олиб борилаётган ислохотларга муносабатлари инobatга олинади. Энг муҳими, Республика ва халқаро спорт мусобақаларида спортчиларнинг қатнашиш натижалари, бунда мураббийнинг ижодий фаолияти асосий ўринга қўйилади. Аттестация якуни асосида мураббийларга турли тоифадаги /олий тоифагача/ унвонлар берилади.

Шу сабабдан ҳам аксарият барча мураббийлар, энг аввало, иқтидорли ёшларни танлаш, саралаш ва улар билан катта мақсад йўлида фидойилик билан меҳнат қилишга ҳаракат қиладилар.

7.2.3. Иқтидорли ёшларни танлаш, қабул қилиш тартиблари

Педагогик кузатишлар, илгор тажрибалар ва илмий-педагогик тадқиқотларнинг натижаларига кўра, болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, махсус олимпия ўринбосарлари спорт мактаблари, олий спорт маҳорати мактаблари, олимпия ўринбосарлари билим юртлари ва шунга ўхшаш спорт мактабларига ёшларни жалб этиш қўйидаги тартибда олиб борилади:

1. Мактаб жисмоний тарбия ўқитувчиларининг тавсияси.
2. Ўқувчи-ёшларнинг ўз ихтиёри ва ташаббуси.
3. Ота-оналарнинг тавсия ва илтимослари.

4. Мураббийларнинг бевосита мақсад йўлида кузатишлари.

Спорт мактабларининг тоифаси, даражаси ва эҳтиёжи асосида иқтидорли ёшларни кузатиш, танлаш ва синов-тажрибаларга тайёрлаш ҳоллари кўпроқ мураббийлар томонидан олиб борилади.

Спорт турларига қараб синов-танлов жараёни умумий жисмоний тайёргарлик, мазкур спорт турининг техник қоидалари ва меъёрлари асосида болалар махсус тиббий кўрикдан ўтказилади.

Спорт мактабларига кирувчи болалар шахсий ҳужжатларини талаб даражасида тайёрлаб, синов-танловдан муваффақиятли ўтгандан кейин, спорт мактаби маъмурияти томонидан буйруқ билан расмийлаштирилади.

Спорт мактабларида болалар ва уларнинг ота-оналари ички тартиб-қоидалар билан таништирилади. Спорт машғулотлари, мусобақа қоидалари ҳамда ахлоқ нормаларига риоя қилмаган болалар эса спорт мактабидан четлаштирилади.

Спорт турлари бўйича мураббийлар янгидан қабул қилинган болалар билан машғулот ташкил қилиш жараёнида уларнинг фаолияти, имконият даражаси, қизиқиши, муносабати ва руҳий ҳолатларини ўрганиб олади. Энг муҳими, уларни ортиқча юклама ёки кўпол муомала билан бездирмаслик лозим.

7.3. Олимпия ўринбосарларини тайёрловчи билим юртлари

Олимпия ўринбосарлари билим юртлари, спорт интернат-мактаблар ва олимпия ўринбосарлари спорт мактаблари негизида вужудга келди. Улар ҳозирги кунда деярли барча вилоятларнинг марказида таркиб топмоқда ва коллеж шаклида фаолият кўрсатмоқда. Улар, энг аввало, Халқ таълими вазирлиги тизимида шаклланди ва ривожланди. Шу сабабдан уларнинг ўқув режалари ва фанлар, спорт турлари бўйича дастурлари Халқ таълими вазирлиги томонидан ишлаб чиқилади ҳамда тасдиқланади.

Республикада олимпия ўйинларига тайёргарлик ва улар билан бевосита боғлиқ бўлган масалаларда олимпия ўринбосарлари билим юртлари фаолиятига ҳар томонлама ёрдам бериш мақсадида Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, Ўзбекистон Миллий Олимпия қўмитаси ва спорт уюшмалари ҳамкорлик қилмоқда.

Билим юртларининг ўқув режасида давлат таълим стандартлари асосида умумий ва ўрта махсус таълим дастурларидаги барча сиёсий, гуманитар, табиий ва махсус фанлар ўқитилади. Мавжуд бўлган гуруҳ /синф/ ва бўлимларда олимпия ўйинлари спорт турлари бўйича ихтисослаштирилган назарий ҳамда амалий фанлар ўргатилади. Ўқув режаларида белгиланган барча фанлар ва спорт турларининг асосий моҳияти етук ва маҳоратли спортчилар ҳамда мутахассис ходимлар тайёрлашдан иборат.

Аввалги бўлимларда қайд этилганидек, раҳбарлик ишлари билим юрти директори, унинг ўқув, спорт, маънавий ва маърифат, хўжалик ишлари бўйича ўринбосарлари ҳамда спорт турлари бўйича бўлим бошлиқлари томонидан амалга оширилади.

Билим юртида педагогик ва мураббийлар кенгаши барча фаолиятларни муҳокама қилиб, зарур қарорларни қабул қилади. Таълим-тарбия жараёнлари ҳамда спорт тайёргарлиги билим юртида энг устувор фаолият ҳисобланади. Бу соҳаларда Тошкент, Самарқанд, Андижон, Чирчиқ ва бошқа шаҳарлардаги билим юртларининг иш фаолияти ва эришган тажрибаларини талабалар мустақил равишда ўрганишга ҳаракат қилишлари лозим.

7.4. Спорт мактабларида оммавий спорт тadbирларини уюштириш. Мураббийлар, тарбиячилар, ходимлар ва спортчиларни рағбатлантириш

7.4.1. Спорт мактабларида оммавий спорт тadbирларини уюштириш

Барча тоифалардаги болалар ва ўсмирлар спорт мактабларида, асосан, спорт машғулотларини ўтказиш ва спорт турлари бўйича махсус мусобақалар ташкил қилиниб борилсада, уларнинг иш фаолиятида оммавий спорт тadbирларини ташкил қилиш ҳам алоҳида ўринга эга. Айниқса, спорт ўйинлари, енгил атлетика ва бошқа баъзи спорт турлари оммавийлик мазмунига эгадир. Шу сабабдан бу турлар бўйича мусобақалар уюштирилганда, бошқа спорт мактаблари ва умумтаълим мактаб ўқувчиларининг спорт жамоалари ҳам иштирок этиши мумкин. Оммавий спорт тadbирларининг асосий шакллари туман-шаҳар, вилоят ва республика биринчиликлари, спартакиадалари, ўртоқлик учрашувлари ҳисобланади. Бундай мусобақаларнинг замирида спортчиларнинг тайёргарлиги, эгалланган маҳоратлар синов ҳамда йирик спорт мусобақалари,

халқаро учрашувлар, Марказий Осиё, Осиё ва жаҳон чемпионатларига терма жамоа тайёрлаш ўриги бўлиб хизмат қилади.

Оммавий спорт тadbирларининг яна бир шакли ва мақсади шундаки, қайси спорт тури билан шуғулланишларидан қатъий назар, ўз жамоаларида ташкил этилган кросс, футбол мусобақалари ҳамда «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестларини бажариш учун ташкил қилинадиган оммавий мусобақаларда иштирок этиш шартдир. Бундан асосий мақсад шуки, спортчиларнинг жисмоний тайёргарликлари даражасини мунтазам ошириб боришдир. Шу сабабдан спорт мактабларининг календар режаларига оммавий спорт мусобақаларини киритиш ва уларни амалда ўтказиш мақсадга мувофиқдир.

7.4.2. Мураббийлар, тарбиячилар, ходимлар ва спортчиларни рағбатлантириш

Ўқувчи-ёшлар, айниқса ёш спортчиларни ҳар томонлама тарбиялаш ишлари анча мураккаб ва ўз навбатида ўта масъулиятли фаолиятдир.

Мураббийлар оддий ҳаваскорни энг моҳир ва республика мусобақаларида қатнашувчи спортчи даражасига етказди. Уларнинг қайси бирлари халқаро спорт мусобақалари ва жаҳон биринчиликларида совриндор бўлишга эришадилар. Бундай спортчиларни тарбиялаб етказган мураббийлар диққат-эътибордан четда қолмайди. Уларнинг мураббийлик тоифалари оширилади, моддий рағбатлантирилади, «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган мураббий» унвонлари ҳамда ҳукуматнинг орден ва медаллари билан тақдирланадилар.

Маълумки, спорт мактабларида услубчи /методист/ ва бошқа ходимлар лавозими мавжуд. Спорт интернат-мактаблари, олимпия ўринбосарлари мактаблари ва шу соҳадаги билим юртларида ўқувчи-спортчиларнинг ётоқхоналари, таълим-тарбия жойлари, ошхона ва техник хизмат жойларида тарбиячилар, мутахассис ходимлар ҳам фаолият кўрсатишади. Уларнинг яхши меҳнатлари эвазига Низомга кўра моддий ва маънавий рағбатлантириш амалга ошириб борилади.

Спорт мактаблари, олимпия ўринбосарлари билим юртларида шуғулланувчилар орасида спорт кўрсаткичлари юқори, ахлоқ-одоб жиҳатидан намунали болалар кўп бўлади. Уларни рағбатлантириш, «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамлари, «Жисмоний тарбиячилар куни» /касббайрами/, ёзги спорт мавсуми бошланишига, анъанавий

спорт мусобақалари ва бошқа тадбирларда амалга оширилади. Бунда ўқувчилар фахрий ёрликлар, дипломлар, қимматбаҳо буюмлар билан тақдирланади.

Республика ёки халқаро спорт мусобақаларининг голибларини тантанали йиғилишда белгиланган мукофотлар билан шарафлайдилар ва олқишлайдилар.

7.5. Спорт марказлари ва уларнинг фаолиятлари

Спорт марказлари тушунчаси асосан замонавий спорт иншоотларини билдиради. Бу машғулотларни ўтказишдаги тўғри тушунча ҳисобланади. Шунингдек, спорт жамиятлари, спорт мактаблари ва уларда фаолият кўрсатувчи раҳбарлар, мураббийлар, ҳакамлар ҳамда бошқа расмий кишиларнинг спорт турлари бўйича терма жамолар тузиш, улар билан ўқув-йиғин машғулотларини ўтказиш масалаларини мувофиқлаштириш фаолияти ҳам шу тушунча ичига /спорт маркази/ киради.

Тузилган терма жамоалар сафида энг кучли спортчилар йиғилади, ўқув-йиғин машғулотлари ва расмий ҳамда норасмий мусобақаларда уларнинг техник-тактик тайёргарликлари синаб кўрилади. Шу жиҳатдан ҳам бундай тадбирларда фақат мураббийларгина эмас, балки илмий ходимлар, мутасадди раҳбарлар, масъул ходимлар, шифокорлар, ҳомийлар ҳам машғулотлар ҳамда мусобақаларда иштирок этиш, ўзларининг тахминий мулоҳазаларини билдиришлари мумкин.

Бундай ҳолларда спорт турларига қараб шаҳар ва вилоят марказларида мавжуд бўлган энг яхши спорт иншоотлари танланади. Уларга зарур бўлган асбоб-ускуналар, техник воситалар, шарт-шароитлар яратилади. Спорт марказларидаги ўқув-йиғин машғулотлари ва мусобақалар ҳамда спорт иншоот хизматлари билан боғлиқ ташкилий ишлар, моддий-техник ҳамда молиявий таъминот ишлари ташкил қилувчи ташкилот, жамият, клуб томонидан амалга оширилади. Сўнгги йилларда бундай масъул ва йирик спорт тадбирларини ташкил қилиш ҳамда уларни мақсадга идек ўтказиш жамғарма уюшмалари, ҳомийлар томонидан қўллаб-қувватланмоқда.

Спорт марказлари фаолияти, асосан, спорт иншоотлари маъмурияти, масъул жамиятлар ва спорт клублари томонидан бошқарилади. Умумий раҳбарлик спорт уюшмалари, спорт қўмиталари томонидан олиб борилади.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистоннинг катта спорти ривожига болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари, махсус олимпия ўринбосарлари спорт мактаблари ҳамда билим юртлари жамоалари ўз ҳиссаларини қўшмоқда. Ёш спортчиларни тарбиялаб вояга етказишда, уларнинг халқаро спорт майдонларига қадам қўйишларида мураббийларнинг хизмати ғоят каттадир.

Ўзбекистоннинг шон-шуҳратини спорт орқали жаҳонга ёйишда кураш, бокс, теннис, шахмат, шарқона яккакураш ва бошқа спорт турлари бўйича спортчилар мардондор маҳорат кўрсатмоқдалар. Шу сабабдан ҳам Ўзбекистон Президенти ва ҳукумати спортни янада ривожлантириш, айниқса, болалар ва ўсмирларнинг спорт мактаблари фаолиятини янада яхшилаш зарурлигини кўзда тутиб, қатор фармонлар, қарорлар қабул қилмоқда. Шунингдек, тажрибали мураббийлар ва халқаро спорт мусобақаларининг ғолиблари муносиб равишда тақдирланмоқда. Бундай ғамхўрлик ва эътиборлар спорт иншоотларини янада кенгайтириш, энг замонавий спорт иншоотларида терма жамоаларнинг ўқув-йиғин машғулотларини ўтказиш ҳамда мусобақаларни ташкил қилишга муҳайё қилиб берилмоқда.

Таъкидлаш лозимки, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”ни ҳаётга сингдириш учун республика вилоятларининг марказларида олимпия ўринбосарлари коллежлари ташкил этилмоқда. Улар терма жамоалар таркибини тўлдириш билан биргаликда жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўрта маълумотли мутахассислар тайёрлайди. Энг муҳим томони шундаки, бу билим юртларига кўпроқ маҳаллий хотин-қизлардан қабул қилиш ва уларни давр талаблари, миллий қадриятлар асосида тайёрлаш кўзда тутилмоқда. Бу эса, ўз навбатида, республика терма жамоаларини маҳаллий миллат хотин-қизлари билан таъминлаш ҳамда миллий спорт турлари ва халқ миллий ўйинларини кенг ёйиш, уларни оммавийлаштиришга замин тайёрлайди.

VIII. АҲОЛИ ТУРАР-ЖОЙЛАРИДА ОММАВИЙ СОҒЛОМЛАШТИРИШ ВА ХАЛҚ МИЛЛИЙ ЎЙИНЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

1. Аҳолининг жисмоний тарбия ва спортга бўлган эҳтиёжларини ўрганиш.

2. «Маҳалла» жамғарма уюшмаси, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, Маҳалла оқсоқоллари кенгашларининг фаолиятида жисмоний тарбия ва спорт ишларининг мазмун вазифалари.

3. «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамлари ва бошқа миллий анъаналарда халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш.

4. Спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари бўйича жамоалар, тўғарақлар ташкил қилиш.

5. Дам олиш масканларида /спорт лагерлари, истироҳат ва кўнгил очиш боғлари ва ҳоказолар/ соғломлаштириш ишлари.

8.1. Аҳолининг жисмоний тарбия ва спортга бўлган эҳтиёжларини ўрганиш

Буюк келажак авлодларини ақдан етук, жисмонан баркамол қилиб тарбиялаш муаммолари барча давлат ва жамоат идоралари зиммасига юклатилган. Бундай кенг қамровли ва масъулиятли тарбиявий жараёнларни амалга оширишда маҳалла оқсоқоллари кенгашлари, уларнинг таркибидаги турли комиссиялар, шунингдек, жисмоний тарбия ва спорт фаолларининг уюшмалари /жамоалари/ ҳам катта рол ўйнайди. Буларнинг замирида «Соғлом авлод учун» давлат дастури мазмуни муҳим аҳамиятга эгадир.

Аҳолининг жисмоний бақувват бўлиши ва узоқ умр кўриши соғлом турмуш маданияти билан белгиланади. Бу борада Ўзбекистон Президентининг «Ўзбекистоннинг чинакам мустақилликка эришишидан иборат ўз йўли республикани ривожлантиришнинг қуйидаги асосий ўзига хос хусусиятлари ва шарт-шароитларини ҳар томонлама ҳисобга олишга асосланади. Аввало, у аҳолининг миллий тари-

хий турмуши ва тафаккури тарзидан, халқ анъаналари ва урф-одатларидан келиб чиқади» деган мулоҳазалари эътиборга лойиқдир. Айниқса, «Соғлом авлод учун» орденининг таъсис этилиши, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги Қонун, «Соғлом авлод учун» давлат дастури, «Алломиш» ва «Барчиной» махсус тестларининг ишлаб чиқилиши ҳамда уларнинг ҳаётга татбиқ қилиниши жисмоний тарбия ва спорт ходимлари зиммасига аҳоли ўртасида соғломлаштириш ва спорт тadbирларини янада ривожлантириш масъулиятларини юклайди.

Ўзбекистоннинг мустақилликка эришиши шарофати тўғрисида маҳаллалар, даҳалар, мавзелар, йирик қишлоқ-қўрғонларида /посёлкалар/ аҳолини жисмоний тарбия, спорт, саёҳат, халқ миллий ўйинлари ҳамда оммавий соғломлаштириш ишларига жалб қилиш анча ривожланди.

Мамлакатда миллий қадриятларнинг қайта тикланиши, уни янада бойитишда маънавий-маърифий тadbирларнинг олиб борилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Аҳолининг ижтимоий турмуш даражаси тобора яхшиланмоқда. Бунда ўтказилаётган турли спорт мусобақалари, халқ миллий ўйинлари фестиваллари катта ҳисса қўшмоқда. Бу аҳолининг жисмоний тарбия ва спортга эътиёжи ошаётганидан далолатдир. Ҳар йилги мустақиллик куни ҳамда «Наврўз» байрамларидаги оммавий сайллар, спорт мусобақалари бунинг исботидир. Республика ҳукуматининг қарорлари, турли курсатмалар асосида маҳаллалар ва бошқа аҳоли истиқомат жойларида жисмоний тарбия ва спортни жонлантириш ишларида маҳалла кенгашлари, спорт ташкилотлари ходимлари, спорт фаоллари билан ҳамкорликда иш тутмоқда.

Шаҳарлар ва қўрғонларнинг аҳолиси ўртасида спартакиадалар, халқ миллий ўйинлари мусобақаларини ўтказиш анъанага айланмоқда. Бунда спортнинг футбол, кураш, арқон тортишиш, тош кутариш, енгил атлетика каби турлари оммавий тус олди. Бу тadbирларга жисмоний тарбия ва спорт соҳасида таълим олаётган талабалар жалб қилиниб, ташкилий ишларда улар фаоллик курсатадилар.

Эътироф этиш керакки, бир қатор мутахассислар аҳоли турар жойларида соғломлаштириш ва оммавий спорт тadbирларини ташкил қилишнинг намунавий дастур ҳамда иш режаларини ишлаб чиққанлар. Тошкент шаҳри шароитида бир қатор усулий қўлланмалар ишлаб чиқилган. Буни қуйидагича исботлаш мумкин:

Маҳалла оқсоқоллари кенгашлари қошидаги жисмоний тарбия жамоаси кенгаши ёки спорт клуб мажлислари режаси /намунa сифатида/.

Январ. 1. Жисмоний маданият жамоаси кенгашининг мажлислар режасини тасдиқлаш.

2. «Саломатлик» спорт клубини ташкил этиш.

3. 2000 йилги соғломлаштириш ва оммавий спорт тadbирлари календар режасини тасдиқлаш.

4. Подъездлар, кучалар ва уйларнинг жисмоний тарбия командаларини тасдиқлаш.

Феврал. 1. Спорт иншоотларини ёзги мавсумга тайёрлашнинг бориши тўғрисида.

2. Жамоатчи кадрлар тайёрлашнинг бориши, шу мақсадда семинарлар ўтказиш ҳамда бундай кадрлардан амалий фойдаланиш хусусида.

3. Ҳар хил масалалар.

Март. 1. Спорт турлари бўйича тугарақлар, жамоалар ишини ташкил этиш ҳамда уларга жамоатчи фаолларни бириктириб қўйиш тўғрисида.

2. Ҳомийликка олган корхона жисмоний тарбия жамоасининг аҳоли турар-жойларидаги ишларда иштироки ва амалий ёрдам кўрсатиш тўғрисида.

3. Ҳар хил масалалар.

Апрел. 1. Миллий ўйинлар бўйича мусобақа ўтказиш тўғрисида.

2. «Чарм тўп» клуби соврини учун футбол мусобақаларига тайёргарлик режаси тўғрисида.

3. Ҳар хил масалалар.

Май. 1. Аҳолини жисмоний тарбиялаш, «Соғлом авлод учун» давлат дастури ҳамда «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари асосида мусобақалар ўтказиш тартиб-қоидаларини тасдиқлаш.

2. Жисмоний тарбия ва спорт ишларини энг яхши йўлга қўйган мавзелар, куча ва уйларнинг курик-танловларини ўтказиш Низомини тасдиқлаш.

Июн. 1. Сузиш ва соғломлаштириш гимнастикаси бўйича пулли гуруҳ ташкил этиш.

2. Ўқувчилар, ўсмир ва ёшлар спартакиадаларини ўтказиш.

3. Волейбол ва теннис майдончалари қурилишида аҳоли ва маҳалла фаолларининг қатнашувини таъминлаш.

Июл. 1. Соғломлаштириш марказларидаги саломатлик гуруҳларига аҳолини жалб этиш.

2. Мактабгача ёшдаги болалар учун спорт байрами ўтказиш.

3. Уй-жойдан фойдаланувчи ширкатлар терма жамоаларининг шаҳар /туман/ биринчилиги мусобақаларига

ҳамда маҳаллалар, даҳалар билан учрашувларига тайёргарлик.

4. Ҳар хил масалалар.

Август 1. Маҳалла оқсоқоллари кенгашлари иш фаолиятини муҳокама қилиш.

2. Мустақиллик куни байрамига бағишлаб спорт мусобақаларини ўтказиш.

Сентябр. 1. Спорт билан шуғулланувчилар ва фаолларнинг спорт зали, ўйин майдонлари қурилишида қатнашувини таъминлаш.

2. Ўрта ва катта ёшдаги кишилар ўртасида спартакиада ўтказишга тайёргарлик.

Октябр. 1. Ёзги спорт мавсуми якунлари тўғрисида ахборот бериш.

2. Тарбияси оғир болаларни жисмоний тарбия ва спорт бўйича мунтазам машғулотларга жалб этиш тўғрисидаги ахборотларини эшитиш.

3. Майдончаларни қишки мавсумда ишлатишга тайёрлаш.

Ноябр. 1. Соғломлаштириш ва спорт ишларини энг яхши йўлга қўйиш юзасидан мавзелар, куча ва уйлар ўртасидаги ўзаро мусобақа ва кўрик-танловларнинг якунларини эшитиш.

2. Маҳалладаги ўзаро мусобақа якунларига кўра фаол жамоатчиларни рағбатлантириш.

Декабр. 1. Бир йилги иш якунлари тўғрисидаги ахборот ва маҳалла оқсоқоллари кенгаши қошида жисмоний фаоллари уюшмасини ташкил қилиш, уларнинг келгуси йил иш режаларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш.

Шуни эслатиш зарурки, бу намунавий режа маҳалла оқсоқоллари кенгашлари, уларнинг қошидаги жисмоний тарбия ва спорт фаоллари уюшмаси /жамоа/ учун мўлжалланган. Шу асосда янгидан ташкил қилинадиган маҳалла жисмоний тарбия жамоалари кенгашлари /ёки уюшма/ ҳам уз режаларини тузиб олишлари мақсадга мувофиқдир.

Маҳаллалар, қишлоқларда жисмоний тарбия ўқитувчилари, мураббийлар ва спортчи фаолларга таянган ҳолда кичик гуруҳлар, жамоалар /командалар/, уюшмалар тузиб, машғулотлар, мусобақалар ўтказиб туриш лозим.

Турар-жойлардаги ўрта ва катта ёшдаги кишилар орасида стол тенниси, шахмат ва шашка, миллий ўйинлар, энгил атлетика тўғарақлари, гуруҳлар ва жамоаларни омалаштириш уларда соғломлаштириш тадбирларининг турли шаклларида, шу жумладан, эрталабки гимнасти-

ка, юриш, саёҳат ва бошқа турлардан кенг фойдаланилади.

Аҳоли турар-жойларида оммавий спорт ишларини муваффақиятли ўтказишда спорт иншоотлари катта аҳамият касб этади. Бу иншоотлар белгиланган қурилиш меъёрлари талабларига мос, болалар ҳамда катталарнинг эҳтиёжларини қондирадиган, шу турар-жой қурилишига муносиб, ҳамоҳанг бўлиши керак.

Спорт майдончалари, соғломлаштириш шаҳарчалари, югуриш ва чигал ёзиш йўлакчалари, ўйин майдончаларидан иборат ҳовли ўйингоҳлари шинам бўлиши керак. Бундай ўйингоҳларда усти ёпиқ жойлар бўлиши, яхши ёритилиши ҳам керакки, бу нарса улардан фойдаланиш муддатини узайтиради.

Спорт иншоотларини махсус мосламалар, тренажёрлар билан жиҳозлашга алоҳида эътибор бериш зарур. Чунки шу йўл билан аввало улардан ёз ва қиш фаслларида фойдаланиш имкониятини, қолаверса, кўпчилик бўлиб ёки яқка тартибда ўтказиладиган машғулотлар самарадорлигини ошириш мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, аҳоли турар-жойларида соғломлаштириш тадбирларини ташкил қилиш маҳалла оқсоқоллари кенгашлари ҳамда мутахассислар иштирокида ўтказилиши лозим. «Наврўз», «Мустақиллик куни» ва бошқа байрамларга тайёргарлик жараёнларида футбол, кураш, волейбол, югуриш ва халқ миллий ўйинларини мусобақа шаклида ўтказиш лозим. Туман, шаҳар ҳокимиятлари, спорт қўмиталари ҳамда ҳомийларнинг фаол иштирокларини кўпроқ жалб қилиш лозим бўлади.

8.2. «Маҳалла» жамғарма уюшмаси, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази, маҳалла оқсоқоллари кенгаши фаолиятида жисмоний тарбия ва спорт ишларининг мазмуни ва вазифалари

8.2.1. «Маҳалла» жамғарма уюшмаси

Ўзбекистон мустақилликка эришган дастлабки кунлариданоқ аҳолининг тинч-осойишта яшаши, уларнинг ўзаро аҳил бўлишлари ҳамда саломатликларини муҳофаза қилиш тадбирлари кўрилди. Ўзбекистон Президенти фармонлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида аҳолининг ўзини-ўзи бошқаришини ташкил қилиш борасидаги тадбирлар муҳим аҳамиятга эга

булди. Шу асосда Ўзбекистон Республикаси «Маҳалла» жамғармаси тузилди ва барча вилоятлар, туман-шаҳар ҳокимиятлари таркибида «Маҳалла» жамғармалари иш бошлади. Олий Мажлис томонидан тасдиқланган «Маҳалла» ҳамда аҳолининг ўзини-ўзи бошқарувчи бошланғич ташкилотлари, яъни маҳалла оқсоқоллари кенгашлари таъсис этилди. Бу кенгашлар таркибига маҳаллада яшовчи нурунийлар, масжид ходимлари, давлат идораларида фаолият кўрсатувчи шахслар, маданият, санъат, тиббиёт, тижорат, савдо ходимлари сайлаб қўйилмоқда. Уларнинг энг муҳим вазифаларига, асосан, қуйидаги муаммоларни ҳал қилиш киради:

1. Ўзбекистон Президенти, ҳукумати ва ўз ҳудудларига қарашли бўлган /шаҳар-туман/ ҳокимиятларининг фармон, қарор ва кўрсатмаларини аҳолига тушунтириш, тарғиб қилиш.

2. «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамлари ва анъанавий миллий байрам ҳамда маросимларни /никоҳ, тўй, ҳайит, жаноза ва ҳоказо/ мақсадли ўтказиш.

3. Оилаларнинг тинч, осойишта яшашларига ҳисса қўшиш /можаро ва ўзаро келишмовчиликларнинг олдини олиш, улар содир бўлганда яхшиликка ҳал этиш/.

4. Оилаларда хотин-қизларнинг фаолияти ва фарзандлар тарбиясини яхшилаш йўллари.

5. Турли оммавий-соғломлаштирувчи спорт тадбирлари, халқ миллий ўйинларини ўтказишда ёрдамлашиш.

Маълумки, юқорида қайд этилган муҳим тадбирлар моддий таъминот масалаларини тақозо этади. Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда Республика «Маҳалла» комиссияси ва унинг қуйи тармоқларида «Маҳалла» хайрия жамғармаси ташкил этилди. Унга тушадиган жамғарма маблағлари, асосан, қуйидаги соҳаларга сарфланади:

1. Ногирон болалар, нурунийларга байрам арафаларида моддий ёрдам ва совғалар қилиш.

2. Кам таъминланган ва кўп болали оилаларга моддий ёрдам бериб бориш.

3. Анъанавий байрамлар ва маросимларда зарурият учун моддий кўмаклашиш.

4. Маҳалла оқсоқоллари кенгашининг расмий фаолиятлари, хўжалик ишлари ва бошқа соҳаларга маблағлар ажратиш.

Маҳалла оқсоқоллари кенгаши ва унинг хайрия жамғармаси ҳисобига жума намозига келган кишилар томонидан ҳадя этилган хайриялар, ҳомийларнинг қўшган ҳиссалари, маҳалла оқсоқоллари кенгаши томонидан ташкил

этилган ишлаб чиқариш корхоналари, савдо, тижорат тизимларидан олинган даромад ва бошқа киримлар тушади. Шунингдек, шароит ва эҳтиёжларга қараб «Маҳалла» хайрия жамғармасининг юқори ташкилотлари томонидан ҳам моддий ёрдам берилади.

Эътироф этиш керакки, бундай улуғвор фаолиятлар Республикада меҳр-оқибат, хайр-эҳсон қилиш каби миллий қадриятларнинг чуқурлашиб боришидан, Ўзбекистон Президенти ва ҳукуматнинг аҳолини ижтимоий-моддий, маънавий-маърифий, маданий жиҳатдан муҳофаза қилишларидан далолатдир.

Ўзбекистон мустақиллиги йилларида «Маҳалла» хайрия жамғарма уюшмаси «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамларидаги спорт чиқишлари, маҳаллаларда ўтказилган ўртоқлик учрашувлари, спартакиадалар, халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш ва ўтказишда фаол иштирок этган мутахассислар, спортсеварлар, спортчилар, ҳакамлар ва бошқаларни муносиб равишда рағбатлантириб бормоқда.

8.2.2. «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази

Собиқ Иттифоқ даврида аҳолининг аксарият кўпчилики қисми ўша давр ҳокимиятининг ғоялари, мафкуралари билан тула сугорилганлиги сир эмас. У ғоялар ва мафкураларнинг кўп жиҳатдан пуч эканлиги кейинги қайта қуриш йилларида /1980—1990/ барчага аниқ бўлиб қолди. Шу сабабли мамлакатимизда миллий қадриятларни тиклаш ва уларни давр талаблари асосида бойитиш тақозаси юзага келди. Бундай ғояларни эмалга ошириш учун эса аниқ мафкуравий ташкилот тузилиши лозим эди.

1994 йил 23 апрелда Ўзбекистон Президентининг «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказини ташкил этиш тўғрисида фармони эълон қилинди. Шу асосда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Республикада «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида /1994 йил июн/ қарор қабул қилди.

Ушбу қарорда таъкидланганидек, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази кенг омма билан ҳамкорликда ишловчи, давлат бюджетидан маблағ билан таъминланиши ва шу билан бир қаторда хўжалик ҳисобида ҳам иш юритувчи ижтимоий ташкилотдир. Бу ташкилот зиммасига бир қатор муҳим вазифалар юклатилган. Улар қато-

рида «Социологик тадқиқотлар, суровлар ўтказиш орқали ўзбек халқининг бой маънавий мероси, шарқона ва умуминсоний қадриятлар асосида мамлакат, миллат келажакини белгилайдиган илғор ғояларни юзага чиқариш ҳамда ҳаётга татбиқ этиш, маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш»дек ўта муҳим вазифа ҳам белгиланган.

«Маънавият ва маърифат» жамоатчилик марказининг уз нашри, яъни «Тафаккур» журнали мамлакатимизда келмаётган иқтисодий, сиёсий, маданий ислоҳотларнинг моҳиятини кенг ёритиб, уларни ҳаётга сингдиришда етарли даражада фаолият кўрсатиб келмоқда.

Юқоридаги қарор асосан, таълим-тарбия ишларига масъул идоралар, ташкилотлар, муассасалар ҳамда теле-радио компанияси, оммавий ахборот воситалари, миллий қадриятлар мазмуни, маънавий-маърифий мерослар, улуғ адиблар ҳаёти ва илмий меросларини аҳоли онгига чуқур сингдириш йўлида кенг тарғиботчилик ишларини олиб бормоқда.

Юқорида бошқа бўлимларда қайд этилганидек, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, Халқ таълими, Олий таълим ҳамда Соғлиқни сақлаш вазирликлари, шунингдек, Касаба уюшмалари федерацияси, «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати каби ташкилотлар билан ҳамкорликда «Соғлом авлаод учун» давлат дастурини амалга оширмоқда, жисмоний тарбия ва спорт билан боғлиқ бўлган Республика илмий-назарий анжуманларини ўтказишда фаол қатнашмоқда.

8.2.3. Маҳалла оқсоқоллари кенгашларининг фаолиятида жисмоний тарбия ва спорт ишларининг мазмуни ҳамда вазифалари

Маҳалла оқсоқоллари кенгашларининг фаолиятлари кенг қамровли ва фидокорона меҳнат қилишни талаб этувчи соҳалардан ҳисобланади. Маҳаллада жисмоний тарбия ва оммавий спорт тадбирларини ўтказиш фаолиятлари йил сайин кенгайиб ва уларга бўлган эътибор кучаймоқда.

Халқ ибораси билан айтганда, Ватан остонадан, оиладан, маҳалладан бошланади. Ватан тушунчаси ҳар бир инсоннинг юксак даражадаги ҳис-туйғулари, садоқати, фидойий меҳнати, узро иззат-ҳурмат каби инсоний фазилатларида намоён бўлади. Бу уринда республика спортчиларининг Халқаро спорт майдонларидаги, айниқса, Олим-

пия ўйинларидаги иштироки, ғалабаси ана шу хислатлар туфайли устувор эканлигини айтиб ўтиш керак. Айниқса, юртимиз байрогининг узоқ ўлкаларда виқор билан кўтарилиши, мадҳиямизнинг баланд янграши спортчиларнинг она-Ватан шарафи учун курашган ва ҳисса қўшганлигининг тимсолидир. Бунинг боиси шундаки, ўшандай ғолиб спортчилар, уларнинг мураббийлари, қолаверса, спорт ташкилотлари, жамиятлари ходимлари ҳамда жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги мутахассислар ҳам у ёки бу маҳаллада истиқомат қилади. Маҳалла оқсоқоллари кенгашлари фаолиятида улар ҳам иштирок этиб, спортни тарғиб қилиш, ёшларни спортга жалб этиш, анъанавий байрамларда қатнашиб, маърузалар ўқиш, ўз таассуротлари билан ўртоқлашиш каби тadbирларни биргаликда олиб борадилар. Бундай тadbирлар маҳалла оқсоқоллари кенгаши таркибидаги фаоллар, спортсеварлар, мутахассислар томонидан уюштириб борилмоқда. Бундай хайрли ишларни қишлоқ шароитларида ҳам доимий ўтказиб турилиши лозим.

Маҳалла оқсоқоллари кенгаши қошида спорт клубларини ташкил қилиш амалга оширилмоқда. Бундай ташаббусларни оммалаштириш зарур бўлади. Баъзи бир илғор тажрибага эга бўлган маҳаллалар спорт йўриқчиси штатини ташкил қилмоқда. Улар бевосита туман-шаҳар спорт кўмиталарига итоат этиб, аҳоли ўртасида спортни оммалаштириш, болалар ва ўсмирлар орасида спорт мусобақаларини ташкил қилиш билан фаолият кўрсатмоқда. Маҳалла оқсоқоллари кенгашлари ва уларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги фаоллари олдида маҳалла аҳли саломатлигини яхшилаш, ёшларни спортга жалб этиш, спорт ва халқ миллий ўйинлари орқали аҳолининг дам олиши, руҳий озикланиши, жисмонан баркамол бўлишларига эриштириш каби вазифалар мавжуддир.

Баъзи миллий урф-одатларимиз ва диний дунёқарашлар хотин-қизларнинг эркин равишда жисмоний машқлар, халқ миллий ўйинлари ёки бирон спорт тури билан шуғулланишларига салбий таъсир қилиши жараёнлари давом этмоқда. «Соғлом авлод учун» давлат дастурида белгиланганидек, соғлом авлодни етиштириш учун энг аввало оналар соғлом бўлиши ва ўз фарзандларининг соғлом ўсиши учун барча шарт-шароит ва имкониятлардан фойдаланиши зарурдир. Бунда болаларни энг кичик ёшдан бошлаб оила, боғча ва мактабларда жисмоний тарбия билан шуғулланишга одатлантириш алоҳида кўзда тутилган.

Бу жиҳатларни амалга оширишда маҳалла оқсоқоллари кенгаши, унинг фаоллари ва жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари астойдил иш олиб боришлари лозим.

Аҳоли ўртасида оммавий жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш, «Соғлом авлод учун» давлат дастурини амалга ошириш ҳамда «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари талабларининг моҳиятларини кишилар онгига сингдириш ҳозирги куннинг долзарб муаммоларидандир. Шу сабабдан маҳалла оқсоқоллари кенгаши «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида» ги қонун ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги /1999 йил 27 май/ қарорини чуқур ўрганишлари, унда кўзда тутилган энг зарур тадбирларни маҳаллаларда ишлаб чиқиш, аҳолини спортга жалб этиш йўлларини топишлари лозим.

Хулоса шундаки, аҳоли турар-жойларида энг аввало спорт иншоотлари, оддий уйин майдонларидан мақсадли фойдаланиш зарур. Спорт филомандлари, спортсеварлар, мутахассис ходимлар ёшлар ўртасида кучалараро, мавзелар, даҳалар ва маҳалла биринчилиги учун улар севган спорт мусобақаларини ташкил қилишлари керак.

«Соғ танда соғлом ақл» нақлига риоя этган ҳолда жисмоний тарбия ва спортни кенг тарғиб қилиш, унинг саломатликни мустаҳкамлаш, иш фаолияти ва умуман умрни узайтиришдаги муҳим омиллардан бири эканлигига аҳолини иқроп этиш керак бўлади.

8.3. «Наврўз», «Мустақиллик куни» байрамлари ва бошқа миллий анъаналарда халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш

«Наврўз» байрами, ҳосил байрами, тўйлар қадимги миллий анъаналардан ҳисобланади. Уларнинг сафига миллий байрам сифатида «Мустақиллик куни» байрами ҳам қўшилди. Бу анъанавий байрамлар, халқ сайиллари ва тўйларда кураш, кўпкари /улоқ/, пойга, отдан ағдариш, «қиз қувмоқ», дорбозлик, тош кўтариш, билак кучини синаш ва бошқа ўнлаб ўйинлар доимий равишда қўлланиб келинган. Улар ҳақида «Алпомиш», «Гуруғли», «Қирққиз», «Тумарис» афсонаси, «Шоҳнома», «Манас» каби жуда кўп дostonлар гувоҳлик беради.

Ўзбекистон истиқлол сари дадил борар экан, халқ миллий ўйинлари миллий қадриятлар сифатида янада эъзозланмоқда. Улар «Наврўз», «Мустақиллик куни», «Ҳосил

байрами», касб-хунар байрамлари, тўйлар ва улуг саналарни нишонлаш жараёнларида янги шакл ва мазмунда кенг қўлланилмоқда.

Ўзбек кураши халқаро спорт майдонига чиқди. Спортнинг бу тури буйича жаҳон чемпионатлари муваффақиятли ўтказилди. Шу туфайли кураш шаҳар ва қишлоқ ёшларининг сеvimли спорти сифатида оmmалашмоқда.

Қишлоқлардаги катта тўйлар курашсиз ва кўпкарисиз ўтказилмайди. Отларнинг зотини кўпайтириш, чавандозлар сонини ошириш борасида қишлоқ, қўрғон фаоллари жиддий иш юритмоқда. Барча миллий байрамларимизда фақат чавандоз полвонларгина эмас, ҳатто ёшлар ҳам пойга, кўпкари ва бошқа халқ миллий ўйинларида фаол қатнашмоқдалар.

1991 йил аперлдан буён республика миқёсида халқ миллий ўйинлари, мусобақалари, «Алпомиш» ўйинлари фестиваллари ўтказилаётгани ҳақида юқорида баён этилган эди. Аёллар йилига бағишлаб ўтказилган халқ миллий ўйинлари «Тумарис» фестивали халқ миллий ўйинларининг мазмун ва шакл жиҳатдан бойлиги, уларнинг ижтимоий педагогик моҳиятлари қанчалик устув эканлигини намоиш қилди.

Таъкидлаш лозимки, марказий шаҳарлар миқёсида ва баъзи қўрғон, қишлоқ ҳамда маҳаллаларда ўтказилаётган Наврўз, Мустақиллик куни, Ҳосил байрамлари ҳамда тўйларда халқ миллий ўйинлари намоиш шаклидагина олиб борилмоқда. Бу эса ёшларнинг ўзаро беллашуви ва ўйинларнинг оmmалашувига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Маҳаллалар ва қишлоқларда ўтказилаётган анъанавий байрамларда халқ миллий ўйинларини ташкил қилишда маҳалла оқсоқоллари кенгаши фаоллари, жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари яқиндан туриб ўзаро ҳамкорлик қилишлари зарур. Шунга асосан кўпчилик иштирок этидиган халқ миллий ўйинларини мазмун ва қоидаларини ихчамлаштирган ҳолда ташкил қилиш лозим бўлади.

Бундай тадбирларда маҳаллий хотин-қизларининг иштирокини таъминлаш халқ миллий ўйинларининг турларидан кенг фойдаланишга олиб келади.

Халқ миллий ўйинлари шуғулланувчиларнинг инсоний фазилатлари ва жисмоний сифатларини мақсад йўлида тарбиялашда миллий қадриятларга таянади ва маънавий-жисмоний камолотни ўстиришга хизмат қилади. Ана шу жиҳатлар эътиборга олинса, маҳалла оқсоқоллари кенгаши фаолиятини кучайтириш ва халқ миллий ўйинларидан фойдаланишни таъминлашда ижобий томонларга силжиш бўлиши мумкин.

8.4. Спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари бўйича турли жамоалар, тўғараклар ташкил қилиш

8.4.1. Спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари бўйича жамоалар /команда/ ташкил қилиш

Маҳаллалар, мавзелар, кўчаларда болалар ва ўсмирларнинг гуруҳ /5-10 киши/ бўлиб футбол, теннис, бадминтон ва турли ҳаракатли ўйинлар билан машғул бўлишлари одатий бир ҳолдир. Гоҳо улар ичида таклиф ва ташаббуслар чиқиб, кўчалараро, мавзеларда эса уйлараро /дом/ мусобақалар ўтказиб турилади. Бундай ҳолларда ташкилий ва ҳакамлик ишлари болаларнинг ўзидан чиқади, яъни спорт мутахассислари бундан четда қолади. Натижада баъзан турли бахслар, шартларни бажармаганликлари учун можаролар бўлиб туради. Бу эса ёшлар орасида ғаразгўйлик каби ҳолатларни келтириб чиқаради. Оқибатда оналар орасида норозилик, хасадгўйлик вужудга келади ва уларга маҳалла оқсоқоллари кенгаши ходимлари аралашшига тўғри келади. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари бўйича командалар тузиш, уларга спорт ишқибозлари, мутахассислар бошчилик қилишлари лозим.

Бунинг учун эса қуйидаги тадбирларни амалга ошириш зарур.

1. Маҳалла оқсоқоллари кенгаши идораси олдида команда тузиш тўғрисида афиша осиб қўйиш, фаоллар орқали болаларга оғзаки эълон қилиш, радиоузел тармоқлари, телефонлардан фойдаланиш.

2. Мураббийлар ва ҳакамлар таркибини тузиш, уларнинг вазифаларини белгилаш.

3. Йиғилган болаларни рўйхатга олиш ва уларнинг хоҳишлари бўйича жамоалар тузиш.

4. Спорт машғулотларини ташкил қилиш учун мактабнинг ўйин ва спорт заллари ёки ишлаб чиқариш корхоналарининг спорт иншоотларидан фойдаланиш.

8.4.2. Тўғараклар ташкил қилиш

Спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари билан шуғулланувчиларни бир жойга тўплаб, командалар машғулотларини тўғарак сифатида тан олиш, уларнинг барчасини уюшган ҳолда жисмоний тарбия жамоаси ёки уюшмасини таъсис этиш. Барча фаолиятларни юритиш учун кенгаш сайлаш /ҳар бир спорт тури командасининг сардори (ка-

питан) кенгаш аъзоси этиб сайланади ҳамда унинг раиси /президенти/ни ҳам сайлаш лозим бўлади.

Жамоа /уюшма/ кенгаши раиси ва аъзолари маҳалла оқсоқоллари кенгаши билан доимий алоқада бўлиши ва ҳал қилиниши зарур бўлган масалаларни мослаштириб туриши керак.

Маҳалла оқсоқоллари кенгаши, ўз навбатида, маҳаллада ташкил этилган спорт жамоаси /уюшмаси/ ҳақида туман-шаҳар ҳокимияти, спорт кўмитаси ва бошқа масъул идораларга маълум қилиши лозим. Шу тариқа маҳалладаги командалар, тўгараклар ва спорт жамоасининг ташкилий-таркибий, унинг Низоми ва бошқа зарур томонлари ҳуқуқий ҳужжатлар билан расмийлаштирилиши шарт.

8.5. Дам олиш масканларида /спорт лагерлари, истироҳат ва кўнгил очиш боғлари ва ҳоказо/ соғломлаштириш ишлари

Аҳоли истиқомат жойларида дам олиш ва соғломлаштириш масканлари шакли кўйидагича бўлиши мумкин:

1. Истироҳат ва кўнгил очиш боғлари /парк/.
2. Анҳор, кўл, сув омбори ва катта ариқ ёқалари /пляж/.
3. Ўқувчиларнинг дам олиш оромгоҳлари /лагер/.
4. Спорт оромгоҳлари /спорт лагери/.
5. Маҳалла ва уйлар олдидаги болаларнинг ўйин майдонлари.

Бу шакллардаги дам олиш масканларининг қурилиш, шарт-шароитлари, имкониятлари ҳар хил бўлиши табиийдир. Шу сабабдан уларда ташкил қилинадиган командалар, соғломлаштирувчи гуруҳлар, уларнинг машғулотлари ҳамда мусобақалари ҳам шундан келиб чиққан ҳолда ҳар хил бўлади. Бундай турли-туман жойларда ўйинлар, машғулотлар ва мусобақаларни ташкил этиш мутасадди ташкилотлар, жамоат ташкилотлари, маҳалла-қишлоқ оқсоқоллари кенгаши ҳамда фаоллари томонидан олиб борилади. Бу фаолиятларда жисмоний тарбия ва спорт мутахассислари, тиббий ходимлар, қутқарувчи /сув/ ва назорат хизматлари бўлиши керак.

Умумий хулоса шундан иборатки, мамлакатда олиб борилаётган турли оммавий тадбирларда спорт турлари ва халқ миллий ўйинлари мазмун топмоқда. Уларни тайёрлаш ва ўтказишда аҳоли турар-жойларидаги фаоллар яқиндан ёрдам бермоқда.

IX. ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИ БОШҚАРИШ ВАЗИФАЛАРИ, РЕЖАЛАШТИРИШ ИШЛАРИ

1. Спорт ташкилотлари фаолиятини ташкил қилишдаги асосий вазифалар /функциялар/.
2. Қарорлар ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш йуллари.
3. Қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш ва текшириш. «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонун ва қарорларнинг бажарилишини назорат қилишдаги асосий вазифалар.
4. Спорт ташкилотлари фаолиятини режалаштириш. Режаларнинг турлари.
5. Режаларни тузиш, қабул қилиш ва уларнинг ижросини назорат қилиш тартиблари.

9.1. Спорт ташкилотлари фаолиятини ташкил қилишдаги асосий вазифалар /функциялар/

Ўзбекистоннинг мустақиллиги ва унинг истиқбол сари дадил қадам ташлаши бошқарувчилик функциялари /вазифалар/ни янгилаш, давлат тузилиши ва унинг қонунлари асосида фаолият кўрсатишни тақозо этмоқда. Бу жараёнлар Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги, «Таълим тўғрисида»ги қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг спорт соҳасидаги қарорларида акс эттирилган. Шунингдек, аҳолининг саломатлигини таъминловчи «Соғлом авлод учун» давлат дастури, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари мазмунида мамлакатда жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини янада такомиллаштириш вазифалари муфассал ишлаб чиқилган ва улар амалда қўлланилмоқда.

Ўзбекистонда бошқариш идораларининг олдига ҳозирги кун талаблари асосида жуда муҳим ва мураккаб вазифалар қўйилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, спорт жамиятларининг

марказий кенгашлари, уқув юр்தларига эга бўлган вазирликлар, давлат қўмиталари, аҳолининг саломатлигини яхшилаш билан алоқадор бўлган «Наврўз», «Маҳалла», «Маънавият ва маърифат», «Соғлом авлод учун», «Экосан», «Камолот» ва бошқа ташкилотлар, уларнинг қўйи тармоқларида жисмоний тарбия ва спорт ишларини яхшилаш мақсадида катта вазифалар туради. Спорт ташкилотларининг энг асосий вазифалари қўйидаги фаолиятларга қаратилгандир, яъни:

- бошқарувчилик қарорларини тайёрлаш, қабул қилиш ва уларни амалда қўллаш;
- бошқариш билан боғлиқ бўлган барча фаолиятларни ташкил қилиш ва иш юритиш;
- энг муҳим фаолиятларни йўлга солиш /регулировка/;
- барча ишларни ҳисобга олиб бориш ва уларни назорат қилиш;
- амалда бажарилган фаолиятларни таҳлил қилиш, баҳолаш, уларга танқидий қараш ва ҳоказо.

Республика миқёсидаги барча спорт ташкилотлари ва спорт жамиятлари ўз фаолиятларини талаб даражасида юритиш учун юқори давлат органларининг курсатмаларига итоат этиши зарур. Шу билан бирга, ўзларининг қўйи тармоқларида барча фаолиятларини мувофиқлаштирган ҳолда уларни назорат қилиб боради ва иш натижаларининг ижросини талаб этади.

Бундай фаолиятларда етакчи олимлар, мутахассислар, мураббийлар, спорт фахрийларининг бевосита иштирок этишлари таъминланади. Шу билан биргаликда, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатидаги энг илғор тажрибалар оммалаштирилади, камчиликларга барҳам берилади. Ўзбекистонда барча фаолиятлар давр талабларидан келиб чиққан ҳолда режалаштирилади.

9.2. Қарорлар ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш йўллари

Барча идоралардаги каби спорт ташкилотлари ва жамиятлари ҳамда уларнинг қўйи тармоқларида турли хил қарорларни ишлаб чиқиш, уларни қабул қилиш ва амалга ошириш фаолиятлари ягона тартибда олиб борилади. Иш фаолиятлари ва давр тақозоси билан турли-туман анжуманлар, йиғинлар, расмий суҳбатлар ўтказишни талаб этади. Уларни мақсадга мувофиқ ўтказиш ва кўрилган масалаларни ҳал қилишнинг исботи сифатида қарорлар ишлаб чиқилади.

Бунда қуйидаги фаолиятлардан фойдаланишга тўғри келади, яъни:

1. Режалар асосида йиғилиш /мажлис/ кун тартибини белгилаш.

2. Асосий масалалар бўйича материаллар /маълумотлар, далиллар/ йиғиш.

3. Маъруза /ҳисобот, нутқ, мулоҳаза ва ҳоказо/ тайёрлаш.

4. Йиғилишгача қарор лойиҳасини тайёрлаш.

5. Йиғилиш /мажлис/ жараёнида барча маъруза, музокаралар, нутқлар, чиқишлар баёнини ёзиб олиш.

6. Йиғилиш охирида қарор лойиҳасини муҳокама қилиш ва ўзгартиришлар киритиш.

7. Қарордаги асосий вазифа, топшириқлардан кўчирмалар олиб, тегишли раҳбар ва ташкилотларга жўнатиш.

Мажлис кун тартиби ва муҳокама қилинадиган масалалар қаторига асосан қуйидагилар киритилиши зарур:

1. Юқори ташкилотларнинг қарорлари, кўрсатмалари асосида вазифаларни белгилаш ва уларнинг бажарилиш йўлларини ишлаб чиқиш.

2. Қилинган ишлар юзасидан ҳисобот ва маълумотлар бериш.

3. Мусобақаларнинг календар режалари, Низомлар, спорт унвонлари /даражалар/ ва ҳоказоларни тасдиқлаш.

4. Спорт ташкилотлари, спорт мактаблари, мураббийлар ва бошқа мансабдор шахсларни иш лавозимига тасдиқлаш ёки ишдан озод этиш ва ҳоказолар.

Республика ва вилоят спорт кўмиталари, спорт жамиятлари ўзлари қабул қилган қарорларни ҳаётга сингдиришда ўзларининг тармоқлари орқали иш тутади. Шунингдек, жисмоний тарбия ва спортни бошқаришда бевосита иштирок этувчи давлат идоралари ҳамда жамоат ташкилотлари, айниқса, қарорда кўрсатилган мутасадди ташкилотлар, раҳбар ходимлар орқали амалга оширади.

Қарорларда кўрсатилган топшириқ ва вазифаларнинг амалга оширилаётгани, уларнинг бажарилаётганлиги ҳақидаги маълумотлар ҳисобот, билдириш /телефон орқали/ йўли билан юқори ташкилотларга маълум қилинади.

Энг зарур фаолиятларни демократик тамойиллар йўли билан ҳал этишда йиғилиш /мажлис/ қарорларининг моҳияти каттадир ва улар доимий равишда қўлланилиши лозим бўлган ташкилий жараёнлардан ҳисобланади. Шу туфайли йиғилиш /мажлис/ кун тартиблари, улардаги маъруза, ҳисобот, ахборот, маълумот, музокара, мулоҳаза ва танқидий чиқишлар ҳаққоний, беғараз бўлиши ке-

рак. Шунингдек, қабул қилинган қарорлар, топшириқларни бажариш мумкин бўлган ҳолда қабул қилиш, уларни жойларга жунатиш лозим бўлади.

Туман-шаҳар миқёсидаги спорт ташкилотлари, спорт жамиятлари ва уларнинг таркибидаги спортклублар, спорт мактаблари, бошланғич жисмоний тарбия жамоалари ва ҳоказолар ҳам юқорида қайд этилган тартиб, тамойил ва усуллар асосида ўз йиғилиши ёки мажлисларини ташкил этишлари лозим бўлади. Йиғилишлар кун тартибига у ёки бу масала туман-шаҳар ҳокимияти, алоқалор идоралар, жамоаларнинг раҳбарлари билан келишилган ҳолда қўйилиши лозим.

Қуйи ташкилотларда қабул қилинган қарорларни амалга оширишда тегишли қонунлар, қарорлар, низомлар ва йўл-йўриқ /инструкция/ курсатувчи ҳужжатларга асосланиш мақсадга мувофиқ бўлади.

9.3. Қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш ва текшириш. «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида» ги қонун ва бошқа қарорларнинг бажарилишини назорат қилишдаги асосий вазифалар

9.3.1. Қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш

Қарорларнинг бажарилиши, асосан, йўналишни белгилашдан иборат бўлиб, улар:

1. Ўзбекистон Президентининг фармонлари, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари.

2. Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасининг чиқарган қарорларидан иборат.

Булар асосан спорт жамиятлари, жисмоний тарбия ва спортни бошқариш билан боғлиқ бўлган Халқ таълими вазирлиги, Олий ва ўрта махсус таълим тизимларига тегишлидир.

Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси учун Президент фармонлари ва Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг амалга оширилиши ҳамда қўмитанинг узи қабул қилган қарорларнинг ижросини назорат қилиш асосий ташкилотчилик ва бошқарувчилик фаолиятидир.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида олиб борилаётган турли ислохотлар, қонунлар ва қарорларнинг ижросини назорат қилиш буйича Ўзбекистон Республикаси Президенти девони таркибида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қошида махсус назорат ко-

миссиялари ташкил этилган. Уларнинг фаолияти барча давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг ташкилий тузилишида акс эттирилган. Шу асосда ҳар бир идора ва ташкилот таркибида, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитасида ҳам қарорларнинг ижросини назорат қилувчи, текширувчи ходимлар фаолият кўрсатади. Энг муҳими шундаки, ҳар бир идора, ташкилот ва уларнинг бошқармалари, бўлимлари ўз соҳалари бўйича қарорларнинг ижросини кузатиш, назорат қилиш, текшириш ҳуқуқларига эгадир. Шу сабабдан Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ўзининг махсус бўлимлари, ходимларига таянган ҳолда назорат қилувчи ва текширувчи комиссиялар тузади. Уларга асосий йўл-йўриқлар кўрсатади ва комиссия хулосаларини одилона таҳлил қилиб, тегишли хулоса чиқаради. Бу жиҳатлар спорт жамиятлари кенгашлари, спорт турлари бўйича уюшмалар, спорт клублари томонидан ҳам олиб борилади.

9.3.2. «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида» ги қонун ва қарорларнинг бажарилишини назорат қилишдаги асосий вазифалар

Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонун 27 моддадан иборат бўлиб, унда турли масалалар мазмун топган. Уларнинг таркибида Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси билан мувофиқ равишда фаолият кўрсатиши зарур бўлган спорт жамиятлари, уюшмалари кўрсатилган ҳамда Соғлиқни сақлаш, Халқ таълими, Олий ва ўрта махсус таълим ва бошқа вазирликлар, турли жамоат ташкилотларига ушбу қонунни бажариш юклатилганлиги қайд этилган. Шу асосда Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси энг аввало ўзига юклатилган вазифа, бурч ва ҳуқуқларнинг бажарилишини таъминлайди, кейинги навбатда эса юқорида қайд этилган мутасадди идоралар, турли ташкилотларнинг қонунни амалга оширишдаги фаолиятларини назорат қилиб боради. Назоратлар асосан қуйидаги шаклларда намоён бўлади:

1. Республика спорт ташкилотлари, турли идоралари ва ўқув юртларидаги жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг йиғилиши /фаоллар йиғилиши/.

2. Республика вилоят ва туман спорт жамиятларининг анжуманлари /конференция, фаоллар йиғилиши/.

3. Республика, вилоят спорт қўмиталари ҳамда спорт жамиятлари кенгашларининг коллегия, ҳайъат /президиум/ мажлисларида қонун ижроси ҳақидаги ҳисоботлар.

4. Махсус тузилган комиссияларни жойларга сафарбар этиш ва қонун ҳамда қарорларнинг ҳаётга сингдирилишини ўрганиш, маълумотлар /справка/ тайёрлаш.

5. Телефонлар орқали алоқа боғлаб туриш, қонун ва қарорлар ижроси ҳақида маълумотлар олиш.

Юқорида таъкидланганидек, қонунда жуда кўп соҳалар ва масалалар қайд этилган. Уларнинг соҳалар бўйича бажарилишини назорат қилиб бориш жуда мураккаб фаолият ҳисобланади. Шу сабабдан қуйи ташкилотлардан ёзма ҳисоботлар йиғиши, комиссиялар ҳулосасига таяниш, улар амалга ошираётган тадбирларни кузатиш ва бошқа кўп йўллар билан назорат ишларини олиб бориш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг футбол, кураш ва бошқа спорт турларини ривожлантириш, «Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ва бошқа қарорларнинг бажарилишини назорат қилиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси бир қатор тадбирлар белгилади ва вазифаларни ишлаб чиқди.

9.4. Спорт ташкилотлари иш фаолиятларини режалаштириш

9.4.1. Йиллик режанинг тузилиши ва кўрсаткичлари

Жисмоний тарбия ва спорт ишларини режалаштиришда қуйидаги кўрсаткичларга таянилади:

1. Жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчиларнинг сонини кўпайтириш.

2. Спорт иншоотларини кенгайтириш.

3. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари бўйича нишондорларни тайёрлаш.

4. Разрядли спортчиларнинг сонини ошириш.

5. Мутахассис ва жамоатчи ходимларни тайёрлашни ривожлантириш.

6. Моддий-техник таъминотни ошириш.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, бу кўрсаткичларни режалаштиришда қуйидаги талабларга тўла риоя қилиш лозим:

1. Имкон-шароитларни ҳисобга олиш.

2. Кўрсаткичлар аниқ бўлиши.

3. Илмийлик.

4. Келажакни кўриш /прогноз/.

5. Барча тармоқлар билан боғланиш.

Узоқ йиллар давомида ташкилотларда синалган ва амалда қўлланиб келинаётган режаларни намуна сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Бир йиллик умумий режа

т/р	Ишларнинг мазмуни	Муд- дати	Бажарув- чилар	Эслат- ма
1.	Ташкилий ишлар: Бунда уқув-спорт режалари, спорт иншоотлари, асбоб-ускуналарни тайёрлаш, йиғилишлар утказиш мазмун топади.	-	-	-
2.	Уқув-спорт ишлари: Спорт тўғрақлари, командаларни тузиш, фаолиятларни режалаштириш кўрсатилади.	-	-	-
3.	Оммавий-соғломлаштириш ва тарбиявий тадбирлар: эрта-лабки гимнастика, ишлаб чиқариш жисмоний тарбия машқлари, саёхатлар ва бошқа тадбирларни режалаштириш мумкин.	-	-	-
4.	Жамоатчи ходимларни тайёрлаш: йуриқчилар /инструктор-методист/ ва ҳакамларни тайёрлаш кўзда тутилади.	-	-	-
5.	Тарғибот ишлари: деворий газеталар, радио тармоқлари, маъруза, суҳбат, афишаларни режалаштириш лозим.			
6.	Молиявий-хужалик ишлари: бюджетлар, турли манбалар ва уларнинг ҳаракат қилиш йўлларини аниқ белгилаш.			
7.	Ҳисобга олиш ва ҳисобот ишлари: статистик ҳисобга олиш ва ҳисобот ишлари кўрсатилади.			

Бу режани тузишда спорт ташкилотлари ва уларнинг қўйи жамоалари ўз имкон ва шароитлари ҳамда юқори ташкилотларда бўладиган асосий тадбирларни ҳисобга олишлари шарт.

9.4.2. Спорт мусобақаларининг календар режаси

Спорт ташкилотлари ва жамиятларининг асосий фаолиятларини ақс эттирувчи омиллардан бири спорт мусобақаларининг календар режаси ҳисобланади.

Маълумки, барча жамоаларда турли спорт мусобақалари ва тадбирлари ўтказилиши одат тусига кириб келган. Шу сабабдан улар қуйидаги режа асосида ўз фаолиятларини юритишлари ҳамда ҳужжатлаштиришлари мумкин бўлади.

Спорт тадбирларининг календар режаси

т/р	Ишларнинг мазмуни	Муд- дати	Жойи	Масъ- ул
1.	Соғломлаштирувчи тадбирлар: соғломлаштирувчи гуруҳларнинг машғулоти сарҳатлари, дам олиш жойларидаги оммавий тадбирлар киритилади.	-	-	-
2.	Мажмуий тадбирлар: Спартакиадалар, универсиадалар, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари мусобақалари, халқ миллий ўйинлари мусобақалари.	-	-	-
3.	Анъанавий тадбирлар: «Навруз», «Мустақиллик куни» ва бошқа тадбирларга бағишланган турнирлар.	-	-	-
4.	Спорт турлари бўйича мусобақалар: биринчиликлар, кубоклар, чемпионатлар, ўртоқлик учрашувлари ва ҳоказолар.	-	-	-

Режаларнинг кўрсаткичлари ва тула мазмунлари ҳар бир ташкилот ва жамоанинг хусусиятларига қараб қисман ўзгариши мумкин.

Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш фани бўйича ўтказиладиган машғулотлар жараёнида бу бўлимга алоҳида эътибор бериб келинди. Ишлаб чиқариш корхоналари, ўқув юртлари иш тажрибалари асосида намунали ишлаб чиқилган календар иш режаларини ҳам ўрганиб бориш зарур бўлади. Қуйи спорт жамоалари, айниқса, спорт клублари ўзларининг спорт тадбирларини қатъий равишда

режалаштиришда соғломлаштириш, халқ миллий ўйинлари ва оммавий, анъанавий байрамлар, маросимлар, улуғ саналарни эътиборга олишлари шарт. Шулар асосида календар ва умумий йиллик режаларини пухта ишлаб чиқишлари лозим бўлади.

9.5. Режаларни тузиш, қабул қилиш ва уларнинг ижросини назорат қилиш тартиблари

Ўзбекистон Президенти давлатни бошқариш, барча фаолиятларни шароитлардан келиб чиққан ҳолда бажариш мумкин бўлган ишларнигина аниқ, пухта режалаштириш, уларнинг бажарилишини доимий равишда назорат қилиб боришни вазифа қилиб қўймоқда. Бу, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва давлатни идора қилиш билан боғлиқ бўлган қонунлар, қарорлар, низомларнинг таркибий тузилишларида ҳам баён этилган.

Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, спорт жамиятлари ва уларнинг қуйи тармоқларида режаларни тузиш жараёнида қуйидаги тартиб ва қоидаларга амал қилинади, яъни:

1. Ўтган йилда эришилган муваффақиятлар ва салбий томонларни ҳисобга олиш.

2. Юқори давлат идоралари томонидан қўйилган янги вазифаларга таяниш.

3. Республика ва халқаро спорт ҳаракатидаги илғор тажрибаларни қўллаш.

4. Жисмоний тарбия ва спорт билан шуғулланувчилар сонини ошириш, «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тест Низомларини кўпайтириш, юқори малакали ва разрядли спортчиларни тайёрлаш, мутахассис ходимлар, жамоатчи фаоллар тайёрлашни яхшилаш, спорт иншоотларини кенгайтириш ва бошқа муҳим курсаткичларни режалаштиришда аниқ имкониятларни ҳисобга олиш керак бўлади. Шунингдек, спорт тадбирларининг календар режаларини тузишда Халқаро спорт мусобақаларининг турлари, унда иштирок этиш зарур бўлган спорт турлари, ўтказилиш вақти, жойлари ва ҳоказоларни ҳам чуқур ўрганган ҳолда инobatга олишни тақозо этади.

Тузилган режалар юқори идораларнинг коллегиялари /ҳайъат/ ва қуйи ташкилотларнинг фаоллар йиғилишида муҳокама қилиниб, зарур бўлса тузатишлар киритилади ва овоз бериш йўли билан қабул қилинади. Уни раислар ва раҳбарлар расман тасдиқлаши лозим бўлади.

Режаларнинг бажарилишини назорат қилиш спорт ташкилотларидаги ташкилий ва режалаштириш бўлимлари, раҳбар ходимлар уюштирган махсус комиссиялар томонидан белгиланган вақтда ҳамда зарурият пайдо бўлганда амалга оширилиши мумкин. Назорат қилиш, текшириш жараёнларида қуйи жамоаларга амалий ёрдам бериш, йўл-йўриқлар кўрсатиш зарурдир. Барча тадбирларни аввалдан кўра билиш /прогноз-башорат қилиш/ муҳим аҳамиятга эгадир. Бунинг учун эса тадқиқот ўтказиш ва меъёрларни /номативлар/ белгилаш тақозо этилади. Бу вазифаларни адо этиш учун раҳбар спорт ташкилотлари, жисмоний тарбия билан боғланган турли вазирликлар, идоралар ўз тадбирларини белгилайдилар. Бунда шароитлар, илғор тажрибалар, фан ютуқлари инобатга олинади.

Жисмоний тарбия ва спорт ишларини башорат қилишда қуйидагиларни асос қилиб олиш зарур:

1. Жисмоний тарбия ҳаракатининг барча соҳаларини мўлжаллаш.
2. Фанни ривожлантириш.
3. Турли спорт буюмлари ва жиҳозларини ишлаб чиқариш ва уларни истеъмолга йўналтириш.
4. Мутахассис ходимларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни урганиш.
5. Аҳолининг жисмоний қобилиятларини ривожлантириш.
6. Энг юқори натижаларни /рекордлар/ мўлжаллаш.
7. Жисмоний тарбия тизимини такомиллаштириш.

Аҳолининг жисмоний маданиятини такомиллаштириш мақсадида турли дастурлар тайёрлаш /моделлар/, жисмоний тарбия, спорт ва саёҳатларнинг моҳиятларини очиқ берувчи аниқ намунавий тадбирларни ташкил этиш ҳамда уларни назарий ҳамда амалий жиҳатдан асослаб бериш.

Яна муҳим томонлардан бири шуки, аҳоли ўртасида, айниқса, ўқувчи-ёшларда жисмоний тарбия ва спортга бўлган муносабатлар, қизиқиш ва эҳтиёжларини урганиш, илмий жиҳатдан аниқлашда халқ миллий ўйинлари, маънавий ва маърифий маданият тадбирларини таҳлил қилиш зарур.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги шароитида миллий қадриятларни тиклаш, маънавий қиёфаларни янгилаш ва умум маданиятни ривожлантиришда улкан тадбирлар амалга оширилмоқда. Буларга «Наврўз», «Мустақиллик кун», «Ҳосил байрами», турли хил оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт тадбирлари, Фориш туманида ўтказиб келинган халқ миллий ўйинлари олимпиадасини (1994-1996), Алпомиш ўйинлари фес-

тивалларини (1998-2000), курсатиш мумкин. Барча спорт ташкилотлари ва уларнинг қўйи тармоқлари жисмоний тарбия ва спортни ривожлантиришдаги вазифалари деб, юқорида қайд этилган тадбирларни кўпроқ асос қилиб олишлари зарур. Талабалар барча вазифаларни қўнт билан мутолаа қилишлари ва амалиётлар жараёнида бундай тадбирларда фаол иштирок этишлари зарур.

Х. ИХТИСОСЛИ ХОДИМЛАРНИ ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ

1. Жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинлари бўйича мутахассислар тайёрлашнинг ҳозирги кундаги хусусиятлари.

2. Ихтисосли ходимларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни ўрганиш ва уни йўлга солиш тadbирлари.

3. Мутахассисларни тайёрлаш, уларни иш билан таъминлаш тартиблари, жамоатчи фаолларни тайёрлаш.

4. Мутахассисларнинг малакасини ошириш ишларини ташкил қилиш ва уларга бўлган асосий талаблар.

5. Илмий кенгашлар, докторантура, аспирантура, магистратура ҳақида тушунчалар.

10.1. Жисмоний тарбия, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинлари бўйича мутахассислар тайёрлашнинг ҳозирги кундаги хусусиятлари

10.1.1. Жисмоний тарбия мутахассисларини тайёрлаш

Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг таълим-тарбия соҳасида олиб бораётган ислохотлари барча соҳалардаги каби жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ҳам етук мутахассис ходимларни тайёрлаш, уларнинг иш фаолиятларини давр талаблари асосида ташкил қилиш масалаларини энг муҳим муаммолардан бирига айлантирди.

Маълумки, жисмоний тарбия ва спорт соҳаси бўйича ихтисосли ходимларнинг иш фаолияти жисмоний тарбия ўқитувчилари, спорт турлари бўйича мураббийлар, ишлаб чиқариш корхоналарида услубчи - ташкилотчи /методист - организатор/, болалар боғчаларида услубчи-ўқитувчи каби соҳаларга бўлинади.

Жисмоний тарбия мутахассислари деганда, асосан, жисмоний тарбия ўқитувчилари, шу соҳа бўйича илмий муассасалар, малака ошириш институтлари, факультетларининг ходимлари тушунилади. Уларнинг иш фаолият-

лари дарс бериш, илмий тадқиқотлар ўтказиш, ўқув-услубий қўлланмалар тайёрлаш ва ҳоказолардан иборатдир. Бундай мутахассислар Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти ва республика олий ўқув юртларидаги жисмоний тарбия факультетларида тайёрланади. Ўрта маълумотли мутахассисларни тайёрлаш эса педагогика билим юртлари, баъзи бир техникумлар ҳамда Олимпия ўринбосарлари билим юртларида амалга оширилади.

Халқ таълими вазирлигининг маълумотларига кўра, 2000-2001 ўқув йилида 9 мингдан ортиқ умумтаълим мактаблар, коллеж, лицей, гимназия, махсус мактаблар, ўрта махсус билим юртлари ҳамда олий педагогика ўқув юртларида 17 мингдан ортиқ жисмоний тарбия ўқитувчилари фаолият кўрсатади. Бу кўрсаткич республикадаги жисмоний тарбия ва спорт мутахассисларининг сонига нисбатан қарийб 70% ни ташкил этади. Демак, ўқув юртлари ва болалар тарбияси муассасаларида жисмоний тарбия мутахассисларига бўлган талаб ва эҳтиёжлар табиий равишда ортиб боради. Шу сабабдан олий ва ўрта махсус жисмоний тарбия кадрларини тайёрловчи ўқув юртлари зиммасига янада катта масъулиятлар юкланади. Эътироф этиш керакки, мутахассис кадрлар тайёрлаш ишларини амалга оширишда Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети, Фарғона Давлат университети, Бухоро Давлат университети, Андижон Давлат университети яхши самаларга эришмоқда.

10.1.2. Спорт мутахассисларини тайёрлаш

Маълумки, спорт билан шуғулланувчилардан жисмоний чиниқиш, техник-тактик тайёргарлик ва шу соҳада етарли даражада маҳорат талаб этилади. Бу эса, ўз навбатида, тажрибали мураббийнинг катта меҳнатини тақозо этади. Бу икки йўналиш яхлит бир тизим мазмунига эгадир. Шу сабабдан талабаларни мураббийликка ўргатишда уларнинг спорт маҳоратини ошириш ҳамда мураббий фаолиятлари билан қуроллантириш спорт мутахассисини тайёрлаш демакдир. Бу жараёнлар асосан, Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтида махсус соҳа ҳисобланади ва ўқув режасида тегишли спорт фанларига алоҳида эътибор берилган. Айниқса, спорт ихтисослигига /специализация/ ажратилган соатлар миқдори унда назарий билим ва

амалий машғулотларга нисбатан устун туради. Олий ўқув юртларининг жисмоний тарбия факультетларида бу соҳага бирмунча пастроқ назар билан қаралади, фақат спорт маҳоратини оширишга махсус соатлар берилиб, унда деярли барча диққат-эътибор етук спортчи тайёрлашга қаратилгандир. Уз ўрнида таъкидлаш лозимки, бу соҳада махсус дастурлар ишлаб чиқиш, унда мураббийликка тайёрлаш жиҳатлари кўзда тутилмоғи лозим.

10.1.3. Оммавий спорт тадбирлари, саёҳат, халқ миллий ўйинлари бўйича мутахассислар тайёрлаш

Собиқ Иттифоқ даврининг қайта қуриш йилларида оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт тадбирларини ташкил қилиш соҳасида мутахассислар /ташкilotчи-ўқитувчи/ тайёрлаш йўлга қўйилди. Бу жараён Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтида ҳам амалга оширилди. 10 йилдан ортиқ даврда /1999 йилгача/ анча ташкilotчи-ўқитувчи тайёрланди. Уларни амалий иш фаолиятга тайёрлашда Тошкент шаҳридаги туман спорт кўмиталари, «Трактор», «Зенит», «Туқимачи», «Буревестник» спорт клублари иш фаолияти билан ўқув амалиёти жараёнларида таништирилди. Спорт ташкilotлари ва спорт клубларида раҳбарлик қилиш усуллари билан қуроллантирилди. Бунда ишлаб чиқариш жамоалари, аҳоли турар жойлари, ўқувчи-ёшларнинг оммавий тадбирлари, саёҳатлари, халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш йўллари алоҳида эътибор берилди. Бу жараёнлар Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институтида маълум даражада давом эттирилмоқда.

Лекин шунини эътироф этиш зарурки, баъзи бир сабабларга кўра ташкilotчилик соҳасидаги ихтисосли ходимлар ишлаб чиқариш корхоналари спорт клубларида иш фаолиятини бошламасдан аввал ўқитувчиликка ёки умуман бошқа соҳаларга ўтиб кетмоқда. Бунинг энг асосий сабабларидан бири шуки, жойларда ортиқча штатлар кам, қолаверса битирувчи мутахассисларда амалий тажрибалар етишмайди.

Хулоса шундайки, оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт ҳамда саёҳат, халқ миллий ўйинлари бўйича булажак жисмоний тарбия ўқитувчиларига кўпроқ эътибор бериш лозим.

10.2. Ихтисосли ходимларга бўлган талаб ва эҳтиёжларни урганиш ва уни йўлга солиш тадбирлари

Ўқув юртлари ва меҳнат жамоаларида жисмоний тарбия ва спортни ташкил қилиш, спорт мактабларида ёшларни тарбиялаш соҳаларида тадқиқотлар олиб борилмоқда. Шунга қўра, ҳозирги муҳит ва шароитни ҳисобга олганда, Республикада мутахассис ходимларга етарли даражада эҳтиёж бор. Фақат уларнинг фаолияти, соҳаларига қараб зарурияти ва муаммоли томонлари илмий жиҳатдан тўла урганилмаётир. Шу сабабли қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

1. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги мутахассис ходимларни тайёрлашни бир тизимга солиш, яъни Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти ҳамда республикадаги олий ўқув юртлари жисмоний тарбия факультетларининг ўқув режалари ва дастурларини мувофиқлаштириш.

2. Спорт турларининг халқаро миқёсдаги ўрни ва республикадаги зарурияти ҳамда эҳтиёжларига қараб уларни ривожлантириш, уларга тегишли бўлган соҳаларга мураббийларни тайёрлаш.

3. Миллий ўйинларнинг ижтимоий-тарбиявий жиҳатларини ҳисобга олиб, шу соҳада мутахассис ходимлар /ташкilotчилар/ тайёрлаш.

4. Хотин-қизлар жисмоний тарбиясини чуқур таҳлил қилган ҳолда, маҳаллий хотин-қизлардан мутахассислар тайёрлашни кўпайтириш, бунда 3-4 ойлик махсус курслар ташкил қилиш, унда йуриқчи-услугиятчилар /инструктор-методист/ тайёрлаш.

5. Мутахассис ходимларнинг малакасини ошириш институтларида /барча табақаларда/ илмий-усулий ва назарий-амалий жиҳатдан билимларни чуқурлаштиришга жиддий эътибор бериш.

6. Мактабгача болалар муассасаларида ишловчи мутахассисларни тайёрлашда жисмоний тарбияни чуқурлаштириш, имкон борича ўрта ва олий жисмоний тарбия ўқув юртларида ходимларни тайёрлашни кенг қўламда олиб бориш.

7. Мутахассислар тайёрлаш билан боғлиқ бўлган соҳаларни тўла равишда моддий - техник, дарсликлар, ўқув-услугият қўлланмалар билан таъминлаш, профессор-ўқитувчиларнинг меҳнат шароитини яхшилаш ва ўз вақтида уларни тақдирлаб бориш.

10.3. Мутахассисларни тайёрлаш, уларни иш билан таъминлаш тартиблари. Жамоатчи фаолларни тайёрлаш

10.3.1. Мутахассис кадрларни тайёрлаш, уларни иш билан таъминлаш тартиблари

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги мутахассис кадрларни тайёрлашнинг асослари ва йўллари билан танишилди. Бўлажак мутахассисларнинг келгуси иш фаолияти ва ишга жойлашиш масалалари ҳам талабаликнинг илк даврларидан бошланади. Бунда жисмоний тарбия назарияси ва услубияти /ЖТНУ/, спорт педагогикаси, спорт ихтисослиги /специализация/ фанларини ўқитиш, айниқса, педагогик ва ташкилий ўқув амалиётлари жараёнида ишлаш тартиби, ишга кириш ва институт йўлланмаси ҳақида тегишли тушунчалар берилади.

Олий ўқув юрти ўз битирувчиларини ишга тақсимлаш ва йўлланма бериш ҳуқуқига эгадир. Давлат имтиҳонлари бошланишидан 1-2 ой олдин талабаларни ишга тақсимлаш жараёни бўлиб ўтади. Бунда олий ўқув юрти ректори, факультетларнинг деканлари, ихтисосли кафедралар, Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия қўмитаси, Халқ таълими ва Олий ва ўрта махсус таълим вазирликларининг вакиллари, мутахассисларни ишлашга таклиф этувчи идораларнинг халқ таълими бўлимлари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари ходимлари иштирок этадилар.

Битирувчиларни ишга тақсимлаш Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг йўриқлари /инструкция/ асосида амалга оширилади. Бунда:

1) битирувчиларнинг оилавий турмуш шароити, истак-хоҳиши;

2) турли муассасалар, ташкилотлар, ўқув юртларининг буюртмалари /заявка/ эътиборга олинади. Шунингдек, олий ўқув юрти раҳбариятларининг таклифи бўйича шу ерда ишлашга ёки магистратурада ўқишга тавсия этилади.

Талаба олий ўқув юртини муваффақият билан тугатиб, йўлланма олиб, бўлажак иш жойига /ишга тақсимловчи ташкилотга/ етиб боради. Ариза бериб, мутахассисни таклиф қилишган бўлса, бу ҳолатда ёш мутахассис ишга тезда жойлаштирилади ва тартиб-қоидалар асосида уларга имтиёзлар берилади. Ёш мутахассис ўзининг хоҳиши билан яшаш жойига ишга келса /мактаб, билим юрти ва

бошқа/, у ҳолда маъмурият билан шартнома тузиши керак. Акс ҳолда ёш мутахассис юқори ташкилотларга /вилоят, туман-шаҳар халқ таълими бўлимлари ва ҳоказо/ мурожаат қилиши, улар қўйган шартларга кўниши лозим бўлади.

10.3.2. Жамоатчи фаолларни тайёрлаш

Жамоатчи фаоллар деганда жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг қўйи ташкилотларида /туман, шаҳар спорт кўмиталари, жамиятлари, клублари, бошланғич жисмоний тарбия жамоалари, тўғарақлар, гуруҳлар ва ҳоказоларда/ жамоатчилик йўли билан ёрдам берувчи фаоллар /активлар/ тушинилади. Бу қўйи ташкилотлар ўз иш мазмунлари даражасига қараб /спорт клуб, команда, тўғарақ ва ҳоказолар/ жамоатчи фаолларни тайёрлайди:

Жамоатчи фаоллар асосан қўйидагича аталади:

1. Жамоатчи мураббий.
2. Жамоатчи йўриқчи /методист-инструктор/.
3. Спорт турлари бўйича ҳакамлар.
4. Ташкилотчи /организаторлар/лар.

Жамоатчи фаолларни тайёрлаш ҳақида махсус низомлар ва кўрсатмалар мавжуд. Улар асосида махсус дастурлар ишлаб чиқилиб, уларнинг даражалари ёки тоифаларга /категорияга/ қараб, ўқув соатлари миқдори белгиланади.

Барча машғулотлар икки йўл билан олиб борилиши мумкин:

1. Жисмоний тарбия дарслари ёки спорт машғулотлари жараёнида.

2. Дарс, машғулот ёки ишдан ташқари пайтда махсус жадваллар асосида ҳафтада 1-2 маротаба 1-2 соатдан ташкил қилинади. Бундай ҳолда етакчи ва тажрибали ўқитувчилар, мураббийлар, йўриқчилар, ҳакамлар жалб этилади.

Дастурдаги назарий билим ва амалий кўникмалар тўла бажарилгач, фаоллар имтиҳон топширади ва муваффақият билан машғулотларни тугатганларга «Жамоатчи мураббий», «Жамоатчи ҳакам», «Жамоатчи йўриқчи» каби унвонларнинг махсус гувоҳномалари ва нишонлари тақдим этилади.

«Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари жорий қилинганлиги сабабли бу соҳада ҳам мураббийлар, ҳакамлар, йўриқчиларни тайёрлаш эҳтиёжи пайдо бўлади.

10.4. Мутахассисларнинг малакасини ошириш ишларини ташкил қилиш ва уларга бўлган асосий талаблар

Ижтимоий-маданий тараққиёт таълим-тарбия жараёнларини такомиллаштиришни тақозо этади. Бу эса таълим берувчи мутахассисларнинг давр талаблари даражасида бўлишини, бунинг учун эса улардан ўз малакаларини доимий равишда ошириб бориш лозимлигини талаб этади. Бундай тарбиявий фаолиятлар ҳам давлат дастури асосида амалга ошириб борилади.

Умумтаълим мактабларининг жисмоний тарбия ўқитувчиларининг малакаларини ошириш қуйидаги тартиб ва шакллarda ўтказилади:

- яқка тартибда доимий малакаларини ошириш;
- мактабда жисмоний тарбия усулий комиссиясида;
- мактаблараро усулий кенгашларда;
- туман-шаҳар кенгашларида /таътил пайтлари ва ҳар ойда бир марта белгиланган кунда/;
- вилоят халқ таълими қошидаги малака ошириш институтларида;
- ўқитувчилар малакасини ошириш марказий институтида.
- ўрта махсус ва олий ўқув юр்தларининг жисмоний тарбия ўқитувчилари ихтисосликлари бўйича Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти таркибидаги малака ошириш факультетида;
- спорт турлари бўйича мураббийлар республика ва вилоят спорт жамиятлари қошидаги махсус курс-семинарларда;
- ишлаб чиқариш корхоналарининг жисмоний тарбия ва спорт йўриқчилари Касаба уюшмалари федерацияси қошидаги спорт жамиятининг махсус курс-семинарларида;
- туман-шаҳар ва вилоят спорт қўмиталарининг раислари, ходимлари Давлат спорт қўмитасининг семинар-кенгашларида. Уларнинг ўқув режаларида Ўзбекистон мустақиллигининг тараққиёти, истиқболлари, иқтисодий-ижтимоий, сиёсий ва маданий хусусиятлари қаторида жисмоний тарбия ва спортнинг муҳим турлари /гимнастика, енгил атлетика, сувда сузиш, халқ миллий ўйинлари ва ҳоказолар/ ҳамда ихтисослик турлари бўйича машғулотлар кўзда тутилган.

Машғулотларнинг мазмунида ҳозирги замон спорт тараққиётининг афзалликлари, инсон ҳаётида спортнинг

ўрни, раҳбар ва шуғулланувчиларнинг ўзаро муносабатларидаги руҳий муаммолар, хотин-қизлар спорти ва бошқа соҳалардаги энг янги ҳамда илғор тажрибалар, тадқиқотларнинг натижалари баён этилади. Малака ошириш машғулотларида иштирок этадиган тингловчилар ўз ихтисосликлари ва умумий йўналишлар бўйича назарий жиҳатдан рефератлар тайёрлайди. Бу, ўз навбатида тингловчиларнинг ўз спорт турига бўлган муносабати билан билим савияси ва эгаллаган тушунчаларнинг илк синови ҳисобланади. Белгиланган тартиб асосида асосий фанлар ва ихтисосликлар бўйича имтиҳон топширадилар. Уларга курсни тугатганларидан сўнг гувоҳномалар берилади.

Тингловчиларнинг билим ва малакаларини юқори даражада бўлишига эришиш мақсадида маърузаларга таниқли олимлар, спорт ташкилотлари раҳбарлари, ҳуқуқ илмининг мутахассислари таклиф этилади.

10.5. Илмий кенгашлар, докторантура, аспирантура, магистратура ҳақида тушунчалар

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида илмий-педагогик ходимлар тайёрлашнинг энг юқори поғонаси докторантурадир. Бунинг негизида ихтисослаштирилган ҳимоя илмий кенгашлари, аспирантуралар, магистратуралар мавжуд. Бу жараёнлар Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, Ўзбекистон Республикаси Педагогика фанлари илмий-тадқиқот институтида мавжуддир. Булар ҳақида қисқача тушунчалар қуйидагича:

1. Ихтисослаштирилган ҳимоя илмий кенгаши Олий аттестация комиссияси /ВАК/ томонидан тасдиқланиб, ҳар йили аъзолари таркибининг камида 30-40% янгиланиб туради. Илмий кенгашда докторлик, номзодлик диссертацияси ёқланади. Доцентлик ва профессорлик илмий унвонлари масаласи илмий кенгашларда муҳокама қилиниб, тасдиқлаш учун Олий аттестация комиссиясига ҳавола этилади.

2. Докторантурада иқтидорли фан номзодлари 3 йил давомида ўзларининг илмий тадқиқотларини ўтказувчи ва яқунловчи босқичдир.

3. Аспирантура — фан номзоди унвонини олиш учун 3 йил /сиртқи 4 йил/ давомида илмий тадқиқотлар олиб боровчи босқичдир.

4. Магистратура — аниқ ихтисослик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриятдан кейин

унинг негизиди таълим муддати камида икки йил давомли олий таълим.

Умуман олганда, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида илмий-педагогик кадрларни тайёрлаш мураккаб ва ўта масъулиятли жараёндир. Шу сабабдан ҳам тадқиқот мавзуларини ишлаб чиқариш, улар асосида тадқиқотлар ўтказишга давр талаблари ҳамда жаҳон илм-фани андозаларига риоя қилишга тўғри келади. Чунки, тадқиқот натижалари, нашр ишлари халқаро майдонга чиқиши лозимдир.

Ўзбекистоннинг ижтимоий - маданий ва спортдаги нуфузи, шон-шухратини оширишда жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари, уларда фаолият кўрсатаётган раҳбар ходимлар, мураббий ва спортчиларнинг ўрни гоят каттадир. Уларни тайёрлаш, ишга жойлаштириш, вақти етганда малакасини ошириб бориш ҳам ўта долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Бундай мураккаб ижтимоий-педагогик жараёнларни амалга оширишда Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти ва республика олий ўқув юрлари таркибидаги жисмоний тарбия факультетлари, турли тармоқларда мавжуд бўлган малака ошириш институтлари, факультетлари ва курс-семинарларнинг ижодий фаолиятлари диққатга сазовордир.

Бу йўлда “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, давлат таълими стандартларида белгиланган тартиб ва қоидалар муҳим аҳамият касб этмоқда.

Эътиборли томонларидан яна бири шундаки, спорт ташкилотлари ва жамиятларининг қуйи босқичларида оммавий спорт-соғломлаштириш жисмоний тарбияси, спорт, саёҳат ва халқ миллий ўйинларини ташкил қилишда жамоатчи фаолларнинг хизмати олқишга сазовордир. Уларни тайёрлаш ва малакаларини оширишда мураббийлар, ўқитувчилар, ҳакамлар ижодий равишда меҳнат қилмоқдалар.

Ўзбекистонда миллий қадриятлардан ҳисобланган халқ миллий ўйинларининг ўзига яраша ўрни ва мавқеи бор. Шу сабабдан оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва спорт ҳамда халқ миллий ўйинлари бўйича мутахассислар тайёрлаш, амалдаги ходимларнинг малакаларини оширишда давр талабларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқдир.

10.6. Жисмоний тарбия ва спортни тарғиб қилиш

Республикамизда миллий ғоя ва аҳолининг ифтихорини кенг оммага тарғиб қилишда жисмоний тарбия ва спорт ҳамда халқ миллий ўйинларининг моҳияти каттадир. Улар ҳақида тарғибот ишларини олиб бориш ҳам муҳим аҳамиятга эгадир. Оммавий ахборот воситалари орқали ва бевосита мулоқотларда Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, «Маънавият ва маърифат» жамоатчилик маркази ва бошқа ташкилотлар бу соҳада самарали меҳнат қилиб келмоқда.

Ҳозирги кунда телевиденияда берилаётган спорт кўрсатувлари, айниқса, футбол, теннис, кураш, бокс ҳамда миллий ўйинларни барча мириқиб томоша қилади. Спортга оид адабиётлар, газета ва журналларни берилиб ўқийдиган муҳлисларнинг сони тобора ошиб бормоқда.

Ҳаётий тажрибалар, амалий фаолиятлар натижасининг кўрсатишича, ўқувчилар газеталарда миллий спорт турлари, севимли спорт мусобақалари, уларда иштирок этувчи маҳаллий жамоалар, спортчилар ҳақида хабарлар ёзишни талаб қилмоқдалар. Қишлоқ аҳолиси ўртасида жисмоний тарбия ва спорт ишлари етарли даражада тарғибот қилинмоқда. Чунки, у ерларда моддий-техник таъминот, спорт иншоотларининг сони кўпаймоқда. Аксарият катта-кичик кишилар жисмоний меҳнат билан банд. Қолаверса, уларда жисмоний тарбия ва спортга эҳтиёж тушунчаси ҳали тўла даражада эмас деса бўлади. Шу томонларни ҳисобга олган ҳолда, аввало, спорт иншоотларини қуриш ва жисмоний тарбия таълими билан аҳолини қуроллантиришнинг замонавий усулларини топиш лозим бўлади. Бунинг учун маданият, санъат, адабиёт, манавият ва маърифат ходимларининг жисмоний тарбия ва спорт ҳамда саёҳат соҳасидаги фаолиятларини янада кучайтириш, уларнинг мафкуравий тарғиботини кенг йўлга қўйиш мақсадга мувофиқдир.

Энг муҳим ва жонли тарғибот воситаси сифатида спорт мусобақалари, оммавий соғломлаштириш тадбирлари, жамоаларнинг ўртоқчилик учрашувларини ташкил қилиш лозим. Уларда спорт ташкилотларининг раҳбарлари, олимлар, фахрийлар, халқаро спорт мусобақаларининг совриндорлари билан мулоқотлар уюштиришни яхшилаш мактаб ўқувчиларининг «Қувноқ стартлар» ва «Умид ниҳоллари»ни мазмунан бойитиб, телевиденияда кўпроқ намойиш қилиш керак.

Спорт ташкилотлари ва уларнинг қуйи тармоқларида бошқариш фаолиятларини ташкил қилишда иш услублари муҳим аҳамият касб этади. Тарғибот шакллари, воситалари ва асосий мазмунини талабалар мустақил равишда ўрганишлари мақсадга мувофиқдир.

XI. БОШҚАРИШ УСУЛЛАРИ: ТАШКИЛИЙ ФАРМОЙИШ БЕРИШ ВА ИЖТИМОЙ— ИҚТИСОДИЙ УСУЛЛАР

1. Ўзбекистонда бошқариш усулларининг хусусиятлари ҳақидаги қисқача тушунча. Жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари фаолиятларини ташкил қилишда бошқариш усулларидан фойдаланишнинг моҳияти.

2. Мустақиллик даврида қўлланилаётган асосий бошқариш усуллари.

3. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ташкилий фармойиш бериш усулининг асосий хусусиятлари ва уни қуйи тармоқларда қўллаш тартиблари.

4. Бозор иқтисодиёти ислоҳотлари жараёнида ижтимоий-иқтисодий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари. Бошланғич жамоаларда ҳомийлар, жамғарма уюшмалари фаолиятдан фойдаланиш.

5. Математик-статистик услублардан фойдаланиш.

11.1. Ўзбекистонда бошқариш усулларининг хусусиятлари. Жисмоний тарбия ва спорт фаолиятларини ташкил қилишда бошқариш усулларидан фойдаланишнинг моҳияти

11.1.1. Ўзбекистонда бошқариш усулларининг хусусиятлари

Ўзбекистонда мустақилликнинг тантана қилиши ва ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ҳамда маданий ислоҳотларнинг давом этиши давлатни идора қилиш ва барча фаолиятларни ташкил қилишда янгича иш усулларини қўллашни тақозо этади. Бу усулларнинг шакли, мазмуни ва асосий мақсадлари қабул қилинган қонунлар, қарорлар ва Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг асарлари, нутқлари, маърузалари ва турли учрашувдаги баёнотларида ўз аксини топмоқда. Бу жараёнлар жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари фаолиятига ҳам тегишлидир.

Жисмоний тарбия ва спорт ишларини бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари, йўллари ва шакллари кун сайин бойиб, раванқ топмоқда.

Ўзбекистонда турли идоралар /концерн, компания ва ҳоказолар/ ҳамда савдо, тижорат, ширкат, фермер хўжаликларнинг вужудга келиши жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги бошқариш усулларининг янги тартиб-қоидаларига риоя қилишни тақозо этмоқда. Чунки бундай идоралар, хўжалик ташкилотлари ва бошқа жамоалар ўз фаолиятларини махсус низомлар асосида ташкил этмоқда. Бу ташкилотлар асосан ўзини ўзи бошқариш, молиявий таъминот хусусиятига эга бўлган ҳолда мустақил равишда фаолият кўрсатиш ҳуқуқларига эгадир. Шу сабабдан ҳам спорт ташкилотлари бундай йўналишдаги идоралар, ташкилотлар ҳамда хўжалик жамоалари билан ўзаро келишган ҳолда иш олиб боришларига тўғри келади.

11.1.2. Жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари фаолиятларини ташкил қилишда бошқариш усулларидан фойдаланишнинг моҳияти

Ўзбекистоннинг мустақиллиги аввалдан мавжуд бўлган бошқаришнинг маъмурий-бўйруқбозлик усулидан тамоман воз кечишни ёки уларни янги давр шароити ҳамда талабларига қараб ишлатишни тақозо этмоқда. Бу жиҳатлар спорт ташкилотлари ва жамиятлари тизимидаги барча соҳаларда ҳам ўз йўлига тушиб бормоқда. Юқорида қайд этилган баъзи иш усуллари ўрнига ташаббускорлик, ижодкорлик ва фидокорлик каби янги усуллар таркиб топди. Улар оммавий спорт тадбирлари, халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш, спорт турлари бўйича командалар тузиш, уларнинг спорт маҳоратларини ошириш, хотин-қизларни спортга жалб этиш, спортни моддий ва молиявий таъминлаш ишларида кенг қўлланилмоқда ва ўзининг ижобий самараларини бермоқда.

Ўзбекистон Президенти соврини учун кураш, теннис, бокс ва бошқа бир қатор халқаро турнирларнинг анъанага айланиши, футбол, волейбол, енгил атлетика ҳамда шарқона яккакураш турлари бўйича Марказий Осиё ўйинлари, бошқа расмий халқаро спорт мусобақаларида республика спортчиларининг доимий равишда иштирок этиб келиши спорт ташкилотлари, терма командалар машғулотларни уюштиришда халқаро андозалар ва тажрибаларга таянишини талаб қилмоқда. Бу, ўз навбатида, бошқарув фаолиятларида ишга янгича муносабатда бўлиш, зарур моддий-техник манбалардан фойдаланиши ҳамда ўзини

ўзи молиявий таъминлаш йўлида изланиш, тадқиқотлар ўтказишни тақозо этмоқда.

Таъкидлаш зарурки, спорт клублар, ўқув юртлари ва турли муассасаларнинг бошланғич жисмоний тарбия жамоалари ҳам бошқарувнинг турли-туман янги усулларини қўллашлари лозим бўлади. Бунда ўқувчи ва меҳнаткаш ёшлар, зиёлиларнинг ташаббуслари, ижодкорлигига таяниш мақсадга мувофиқдир.

Масалан, оммавий ахборот воситалари, нашриётлар, телерадио компания ходимлари ҳар йили спорт турлари буйича ўзларининг республика, Тошкент шаҳар биринчиликларини муваффақият билан ўтказмоқда. Бу одат тусига кирган ташаббускорлик ва ижодкорликнинг намунасидир.

11.2. Мустақиллик даврида жисмоний тарбия ва спортни бошқариш

Юқорида таъкидланганидек, республикада давлатни идора қилиш ва барча фаолиятларни тўғри бошқариш учун Ўзбекистон Президенти фармон чиқаради, Олий Мажлис қонун ва қарорларни ишлаб чиқиб, уларни тасдиқлайди ва ниҳоят, Вазирлар Маҳкамаси қонун, фармойишларни амалга ошириш буйича ўзининг қарорларини қабул қилади. Ана шулар асосида ҳар бир вазирлик, давлат қўмитаси ҳамда жамоат ташкилотлари ўз иш фаолиятларини амалга оширади. Бу жараёнларда ҳар бир соҳа ёки тармоқ ўз хусусиятлари асосида турли услубларни қўллайди. Уларнинг энг муҳимлари ташкилий-фармойиш бериш, ҳужалик ҳисоби, моддий-техник таъминот, нормативларни белгилаш ва бошқалардир. Бундай усуллар жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини бошқарувчи барча идоралар ва ташкилотларга ҳам мансубдир.

Эътироф этиш керакки, мустақиллик шароитларида турли қоғозбозлик, уринсиз буйруқ бериш, бир-бирига ишонган ҳолда иш кўриш каби усуллар аста-секин ўз мазмунини йўқотмоқда. Чунки бу усулларнинг моҳияти кўшиб ёзиш /спорт билан шуғулланувчилар, спорт иншоотлари сони ва ҳоказолар/, ёлгон маълумотлар, қуруқ ваъдалардан иборат эди. Бундай ҳолатлар янгича иш тутиш, аниқ ижобий самараларга эришишга салбий таъсир кўрсатаётганлиги барчага маълумдир. Ўзбекистон Президенти томонидан кўтарилган янги шиор - «Куйиб-ёниб яшаб меҳнат қилмоқ керак» - негизида масъулият, ижодкорлик, ташаббускорлик, фидокорлик каби фазилатлар мужассам.

Бу уринда Артур Григоряннинг профессионал бокс буйича 16 марта жаҳон чемпиони бўлиши, бокс буйича Муҳаммадқодир Абдуллаевнинг XXVII Олимпия уйинларида /Сидней/ олтин медал совриндори бўлиши ва бошқа кўпгина мисолларни келтириш мумкин. Демак, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг тўб мақсадлари негизда жисмонан баркамолликка эришиш билан бир қаторда Ватаним, деб ёниб-куйиб меҳнат қилувчи мураббийлар, спортчилар, ўқитувчилар, спорт фаолларининг юрт шўхратини оламга ёйиш каби олий орзу-ниятлари ҳам бор.

Юқори спорт ташкилотлари, олий ўқув юртларидаги жисмоний тарбия факультетлари, кафедралар, спорт клублар фаолиятида ишларни илмий асосда ташкил қилиш энг зарур усуллардан ҳисобланади.

11.2.1. Бошқаришни илмий ташкил қилиш

Жамоани бошқаришда меҳнатни илмий ташкил қилиш ходимларнинг асосий фаолиятларидан биридир.

Меҳнатни илмий ташкил қилиш асослари юзасидан зарур билимларга эга бўлиш, шу мақсаддаги ишларни ривожлантириш шахсан раҳбарлик қилиш ишларини ҳар бир фуқаро, айниқса, ўқимишли кишилар, ходимлар билишлари зарурдир.

Бошқаришни илмий ташкил қилиш деганда, асосан назарий билим ва амалий иш тажрибаларини ҳамда энг илғор ва фанда асосланган иш натижаларини ҳаётда қўллаш, уларни амалга ошириш, тегишли самараларга эришишни тушунмоқ керак. Бу кўпинча спорт турлари буйича йирик жамоаларни /командалар/ бошқариш, уларни ютуқларга етаклаш, яхши натижаларни қўлга киритишда намоён бўлади. Шунингдек, спорт иншоотларини қуриш, халқ миллий уйинлари мусобақаларини ташкил қилиш, молиявий ишларни юритиш каби ишларни амалга оширишда зарур бўлади.

Бошқарув фаолиятларида ижронин назорат қилиш, барча ишларнинг натижаларини ҳисобга олиб бориш ташкилий усуллар мазмунини тобора бойитади. Ҳисобга олиш иш усулларини қуйидагича тушунмоқ зарур:

1. Ҳисобга олиб борувчи дафтар юритиш.
2. Спорт тўғараги қайдномаси /журнал/ тутиш.
3. Соғломлаштириш гуруҳлари қайдномасини тулдириб бориш.

4. Оммавий спорт тadbирларини ҳисобга олиш қайдномасини юритиш ва ҳоказолар.

Жамоаларни яқунловчи ҳисобга олиш энг муҳим фаолият ҳисобланади. Бунда қуйидаги соҳаларни кўрсатиш зарур бўлади:

1. Спорт ташкилотлари /жамоалар/ сони, шуғулланувчилар сони, жинси, миллати.

2. Спорт кўрсаткичлари, техник ютуқлар, разрядли спортчилар сони.

3. Спорт иншоотларининг сони.

4. Режаларнинг бажарилиши, сметалардаги кўрсаткичларнинг бажарилиши.

5. Ириқ мусобақаларда эришилган ютуқлар.

Бу кўрсаткичлар ярим йиллик ва йиллик ҳисоботлар тузиш олдидан ҳисобга олиниб, натижалар юқори ташкилотларга юборилади.

Спорт ташкилотлари иш тажрибаларида яна тез /оператив/ техник ҳисобга олиш тури ҳам қўлланилади. Бу юқори ташкилотлар томонидан бирон маълумот талаб қилинганда, тез муддат ичида тузиб чиқилади. Бундай ҳолларда кўпинча статистик ва ёзма ҳисоботлар тузиш кўзда тутилади.

Иш юритиш /делопроизводство/. Юқорида қайд этилган ҳисобга олиш ва ҳисобот тузиш иш тартибларида энг муҳим ўрин тутадиган фаолиятлардан бўлиб, у барча ҳужжатларни ўз вақтида тузиш ва расмийлаштириб бориш демакдир. Бунда қуйидагилар кўзда тутилади:

1. Келган ҳужжатларни расмийлаштириш.

2. Ҳужжатларни ўрганиб чиқиш ва тегишли ходимларга топшириш, уларнинг жавобини ўз вақтида олиш, жунатиш.

3. Зарур бўлганда жавобларни мажлисда муҳокама қилиш /қарор чиқариш/.

4. Қарор, буйруқ, фармойиш, топшириқ, кўрсатмалар ёзма равишда расмийлаштирилиши ва уларнинг бажарилиши ҳақида ўз вақтида белги қўйиб борилиши зарур.

11.3. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ташкилий-фармойиш бериш усулининг асосий хусусиятлари ва уни тармоқларда қўллаш

Ташкилий-фармойиш бериш фаолиятлари бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган жараён ҳисобланади.

Ташкил қилиш учун барча иш турлари ва уларнинг бажарилиш йўллари ишлаб чиқилади. Уларни амалга оши-

риш учун эса расмий равишда рухсат лозим бўлади. Шу сабабдан бу фаолиятларни ташкилий-фармойиш деб юритилади. Шу ўринда мисол тариқасида универсиада, спартакиада, фестивалларни уюштириш ва ўтказиш тартиб-қоидаларини /низом/ келтириш мумкин. Яъни ишлаб чиқилган Низомлар муҳокама қилиниб, у қарор асосида тасдиқланади ва унинг ташкилий қўмитаси, ўтказиш муддати, қатнашчилар, молиявий-ҳужалик ҳаражатлари манбалари ва ҳоказолар буйруқ /фармойиш/ орқали расмийлаштирилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ва «Ўзбекистон», «Динамо», «Ёшлик», «Талаба» спорт жамиятлари бошқа масъул ташкилотлар ва уларнинг қўйи тармоқларида фаолият юритишда хилма-хил иш усуллари қўлланилади, уларга; ташкилий, иқтисодий, ҳуқуқий, ғоявий таъсир кўрсатувчи ва бошқа усулларни кўрсатишнинг ўзи кифоя.

- ташкилий усулларда фармойиш бериш, йўл-йўриқ кўрсатиш, техник таъминот ва шунга ўхшаш фаолиятлар қўлланилади.

- фармойиш бериш усули ишларининг бажарилиши керак бўлган субъект ва объектнинг хусусияти, ҳажми ва турларига қараб қарор чиқариш, буйруқ ёки топшириқлар бериш шаклида амалга оширилади. Бу усул таркибида яна бир қатор ташкилий фаолиятлар мавжуд.

- йўл-йўриқ кўрсатиш усули қўйи ташкилотларнинг вакилларига ишларни ташкил қилиш, ҳисоботлар тузиш ва бошқа соҳаларни ургатишда қўлланилади.

- техник таъминот усулида янги спорт асбоблари, жиҳозлари ва кийимларини такомиллаштириш, замонавий спорт иншоотларини қуриш, спорт машғулотларида техник воситалардан фойдаланиш, бошқариш тизимларини компьютерлаштириш каби фаолиятлар амалга оширилади.

Маълумки, юқорида қайд этилган фаолиятларни амалга ошириш қўпинча мажлислар, суҳбатлар, телефон орқали ва хатлар воситасида ҳал этилади. Бу жараёнларнинг асосий мазмунлари ва шаклларини талабалар мукамал ўрганиб олишлари керак бўлади. Бошқаришнинг иқтисодий усулларида раҳбар ходимлар иқтисодий билимлар, молиявий иш юритиш тартибларига асосан ходимларнинг шахсий ва гуруҳий манфаатларини юзага чиқариш орқали уларни самарали ишлашларини таъминлайдилар.

Бошқаришнинг ҳуқуқий усулларида раҳбар ходимлар ва спортчилар қонунлар, низомлар ва керакли меъёрий актларни ўзлаштириб олишлари, ҳуқуқий билимлардан хабардор бўлишлари зарур.

Ғоявий ва маънавий таъсир этувчи усулларда раҳбарлар республикада кечаётган сиёсий, маданий ва ижтимоий ўзгаришлар ва давлат раҳбарлари талабларига риоя қилишлари лозим. Маънавий-маърифий ва миллий хусусиятларни яхши ўзлаштирган ҳолда муомала қилиш ва жамоаларда /командаларда/ таълим-тарбиянинг йўлга қўйилишини кузатиб бориш керак.

Жамоаларда иш тажрибаларини ўрганиш ва уларни кенг ёйиш, барча кўрсаткичлар буйича ғолибларни аниқлаш мақсадида турли синовлар, куриклар, мусобақалар ўтказилади. Бу ҳам ўз навбатида бошқаришнинг муҳим усуллари билан бирилади.

Таъкидлаш лозимки, буйруқбозлик, фармойиш бериш усулларидаги баъзи ҳолатлар қайси жамият ва тузум бўлмасин, ўзининг кучи ва моҳиятларини йўқотмайди. Бу ҳолат спорт ташкилотлари, жамиятлари, ҳатто спорт клублар, бошланғич жисмоний тарбия жамоаларида ҳам доимий равишда қўлланилиши мумкин. Буларга баъзи бир мисоллар келтирилади, яъни:

1. Мураббийларни ишга қабул қилиш ёки бушатиш ҳақида буйруқ.

2. Етакчи мураббий, ўқитувчи, масъул ходим, спортчиларни моддий жиҳатдан рағбатлантириш учун буйруқ.

3. Спорт унвонлари, даражаларини бериш ҳақидаги буйруқ /фармойиш/.

4. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари талабларини бажарганлигини тасдиқлаш, гувоҳнома бериш, нишонлар билан тақдирлаш ҳақида буйруқ ва ҳоказолар.

Умумтаълим мактаблари, ўрта махсус ва олий ўқув юртлари раҳбарлари, ишлаб чиқариш меҳнат жамоалари ва турли муассасаларнинг раҳбарлари мусобақаларни ўтказиш, уларнинг якунларини тасдиқлаш лозим бўлган ходимлар ёки қатнашчиларни тақдирлаш ва бошқа соҳалар буйича буйруқ беришлари мумкин. Бундай жиҳатлар амалда кенг қўлланиб келинмоқда.

11.4. Бозор иқтисодиёти ислоҳотлари жараёнида ижтимоий-иқтисодий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари

11.4.1. Бозор иқтисодиёти ислоҳотлари жараёнида ижтимоий-иқтисодий усулларнинг ўзига хос хусусиятлари

Ўзбекистонда иқтисодий, маданий ва бошқа соҳаларда ислоҳотлар янги босқичга қадам қўймоқда. Иқтисодий усул-

лар бозор механизмларидан фойдаланишга таянади. Давлатнинг таъсири иқтисодий усуллар ёрдамида бозор орқали ўтказилади, бошқариш бозор қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Бу эса давлатнинг минимум даражада корхоналар фаолиятига аралашувини ифодалайди.

Бошқаришнинг иқтисодий усуллар жумласига:

- кредит ва фоиз ставкаси;
- солиқ ва солиқ юки;
- бож туловлари;
- субсидия ва санкция;
- лицензия;
- транспорт туловлари;
- нарх-наволар киради.

Бошқаришнинг иқтисодий усуллари иқтисодий манфатлардан фойдаланишга асосланади. Зеро ҳар қандай жамиятнинг иқтисодий муносабатлари, энг аввало манфаатларда намоён бўлади. Манфаатлар уч хил бўлади:

- умумжамият манфаатлари;
- жамоа манфаатлари;
- шахсий манфаатлар.

Бу манфаатларни уйғун суръатда боғлаб олиб бориш бир қатор муаммоларни ҳал қилиши, ҳар бир давр шароитларига мувофиқ келадиган муносабатларни ўрнатишни талаб қилади.

Масалан, бозор иқтисодиёти шароитида умумжамият манфаатларини рўёбга чиқариш мақсадида қуйидаги иқтисодий бошқарув усулларга, яъни:

- корхонлар ва ҳўжаликларга фаолият юритишларида эркинлик ва мустақиллик бериш;
- ҳўжаликларни пировард натижаларга биноан моддий рағбатлантириш, солиқ имтиёзларини бериш;
- корхона ва ҳўжаликлар ўртасидаги ўзаро шартнома-ларнинг бажарилиши интизомини мустаҳкамлаш ва уларнинг родини ошириш;
- молия-кредит муносабатларини такомиллаштириш;
- бозор муносабатлари механизмлари: баҳо, фойда, солиқ, рентабеллик, рақобат ва ҳоказоларга кенг эътибор берилган.

Иқтисодий бошқарув усулларининг асосий вазифаси ишлаб чиқариладиган маҳсулот (хизмат) бирлигига сарфланадиган харажатни камайтиришга имкон берувчи ҳўжалик механизмларининг янги усулларини, шунингдек, ман-

фаатдорлик муҳитини вужудга келтириш ва улардан самарали фойдаланишдир.

Бу усулда кишиларнинг шахсий ва гуруҳий манфаатларини юзага чиқариш орқали уларнинг самарали ишлаши таъминланади. Бу мақсадда қўшимча иш ҳақи тулаш, мукофотлар бериш, бир йўла катта пул билан тақдирлаш кабилар муҳим аҳамият касб этади. Иқтисодий усуллар бошқаришнинг барча усуллари ичида етакчи уринни эгаллайди. Ҳар қандай даражадаги раҳбар бу усулнинг мазмунини яхши билиши ва уларни туғри қўллай олиши керак. Жисмоний тарбия ва спорт объектларига иқтисодий усуллар орқали кўрсатиладиган таъсир корхонларни:

- жиддий режалар қабул қилишга;
- жисмоний тарбия ва спортдаги меҳнат ва молия ресурсларидан янада унумлироқ фойдаланишга;
- спорт объектларини замонавий талабларга жавоб берадиган даражага кўтаришга;
- кўрсатиладиган хизматлар рақобат талабларига жавоб беришга рағбатлантирувчи ва шунга даъват этувчи бўлиши керак.

Шу билан бирга иқтисодий усуллар шундай танланиши ва қўлланилиши керакки, бунда жамоалар ва ҳар бир ходимнинг манфаатларигагина эмас, балки бутун жамият манфаатларига риоя қилинадиган бўлсин. Бир корхона учун фойдали тadbир давлатга ҳам фойдали бўлсин.

Бунда бозор иқтисодиёти муносабатлари бошқа соҳалар каби жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини бошқаришга ҳам янгича муносабатлар, иш фаолиятлари ва уларни амалга ошириш усулларини вужудга келтиради. Бунда жисмоний тарбия ва спорт соҳасини режалаштириш ва мазкур режалаштиришни ҳаётга сингдиришда аҳолининг жисмоний тарбиясини такомиллаштириш асос бўлади. Бу жиҳатлар мустақил давлатнинг бозор иқтисодиёти ислохотларига таянади. Жисмоний тарбия ва спортнинг бошқарилишида иқтисодий жиҳатдан зарур бўлган тadbирлар амалга оширилади. Бу жараёнда мажмуий фаолиятлар усуллари муҳим аҳамиятга эгадир. Бу фаолиятлар қуйидаги йўналишларда амалга оширилади:

- моддий жиҳатдан рағбатлантириш. Меҳнатга иш ҳақини ошириш, мураббий-ўқитувчилар ва бошқа ходимларга унвонларни бериш, спорт иншоотлари ходимларини моддий тақдирлаш;

- моддий ёрдам ва ҳисоблашни тўғри марказлаштириш, яъни юқори идоралар ва ташкилотлар томонидан бериладиган маблағларни тақсимлаш;

- ҳужалик юритиш йули ва ундан келадиган даромадлардан фойдаланиш;

- пуллик хизматларни /пуллик мусобақалар, соғломлаштириш гуруҳлари, ижара, тижорат ва ҳоказолар/ амалга ошириш усуллари;

- спорт иншоотларини паспортлаштириш. Бунда спорт иншоотларини ҳисобга олиш, уларнинг даромадларини аниқлаш ва моддий кирим чиқимларни ҳисоблаш усули;

- бошқаршнинг меъёрий усуллари. Бунда «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида» ги қонун ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг спорт соҳасидаги қарорлари асосида иш олиб борилади. Ҳозирги ижтимоий-иқтисодий тараққиёт жараёнида спорт иншоотлари, спорт мактаблари, терма жамоаларни иқтисодий жиҳатдан таъминлаш, уларнинг фаолиятини ривожлантириш давлат маблағлари, ҳужалик юритишдан олинган фойдалар, ҳомийлар фаолиятдан фойдаланиш йули билан амалга оширилмоқда.

11.4.2. Бошлангич жамоаларда ҳомийлик, жамғарма уюшмалари фаолиятдан фойдаланиш

Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари асосида мамлакатимизда қуйи жамоалар, моддий-техник жиҳатдан кам даромадли ҳужаликларда молиявий ёрдам беришни янги усуллари қўлланилмоқда. Бунда саноат, савдо, тижорат, қурилиш ва бошқа кўп соҳалардаги йирик жамоаларнинг келишган ҳолда ҳомийлик қилиш йўллари қўлланилмоқда. Бунинг боиси шундаки, ҳомийлик қиладиган ташкилотлар, юридик шахслар олинган даромадлардан солиқ тўлашда баъзи имтиёزلарга эга бўлади. Бу жиҳатлар спрот клублар, терма жамоалар, мураббийлар, илмий ташкилот, тиббий хизмат ва бошқа соҳаларда қўлланилиб келинмоқда.

Маълумки, мамлакатимизда жуда кўп хайрия жамғарма уюшмалари фаолият кўрсатиб келмоқда. Улар орасида жисмоний тарбия ва спорт ҳаракати, айниқса, маҳалларда ташкил қилинадиган оммавий спорт тадбирлари, терма жамоаларни моддий таъминлаш каби фаолиятларга «Наврўз», «Маҳалла», «Соғлом авлод учун», «Экосан»,

«Камолот» ҳамда бошқа жамғарма уюшмалари доимий равишда кўмаклашмоқда.

Жамғарма уюшмаларининг иш мазмуни ва вазифалари ҳақида жамоат ташкилотлари ҳақидаги мавзу /бўлим/да бирмунча таништирилди.

Умуман олганда, жамғарма уюшмаларининг ҳам бошланғич ташкилотлари мавжуд бўлиб, улар барча фаолиятларда, шунингдек, спорт клублар, жисмоний тарбия жамоалари, спорт тўғараклари, спорт турлари бўйича командаларнинг ташкилий, оммавий, амалий ишларида ҳамкорлик қилишади.

11.5. Математик-статистик усулларидан фойдаланиш

Халқ хўжалигининг барча тармоқларидаги каби жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ҳам математик-статистик усуллардан кенг фойдаланилади. Бу ишлар спорт ташкилотлари фаолиятларини барча тармоқлари ҳамда бошқариш билан алоқадор идоралар ҳамда ташкилотларида қуйидаги шаклларда ифодаланади:

1. Иш режаларининг кўрсаткичларида кун, вақт, йил ва бажарилиши лозим бўлган далилларнинг сонлари.

2. Спорт мусобақаларида қўлланилаётган баённомалар /протоколлар/.

3. Спорт тўғараклари, командаларни қайд дафтарлари /журнал/.

Янги усулда шугулланувчи ва қатнашувчилар ҳақидаги маълумотлар, машғулотларни ўтказиш кунлари, йиллар рақамлар билан кўрсатилади.

Энг муҳими даврий, йиллик ҳисоботларда /статистик ҳисобот/ асосан барча кўрсаткичлар рақам билан белгиланади.

Электрон таблолар, мусобақа қатнашчиларининг натижалари ва бошқа кўрсаткичларни ўлчайдиган электрон ҳисоблаш машиналари /ЭХМ/ ҳамда компьютерлар каби техник асбобларда ҳам асосан математик усуллар мавжуд бўлади.

Хулоса қилиб айтиш лозимки, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини ташкил қилиш, барча фаолиятларга раҳбарлик қилишда, режалаштириш, қарорларни ишлаб чиқиш, фармойишлар бериш, ҳисобга олиш, хўжаликни юрйтишда математик статистик усуллардан фойдаланилади. Бу усулларни спорт ташкилотлари, жамиятлари ва улар-

нинг барча тармоқларида кенг миқёсда қўллаш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган расмий ҳужжатларга таянилади. Шунингдек, республикамиздаги барча бошқарув фаолиятларида қўлланиб келинаётган янги иш усуллари, айниқса, ташаббускорлик, ижодкорлик, фидойилик каби фазилатлар спорт соҳасидаги раҳбарлар, мураббийлар, ўқитувчилар, илмий ходимлар, жамоатчи фаоллар, спортчилар, уқувчи-ёшларнинг фаолиятларида ҳам таркиб топмоқда.

ХИ. БОШҚАРИШНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ВА ПЕДАГОГИК ЙУНАЛИШЛАРИ

1. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракати жараёнида ижтимоий-психологик ҳолатлар.

2. Бошқариш ва таълим-тарбия жараёнларида ўзаро муносабатлар.

3. Тарбия — бошқаришнинг муҳим бошқичидир. Онглик ва саломатлик мувозанатларини сақлаш, миллий қадриятлардан фойдаланиш.

4. Бошқаришда етакчилик /лидерство/ моҳияти.

5. Жисмоний тарбия ва спортнинг ижтимоий-тарбиявий ва маънавий моҳиятларини ўрганиш, тадқиқ қилиш.

Инсон руҳияти унинг ижтимоий турмуш ва таълим-тарбия жараёнида асосий омилдир. Шу сабабдан ўқитиш, тарбия бериш, ёшларнинг маънавий ва жисмоний камолотини тарбиялаб етиштириш, уларни касб-ҳунарга йўллашда ижтимоий-психологик ва педагогик жараёнларга алоҳида эътибор бериб келинмоқда. Бу жиҳатлар жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини бошқариш, айниқса, иқтидорли ёшларни спортга жалб этиш, спортчилар маҳоратини ошириш, уларни спорт мусобақаларига руҳий жиҳатдан тайёргарликларини таъминлаш энг муҳим педагогик жараён ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил мартдаги «Республика Маънавият ва маърифат жамоатчилиги марказини ташкил қилиш тўғрисида»ги қарори мамлакатимизда миллий қадриятларни тиклашни такомиллаштириш масалаларини эътиборга олиб қабул қилинди. Бу эса аҳолини, айниқса, ўқувчи-ёшларни миллий маданиятимизни ривожлантириш, улкан адиблар асарлари ва маданий меросларини қўнғ билан мутолаа қилишга даъват этади. Бунинг учун барча жамоалардаги каби жисмоний тарбия ҳаракатида ҳам таълим-тарбия ва маданий ишларни яхшилашни тақозо қилади.

Таъкидлаш лозимки, Ўзбекистонда халқ педагогикасини такомиллаштиришда етук мутафаккир олимларнинг ҳис-

салари каттадир. Илмий-педагогик меросларимизни таълим тизимига киритиш ва улардан кенг фойдаланиш фикрларини олға сурдилар.

Жаҳон халқлари тарихи ва педагогикасида ўчмас из қолдирган буюк алломалар Абу Али ибн Сино, Исмоил Бухорий, Нақшбандий, Алишер Навоий ва бошқа шарқ олимларининг маънавий-маърифий ҳамда илмий-педагогик мерослари ўқувчи - ёшлар ва меҳнаткашлар орасида тарғиб қилинмоқда.

Спорт жамоаларининг фаолиятини ижтимоий-руҳий жиҳатдан ўрганиш ва илғор тажрибаларни оммалаштиришда етук йирик олимларимиз ўз ҳиссаларини қўшиб келмоқдалар.

Спорт ташкилотлари фаолиятини бошқариш ва оммавий соғломлаштириш мусобақаларини ташкил этишда раҳбар ходимлар, масъул ташкилотчилар /ҳакамлар, хизматчилар, вакиллар ва ҳоказолар/, жамоалар умумий қоидаларга итоат этиш, ўзаро яхши муносабатда бўлиш, спорт мусобақалари қоидаларига тўла риоя қилиш, этикетик меъёрларни билиш каби талабларни бажарадилар.

Спорт жамоалари фаолиятида, асосан, куйидаги ижтимоий-руҳий ва педагогик жараёнлар мунтазам равишда мавжуддир:

1. Жамоа раҳбари /спорт қўмита ёки спорт жамияти/ воқеликни кузатади.

2. Мураббий ўйинлар ва барча машғулотларни ташкил қилиш жараёнида уларни кузатиб, таҳлил қилади.

3. Жамоа иштирокида раҳбарлар ва мураббийлар барча фаолиятларни, шунингдек, ўйин /мусобақа/ натижаларини биргаликда муҳокама қиладилар.

4. Муҳокама жараёнида ғолиблар тақдирланади ва рағбатлантирилади. Мағлублар тегишли вазифаларни оладилар.

Бу жараёнлар ижтимоий-психологик ва педагогик жиҳатдан бир-бирига чамбарчас боғланиб кетганлиги учун мақсад бу фаолиятларни туғри уюштириш, аниқ йўналишлар бериш, келгуси иш самараларини таъминлашга қаратилган бўлиши керак. Шу жиҳатдан ҳам талабалар ва барча ёш мутахассислар спортнинг турларига қараб бу фаолиятларни чуқур ўрганишлари, амалиёт жараёнларида қайта-қайта тажрибалардан утказишлари зарур, токи улар учун мазкур фаолиятлар одат, эҳтиёж тусига кирсин.

Жаҳон спорти ҳаракати, қолаверса, республикадаги жисмоний тарбия ҳаракати тажрибаларида жамоа, раҳбар, гуруҳлар ўртасидаги ўзаро алоқалар ва расмий муносабатлар табиийлиги маълум. Улар иш фаолиятини яхшилаш, муносабатларни мустаҳкамлаш, юқори самараларга эри-

шишга қаратилган бўлади. Бу жараёнлар ҳаётда осон кечмайди. Чунки ҳар бир раҳбар ва ижрочининг ўзига хос феъл-атвори, хусусияти, истаги, мақсади, имконияти бўлади. Шу аснода айтиш керакки, собиқ Иттифоқ даврида Ўзбекистонга жуда кўп иқтидорли мураббийлар, спортчилар /футбол, курашда кўпроқ эди/ таклиф этилган. Бу масала катта шартлар эвазига ҳал бўлган. Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитларида ҳам мураббийлар ва спортчилар ўртасида расмий шартномалар тузилиб, улар раҳбар ташкилотлар орқали ҳал этилмоқда. Бу ҳам ўзига хос ижтимоий-психологик жараёнларни вужудга келтиради.

Спорт жамоаларида шахс тушунчаси катта аҳамиятга молик бўлиб, мураббий ўзи хоҳлаган спортчиларни танлаши ва улар билан мулоқотлар ташкил қилиши мумкин. Бу табиий ҳол. Спортчилар ҳам шахс сифатида ўз истаклари ва хоҳишларига эга бўлишлари, шу асосда мулоқот ва ўйинларда қатнашишлари мумкин. Бу мураббий ва спортчи ўртасидаги рақобат, мулоқот ва бошқа педагогик жараёнларни тўғри йўлга қўйишни тақозо қилади. Шу жиҳатдан спорт жамоаларида фақат ихтисослик бўйичагина ишлар олиб борилиши етарли бўлмайди. Шунинг учун улар билан ижтимоий-психологик ва педагогик жиҳатдан таълим-тарбия ишларини режалаштириш, гоёвий, сиёсий ва маданий тadbирларни йўлга қўйиш зарур. Бу жиҳатдан болалар ва ўсмирлар спорт мактаблари ва ўқув юртлари, ишлаб чиқариш корхоналари, спорт клублари тугарақларида тартибли равишда ташкил қилиш, уларни ёшлиқдан тарбиялаш керакдир.

Спорт жамоаларининг ўқув машғулотлари ва бевосита спорт мусобақалари жараёнида махсус илмий тадқиқотлар ўтказиш йўлга қўйилганига анча бўлди. Бу соҳада кўп таниқли олимлар ва ёш мутахассислар тадқиқотлар ўтказиб, ижобий натижаларга эришган. Уларнинг таъкидлашича, спортчилар қўйидаги тонфаларга бўлинади.

1. Энг юқори малакали спортчилар /халқаро тонфадаги спорт усталари/.

2. Юқори даражадаги спортчилар /спорт усталари/.

3. Ўрта меъёрли спортчилар /1-разрядлилар/.

4. Оддий спортчилар /2-3-разрядлилар/.

5. Спортга эндигина қадам қўйганлар.

1980 йил Москвада бўлиб ўтган XXII Халқаро Олимпия ўйинлари ҳамда кейинги йилларда Москва, Ленинград, Киев, Тошкент ва бошқа йирик шаҳарларда ўтказилган расмий халқаро спорт мусобақалари ҳамда Ўзбекис-

тон Республикаси халқлари спартакиадаси, ўқувчилар ва талабаларнинг спартакиадалари, универсиадалари пайтида қатор илмий тадқиқот ишлари ўтказилганлигининг гувоҳимиз. Бу тадқиқот жараёнларини ташкил қилиш ва бевосита ўрганишда қуйидаги ҳолатларни аниқлашга муяссар бўлинган:

1. «Энг яхши мураббийларнинг қайси жиҳатлари сизга маъқул?» — деган савол-жавобларда юқори даражали спортчилар талабчанлик, одамийлик, ҳозиржавоблик каби ҳислатларни кўрсатганлар.

2. «Мураббийларнинг қайси жиҳатлари сизга маъқул эмас?» — деган саволга юқори даражали спортчилар кўпол, ўзини тутолмайдиган, мағлубиятда ўзини йўқотиб қўядиган ва ҳоказолар деб кўрсатганлар.

Спортга энди қадам қўйган ёшлардан «Мураббийларнинг қайси хислатлари сизга ёқади?» — деган саволга яхши муомала қилиш, машқларни доимо ўзи кўрсатиб бериши, яхши ўргатиши ёқишини таъкидлаганлар. «Мураббийнинг қайси томонларини ёқтирмайсиз?» — деган саволга эса барчага баробар муомала қилмаслиги, дуқ уриши, хатоларни тузатишда дағаллик қилиши ва ҳоказоларни кўрсатишган.

Юқориди қайд этилганидек, жамоада мураббий ва ўйинлар /машқлар/ жараёнлари яхлит ижтимоий - психологик ва педагогик жараёндир. Спортчиларнинг ўз мураббийларига берган баҳолари ўта ҳаққоний ва тўғрилигига ҳеч қандай шубҳа бўлиши мумкин эмас, чунки ҳақиқатдан ҳам мураббийларнинг руҳий ва жисмоний ҳолатлари доимо ўзгариб туради. Вазмин, донишманд ва катта тажрибали мураббийлар ҳамма спортчиларга ёқади. Шу жиҳатдан олганда, талабалар, ёш мураббийлар, жисмоний тарбия ўқитувчилари яхши раҳбар, мураббий бўлишга интилишлари, ҳаётий иш тажрибаларни ўзларида мукамал шакллантиришлари лозим.

Спорт жамоалари раҳбарлари, мураббийлар, жисмоний тарбия ўқитувчилари таълим-тарбия ишларини яхшилашда барча спорт машғулотлари жараёни ва аввалдан мўлжалланган вақтларда суҳбатлар ўтказишни яхши йўлга қўйишлари лозим. Бунда:

- спорт машғулотлари ва ўйинлари /мусобақалар/ ижтимоий-психологик ва педагогик жараёнларга аниқ қаратилиши;

- олдига аниқ вазифалар қўйилиши;

- суҳбат режалари аниқ ва эҳтиёжга яраша бўлиши;

- суҳбатнинг таъсирли бўлиши учун вақт ва жой мос келиши;

- суҳбат жараёнида аниқ мақсадларга эришиш;

- олинган ахборотлар, маълумотлар далил сифатида аниқ ва тўғри ҳаққоний бўлиши;

- суҳбатда мақсадга эришилгач, уни дарҳол тўхтатиш, бошқа вақтда давом эттиришга эҳтиёжни уйғотиш керак бўлади.

Суҳбатлар маълум масалалар бўйича чегараланган, мақсадга қаратилган ва эркин ҳолда бўлиши керак. Имкони борича суҳбатда барча қатнашчилар ўз фикр-мулоҳазаларини изҳор қилишлари керак. Унинг якунида доимо барчадан қаноат ҳосил қилиши ва яна давом эттиришга қизиқиш уйғотиши зарур.

Хулоса қилганда, жисмоний тарбия жамоалари, спорт клублари, спорт жамоалари ва аҳоли ўртасида мақсадга қаратилган тарбиявий ишлар муҳим аҳамиятга эгадир. Раҳбар ходимлар, мураббийлар, жисмоний тарбия ўқитувчилари, жамоати ходимлар ва спорт ихлосмандлари жисмоний тарбия—соғломлаштириш ва спорт мусобақаларини уюштириш жараёнларида эътиборларини маънавий-маърифий ва маданий фаолиятларни яхшилашга қаратиш лозим. Спортчилар ва томошабинлар, мураббийлар ва спортчилар ҳамда ташкилотчи ҳакамлар ўртасидаги ўзаро муносабатлар энг юқори савияда бўлишига қаратилиши лозим. Бунинг учун барча спорт жамоаларида, айниқса, болалар ва ўсмирлар спорт мактабларида, спорт машғулотларини ташкил қилиш жараёнларида таълим-тарбия ишлари яхши йўлга қўйилиши, умум маданият ва миллий маънавиятимиз дурдоналари, етук алломаларнинг илмий-педагогик мерослари ўқувчи-ёшларга сингдирилиши керак. Талабалар бу жараёнларни чуқур ўрганишлари ва ўзларида тула мужассамлаштиришлари лозим.

ХIII. БОШҚАРИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

1. Бошқарувчилик фаолиятларида ҳуқуқий билимларнинг моҳияти.

2. Жисмоний тарбия ва спорт ташкилотларининг меъёрий актлари.

3. Махсус меъёрий ҳужжатлар.

4. «Соғлом авлод учун» Давлат дастури. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари.

5. Спорт унвонлари ва даражаларининг тарбиявий моҳиятлари.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллик тараққиёти йўлига киргач, миллий давлатчилик анъаналарига, қадриятларига мос келувчи бошқарувчилик фаолияти тизимини барпо этишни энг муҳим амалий масалалардан бири деб ҳисоблади.

Шуни таъкидлаб ўтиш керакки, маъмурий-буйруқбозлик тизими шароитида бошқарувчилик фаолияти бюрократларча марказлашув, номенклатура, ўз-ўзига хизмат қилиш, шахсий манфаатни устун қўйиш, демократияни тан олмаслик, буйруқбозлик, расмиятчилик, консерватизм тамойилларига асосланган бўлса, бозор иқтисодиёти шароитида демократия, иқтисодий муносабатларни демократлаштириш, юксак маънавият, миллий ҳафсизликни таъминлаш тамойилларига асосланади.

Бошқаришнинг ҳуқуқий асослари деганда ижтимоий муносабатларда юридик, қонуний таъсир ўтказиш жараёнида қўлланиладиган ҳуқуқий меъёрлар мажмуи тушунилади.

Ҳуқуқий меъёрлар давлат томонидан белгиланади. Агар ҳуқуқий меъёрларни жамоат ташкилоти чиқарса, у давлат томонидан тасдиқланади.

Бу борада жамиятимизни соғломлаштириш учун хизмат қиладиган жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги бошқарувчилик фаолиятининг ҳуқуқий билимлари алоҳида ўрин тутаети.

Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортни бошқаришда ҳуқуқий ва меъёрий актларни икки гуруҳга ажратиб ўрганиш ва ҳаётда қўллаш амалга оширилмоқда. Улар:

1. Давлат томонидан белгиланган ҳуқуқий ҳужжатлар /Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги фармонлар, қарорлар ва ҳоказолар/.

2. Спорт ташкилотлари ва уларнинг қўйи тармоқларида қўлланувчи ҳуқуқий-меъёрий актлар /низомлар, қарорлар, режалар, мусобақаларнинг қоидалари, спорт унвонлари, даражалар, спорт классификацияси ва ҳоказолар/.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги бошқа соҳалардаги каби жисмоний тарбия ҳаракатига ҳам кўпгина қонуний ҳуқуқлар, имтиёзлар берди. Умуман жисмоний тарбия, спорт ва саёҳат жараёнларида хизмат қилувчи ходимлар, жамоатчи фаоллар давлатни идора қилиш ҳақидаги ҳуқуқий билимларга эга бўлишлари шартдир. Чунки жисмоний тарбия ҳаракати республикадаги юздан ортиқ ишлаб чиқариш тармоқлари, муассасалари, ташкилотлари, ўқув юртлиари, янгидан ташкил қилинган концернлар, ассоциациялар ва бошқа нуфузли тармоқлар фаолияти билан чамбарчас боғланган. Бу эса жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш, айниқса, молиявий, хўжалик фаолиятларини қонун асосида бошқаришда зарурдир.

Ҳуқуқий билимларга эга бўлган ёки бошқаришнинг қонун-қоидаларини яхши ўзлаштирган жисмоний тарбия ходимлари ишлаб чиқариш корхоналари, турли муассасалар ва ташкилотларнинг раҳбарлари билан мунозара қилиш, жиддий масалаларни ҳал этиш ва барча фаолиятларни бошқаришда қийинчиликларга дуч келмайди.

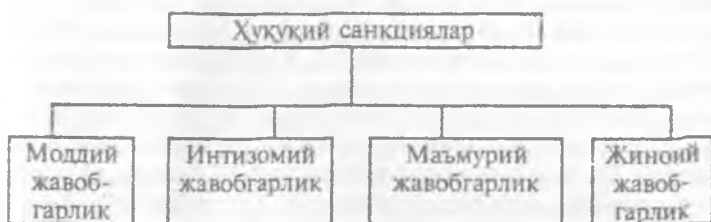
Бошқаришнинг ҳуқуқий воситалари деганда ижтимоий муносабатларга юридик, қонуний таъсир ўтказиш жараёнида қўлланиладиган ҳуқуқий нормалар мажмуи тушунилади.

Ҳуқуқий нормалар давлат (турли ташкилотлар орқали) ёки жамоат ташкилотлари томонидан чиқарилади ва тасдиқланади.

Ҳуқуқий нормалар турли қонуний ҳужжатлар, низомилар, буйруқлар, фармойишлар ва ҳоказолар шаклига эга бўлади. Бошқариш амалиётида тенг ҳуқуқли бошқарув субъектлари ўртасида вужудга келадиган муносабатлар бўлади. Бундай ҳолларда ҳуқуқий мувофиқлаштирувчи (координатсион) ёки келиштирувчи ҳужжатлар чиқарилади.

Тенг ҳуқуқли томонларнинг ҳўжалик соҳасидаги ўзаро алоқалари ҳўжалик шартномаларини тузиш йўли билан тартибга солиб турилади.

Ҳуқуқий нормалар муаян санкцияларни назарда тутати. Қўлланиладиган таъсир чораларининг характериға қараб, улар моддий, интизомий, жиноий-ҳуқуқий санкцияларға бўлинади.

Хуқуқий нормалар санкцияси

Моддий жавобгарлик — бу қорхонлар ва ташкилотларнинг, шунингдек, айрим мансабдор шахсларнинг зиммасига ҳўжалик фаолиятининг натижалари учун юклатилган масъулиятдир. Моддий жавобгарлик:

- жарималарда;
- пеняларда;
- жарималар ва ҳоказоларда ифодаланати.

Интизомий жавобгарлик — бу хизмат бурчларини бузиш, сунистьемол қилиш натижасида келиб чиқади. Бунда жазо қўйидаги қўринишларда бўлади:

- танбеҳ;
- ҳайфсан;
- муаян муҳлатға маоши пастроқ ишға ўтказиш ва ҳоказолар,

Маъмурий жавобгарлик — бу юридик жавобгарлик тури бўлиб, вақил қилинган орган ёки мансабдор шахсининг қонунбузарлик қилган шахсға нисбатан маъмурий жазо чорасини қўллашида ифодаланати. Бундай жазолар турли-туман санкцияларда — начетлар (қайтариб олиними зарур бўлган ҳаржат), жарималар ва ҳоказолар қўринишда бўлади.

Жиноий жавобгарлик — бу мансаб билан боғлиқ жиноят содир этилганда суд томонидан қўлланиладиган жазодир. Шундай қилиб:

Спорт ташкилотлари фаолиятини юргизиш ва у билан боғлиқ бўлган қонуний томонлар бу ташкилотлар низомла-

Моддий жавобгарликка	- моддий зарар етказиш
Интизомий жавобгарликка	- интизомий ноҳўя ҳаракат.
Маъмурий жавобгарликка	- маъмурий ҳуқуқбузарлик
Жиноий жавобгарликка	- жиноят асос бўлади ¹ .

рида тўла баён этилган. Яъни Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси «Ўзбекистон» спорт жамияти, шунингдек, «Динамо», «Ёшлик», «Талаба» спорт жамиятларининг Низом ва уставлари бунинг далилидир. Бу низомлар спорт ташкилотларининг ҳуқуқий меъёрий актларини ташкил этади. Шунинг ҳам уқтириш зарурки, жисмоний тарбия жамоалари ва спорт клублари ҳақида ҳам махсус низомлар мавжуд. Бу низомлар ўз жамоалари ва бошқарув жойларида ишлаб чиқилади ҳамда юқори давлат идоралари томонидан тасдиқланади. Уставлар эса спорт жамиятларининг республика анжуманларида тасдиқланади.

Барча низомларда жисмоний тарбия ва спорт ташкилот ва жамиятларининг вазифалари, ҳуқуқлари ва иш мазмунлари батафсил баён этилади. Спорт ташкилотлари ва барча давлат ҳамда жамоат ташкилотларига тегишли бўлган баъзи бир ҳуқуқий, меъёрий актлар мавжуд. Шу ҳужжатлар ўқув машғулоти, оммавий соғломлаштириш спорт тadbирлари ва уларга шарт-шароитлар яратиш имкониятлари ҳақида асос бўлади. Булар Ўзбекистон Конституцияси, «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги, «Таълим тўғрисида»ги қонунлар, «Соғлом авлод учун» орденини таъсис қилиш тўғрисидаги фармон ва бошқа қарорлардир.

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонунни қабул қилди. Бу қонун 28 модладан иборат бўлиб, унда, асосан «Фуқароларнинг жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги ҳуқуқлари» /2-модда/, /3-модда/, «Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спортга раҳбарлик қилиш» /6-модда/, «Жисмоний тарбия ва спортни, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш» /9-модда/, «Жисмоний тарбия ва спортга маблағ ажратиш» /12-модда/, «Спортчиларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги» /25-модда/, «Профессионал спорт» /26-модда/ ва бошқа муҳим фаолиятлар акс эттирилган. Бундай қонулаштириш ишлари республика аҳолисини жисмоний тарбиялаш, соғлиқни муҳофаза қилишдаги янги ҳуқуқий ҳужжатдир. Талабалар қонуннинг мазмунини тўла ўзлаштириб олишлари ва амалиётда қўллашлари зарур.

¹ М.Шарифхўжаев, Е. Абдуллаев Менежмент “Ўқитувчи”, 179-бет, 2001

1992 йил 8 декабрда Республика Олий Кенгашининг XI сессиясида «Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси» қабул қилинди. Бунда аввалгидан фарқли улароқ, аҳолининг саломатлиги, ёшларнинг жисмоний камолоти ҳамда уларнинг Ватан ҳимоясига тайёргарлик кўришдаги жисмоний чиниқишлари қонуний белгилаб қўйилган.

Конституциянинг «Иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари» /IX боб/ бобининг 41-моддасида «Ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эга» деб кафолат берилган. Маълумки, билим бериш ўқув юртларида амалга оширилади. Ўқув жараёнининг таркибий қисми жисмоний тарбия ҳисобланади. Демак, ҳар бир ўқувчи-ёшларнинг жисмоний тарбия билан албатта шуғулланиши қонун билан белгиланган. Шунингдек, «Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилади» /42-модда/, деб белгиланган. Республика миллий маданият ва илмий техника соҳаси жисмоний тарбия, унинг барча турлари, воситалари, илмий асослари билан чамбарчас боғланган. Бу жабҳада ҳам жисмоний тарбия ва спорт ҳақли равишда қонун билан кафолатланган дейишга асослар бор.

Конституциянинг 52-моддасида: «Ўзбекистон Республикасини ҳимоя қилиш — Ўзбекистон Республикаси ҳар бир фуқаросининг бурчидир. Фуқаролар қонунда белгиланган тартибда ҳарбий ёки муқобил хизматни ўташга мажбурдирлар» деб кўрсатилган. Бу эса, ўз навбатида, ўқувчи-ёшларнинг ҳарбий хизматга жисмонан эпчил, чаққон, кучли, чидамли бўлиб тайёрланишини тақозо этади.

Яна 56-моддада шундай жумла бор: «Ўзбекистон Республикасида қонунда белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган қасаба уюшмалари, сиёсий партиялар, олимларнинг жамиятлари, хотин-қизлар, фахрийлар ва ёшлар ташкилотлари, ижодий уюшмалар, оммавий ҳаракатлар ва фуқароларнинг бошқа уюшмалари жамоат бирлашмалари сифатида эътироф этилади». Бу ўринда «Ўзбекистон», «Динамо», «Ёшлик», «Талаба», «Ватанпарвар» спорт жамиятлари назарда тутилган. Қолаверса, қайд этилган барча уюшма ва ташкилотлар фаолиятини жисмоний тарбиясиз тасаввур қилиш мумкин эмас.

58-моддада «Давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлайди, уларга ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун тенг ҳуқуқий имкониятлар яратиб беради» деб жамоат ташкилотларининг, шунингдек, спорт жамиятларининг фаолияти ва имкониятларидан кенг фойдаланишга кафолат берилган.

“Болаларни оила ва мактабларда тарбиялаш” /63-66-моддалар/, уларнинг саломатлиги учун ғамхўрлик қилиш каби вазифалар ҳам Конституцияда мазмун топган.

Ўзбекистонда «Меҳнат жамоалари тўғрисида», «Соғлиқни сақлаш ҳақида», «Таълим тўғрисида» ва бошқа жуда кўп қонунлар қабул қилинган. Уларда аҳолининг соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, соғлиғини муҳофаза қилиш, умрини узайтириш ва улар билан боғлиқ бўлган барча шарт-шароитларни яратиш бериш масалалари олға сурилган.

Бошқариш жараёнларида ҳуқуқий билимларнинг маҳсус томонлари ҳам мавжуд. Бунда ижтимоий ҳуқуқ, ҳуқуқ номалари, уларнинг манбалари муҳим аҳамиятга эгадир.

Ижтимоий ҳуқуқ ижтимоий ҳолатларни янгилаш, уни ривожлантириш мақсадида ижтимоий ва миллий муносабатларни бошқаришни яратиш, ҳуқуқ тартиби нормалари билан белгиланади ва ҳимоя қилинади.

Ҳуқуқ нормалари деганда кишиларнинг давлат томонидан белгиланган маълум ва умумий ҳуқуқлари тушунилади. Ҳуқуқ шакллари — бу ижтимоий миқдор бўлиб, у ижтимоий ва миллатлараро муносабатларни йўлга солиб туради.

Ҳуқуқларнинг манбалари актлар миқдори бўлиб ҳисобланади. Бу ёзма ҳужжатлар давлат органлари томонидан ўз ҳуқуқ доирасига қараб чиқарилади. Шуни эътиборга олиш керакки, давлат органларининг ҳар қандай актлари ҳам норматив бўлавермайди. Масалан, шахсий аҳамиятга эга бўлган ҳужжатлар — режали топшириқ, аниқ корхонага берилган топшириқлар ва ҳоказолар.

Норматив актларнинг олий юридик кучи қонундир. Бунга бошқа барча актлар бўйсунган бўлади. Қонунлар Ўзбекистон Олий Мажлиси томонидан тасдиқланади.

Ҳуқуқни бошқаришда қуйидаги усуллар қўлланилади:

1. Ёзма фармойиш бериш.
2. Ўзаро келишув /шартнома тузиш/.

3. Таклиф этиш /ҳал қилинган масалани келишув йўли билан бажариш/.

Спорт ташкилотларида ходимларни ишга қабул қилиш тартиби умумий меҳнат қонунлари асосида олиб борилди. Шу сабабдан бу соҳада раҳбар ходимлар ишга қабул қилиш, ишдан бўшатиш, рағбатлантириш, огоҳлантириш ва бошқа имкониятларни билишлари зарур.

Жисмоний тарбия ва спортда ходимларни бошқариш тизими банд бўлган кишилар салоҳиятини ривожланти-

риш, улардан самарали фойдаланиш, уларга зарур шарт-шароитлар яратиб бериш буйича тадбирлардан иборат.

Бу тизим қуйидагиларни ўз ичига олади:

- иш шароити;
- меҳнат муносабатлари; кадрларни ҳисобга олиш ва расмийлаштириш;
- ходимлар маркетинги;
- кадрларни ривожлантириш;
- меҳнатни рағбатлантириш воситаларини такомиллаштириш;
- ҳуқуқий хизмат;
- социал тузилмани ривожлантириш;
- бошқаришни ташкилий таркибини ишлаб чиқиш тизими.

Жумладан ҳуқуқий хизматнинг бошқариш объектлари қуйидагилардан иборат:

- меҳнат муносабатларидаги ҳуқуқий масалаларни ечиш;
- ходимларни бошқаришга таалуқли, фармойишли ҳужжатлар келтириш;
- ҳўжалик фаолиятида ҳуқуқий масалаларни ечиш.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида ишга қабул қилиш ва ишдан бўшатиш «Ўзбекистон Республикаси Меҳнат Кодекси» асосида олиб борилади ва икки томонлама шартномалар /контракт/ бир йил ва бир неча йилларга мўлжалланиб тузилади.

Сўнгги йиллардаги меҳнат фаолиятлари, умуман, шартноитлар шуни тақозо қилмоқдаки, ишга яроқли кишилар ўзларининг асосий иш жойлари ёки бошқа меҳнат жамоаларида ўриндош (совместитель) ҳамда соатбай /ярим ставка/ шаклида ишлаш ҳуқуқларига ҳам эга бўлдилар.

Бир жойдан иккинчи жойга ишга ўтиш шартномаларда кўрсатилган тартиб ёки ҳуқуқий кучга эга бўлган бошқа ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида ходимларга иш ҳақи тўлаш тартиби Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган «Норматив даражалар» асосида белгиланган. Ходимларнинг маълумоти, иш стажи, илмий ва бошқа унвонлари, даражалари, лавозимларини ҳисобга олган ҳолда белгиланган даражада иш ҳақи ҳажми тайинланади.

Спорт ташкилотлари ходимларининг меҳнат интизомига риоя қилиши, илғор меҳнаткашларни тақдирлаш ёки меҳнат интизомини бузганларга тегишли чоралар кўриш каби фаолиятлар ташкилот раҳбари, касаба уюшмалари томонидан назорат қилиб борилади. Шу сабабли талаба-

лар бу иш тартиблари ва қонун-қоидаларни ўзлаштириб олишлари зарур.

Умуман олганда, бошқариш жараёнлари ҳуқуқ нормалари, меъёрий актлар асосида олиб борилса, фаолиятлар доимо ижобий самаралар беради.

Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатини бошқаришда махсус ҳуқуқий-меъёрий актлар мавжуд бўлиб, улар спорт ҳаракатини тартибли бошқаришнинг асосий мезонлари ҳисобаланadi. Улар:

1. Спорт қўмиталари, жамиятлари, спорт клублари, Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси ҳақидаги низомлар.

2. Спорт турлари бўйича «Халқаро миқёсидаги спорт устаси», «Хизмат кўрсатган спорт устаси» унвонлари ва қуйи босқичдаги даражалар /разрядлар/нинг нормативларини белгиловчи спорт классификацияси.

3. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари, унинг низоми.

4. Спорт турлари бўйича мусобақаларнинг низомлари, ўйин қоидалари.

5. Спорт турлари бўйича ҳакамлар, жамоатчи фаолларни тайёрлаш низомлари.

6. Мусобақаларнинг календар режаси.

7. Мусобақаларнинг протоколлари (баённомалари).

8. Байроқлар, рамзлар (эмблема), кўкракка тақадиган нишонлар ва ҳ.к.

Уларнинг мазмунлари ва намуналари билан алоҳида танишиш ва ўрганиш жараёнлари амалий ҳамда мустақил машғулотларда амалга оширилади.

Хулоса қилиб айтганда, жисмоний тарбия ва спорт ҳаракати, уни бошқарувчи мутасадди ва ёрдамчи ташкилотлар, муассасалар ҳамда ўқув юртлари ҳуқуқий-меъёрий фаолиятларга эгадир. Давлат қонунлари, ҳукумат қарорлари ва амалдаги махсус ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни чуқур ўрганиш ва уларни ҳаётда қўллаш, уларга амал қилиш ҳар бир мутахассис ходимнинг асосий бурчидир.

Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларга таяниш мақсад ва вазифаларни амалга ошириш билан биргаликда, мутахассислар, спортчилар ва ўқувчи - ёшларнинг миллий қадриятлар асосидаги маънавий-маърифий жиҳатдан тарбиялашда ҳам хизмат қилади.

XIV. СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МОЛИЯЛАШТИРИШ ВА МОДДИЙ-ТЕХНИК ТАЪМИНОТ АСОСЛАРИ

1. Молиялаштириш ва моддий-техник таъминот ҳақида тушунча. Давлат бюджетидан фойдаланиш.

2. Касаба уюшмалари, корпорациялар, тижорат ва жамгарма уюшмаларининг жисмоний тарбия ва спортни молиявий жиҳатдан таъминлашдаги фаолиятлари.

3. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида ўзини-ўзи моддий таъминлаш, пуллик хизматлар.

4. Спорт ташкилотлари ва уларнинг бошланғич жамоаларида смета тузиш тартиблари.

5. Спорт буюмларини ишлаб чиқариш, уларни сотиш ва харид қилиш тартиблари.

Молиялаштириш тушунчаси, бепул ресурсларни ҳосил этиш, уларни жамлаш, тақсимлаш ва ишлатиш юзасидан пайдо бўладиган иқтисодий муносабатлардан иборат.

Жисмоний тарбия ва спортда тақсимлаш вазифаси икки босқичда амалга оширилади. Бирламчи тақсимлаш ташкилот, корхона ва муассасалар ичида юз беради. Иккиламчи тақсимлаш корхона, ташкилотлар ва давлат ўртасида юз беради. Бунда давлат солиқлар ва солиқдан ташқари мажбурий тўловлар воситасида корхона маблағининг бир қисмини ўз ихтиёрига олиб, уни қайта тақсимлайди.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида рағбатлантириш вазифаси молия воситасида иқтисодий фаолликни қўллаб қувватлашдан иборат. Бунинг учун солиқлардан сийлов берилади.

Бунинг натижасида спортнинг кўпгина соҳаларига бериладиган молиявий кўмак, олинган фойданинг 1%дан ошмаган миқдорда солиқлардан озод қилинади, футбол соҳасида эса бу кўрсаткич 5% миқдорда.

Республикадаги бозор иқтисодиёти муносабатлари ва ислохотларининг барча босқичлари ҳамда даврларида жисмоний тарбия ва спортни молиялаштириш, моддий-техник жиҳатдан таъминлаш масалалари ўзига хос хусусиятлар асосида амалга оширилмоқда. Давлат бюджети ва таъминоти жисмоний тарбия ва спорт ишларига анча чекланган ҳолда ажратилмоқда. Бу жиҳатлар спорт ташкилотлари ва

жамиятнинг ҳужаликни юритиш, пуллик хизматлар (ижара, тижорат, спорт иншоотларида соғломлаштириш гуруҳлари, пуллик мусобақалар ва ҳ.к.) фаолиятларини юритишни талаб этади. Бундай фаолиятлар ўзини ўзи молиявий ва моддий-техник жиҳатдан таъминлашдек бугунги кунда одатий тусга айланди.

Ўзбекистон Вазирлар Маҳкамасининг тadbиркорлик, тижорат ишларини кенгайтириш ва уларга маълум имтиёзлар бериш ҳақидаги қарорларида ишлаб чиқариш корхоналари, савдо, тижорат ва шахсий ҳужаликларнинг жисмоний тарбия ва спорт ишларини яхшилаш фаолиятида ҳомийликка кенг ўрин берилмоқда. Бу жиҳатлар Ўзбекистоннинг демократик давлат қуришдаги илк фаолиятларининг намуналаридан биридир.

Собиқ тузум даврида Ўзбекистон партия ва ҳукумати томонидан жисмоний тарбия, спорт ва саёҳатларни ривожлантириш ҳамда такомиллаштириш борасида катта тadbирлар амалга оширилди. Буни ҳозирги мавжуд бўлган кўп сонли спорт иншоотлари, соғломлаштириш марказлари ҳамда оромгоҳлари, олиб борилган илмий тadbқиқотлар, тайёрланган ходимлар, ўтказилган спорт мусобақалари ва бошқа кўрсаткичлар мисолида кўриш мумкин.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида эса юқорида қайд этилган соҳаларни янада ривожлантириш, айниқса, соғлом авлодни тарбиялаб етиштириш ишларига алоҳида эътибор берилмоқда. Тошкент, Фарғона, Самарқанд, Жиззах, Андижон ва бошқа шаҳарларда теннис кортларининг қуриб битказилиши, спортчиларнинг Осиё ўйинлари ва бошқа Халқаро спорт мусобақаларида иштирок этишлари, олий ўқув юртлари юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш, аҳоли ўртасида миллий халқ ўйинларини ўтказиш ва шунга ўхшаш жуда кўп эътиборга лойиқ тadbирларни тилга олиш мумкин.

Мактабгача болалар муассасалари, барча турдаги ўқув юртлари, ишлаб чиқариш корхоналари, муассасалар, аҳоли турар жойлари ва дам олиш масканларида оммавий соғломлаштириш ва спорт ишларини ташкил қилишга сарфланаётган моддий маблағлар бевосита давлат идоралари, жамоат ташкилотлари, хайрия жамғармалари, ҳомийлар ва айрим шахслар томонидан берилаётган моддий маблағлар бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистонда олиб борилаётган иқтисодий ислохотлар жараёнлари маънавий-маърифий ва миллий маданиятнинг ривожланиши аҳоли ўртасида жисмоний тарбия ва спорт ишларини янада ривожлантиришни тақазо этади. Бу жараёнлар, энг биринчи навбатда, моддий-техник базани такомиллаштириш, ихтисосли ходимлар тайёрлаш ва улар-

нинг амалий малакаларини ошириш, бу фаолиятлар билан боғлиқ моддий манбааларни куриб чиқиш, уларни талаб ва эҳтиёж даражасида ҳал этиш энг мураккаб ва долзарб муаммодир.

Халқаро спорт ҳаракатида Ўзбекистоннинг обрўини ошириш, бунинг учун талаб этиладиган барча шарт-шароитларни муҳайё қилиш эса ўта муҳим вазифадир. Бу вазифаларни ҳал этишда Республика ҳукумати, айниқса Президент И.А. Каримов тегишли чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Натижада республикаимиз спортчилари жаҳон спорт майдонидаги мавқеларини табора ошира бориб, улкан муваффақиятларга эришмоқда. Хиросимада (Япония) ўтказилган XII Осиё ўйинлари (1994 йил) якунлари, Сеул, Париж, Москва ва бошқа шаҳарларда ўтказилган расмий халқаро мусобақалар, Тошкент, Самарқанд, Термиз, Наманган, Фарғона ва бошқа шаҳарларда ўтказилаётган халқаро турнирлар, ўроқлик учрашувлари, Тошкент, Олмати, Бишкек ва бошқа шаҳарларда ташкил қилинаётган Марказий Осиё ўйинлари буларнинг далилидир. Маълумки, бу улкан тадбирларни ташкил қилишнинг ўзи бўлмайти. Жуда катта тайёргарлик, ташкилий ишлар таркибида улкан молиявий харажатлар ҳам ётади. Бу масалаларни ҳал этишда махсус иқтисодий билимлар, замонавий иш тажрибалари, менежмент, маркетинг, тадбиркорлик каби фаолиятларни ўзлаштириш ҳар бир раҳбар ходим ва мутахассисдан талаб этилади.

Кейинги йилларда спорт ташкилотлари ва уларнинг қуйи жамоаларида фаолиятларни моддий-техник жиҳатдан ташкил қилиш ва бошқаришда катта тажрибалар вужудга келди. Бунда Туркия, Корея, Япония ва бошқа йирик ҳорижий мамлакатларнинг иш тажрибалари анча қўл келмоқда.

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиёти ислоҳотлари даврида жисмоний тарбия ва спорт ишларини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш масалалари турли-туман шаклларда амалга оширилмоқда.

Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, турли вазирликлар орқали ўқув жараёнларини таъминлаш давлат томонидан амалга оширилмоқда. Ўқувчи-ёшлар ва спортчиларнинг спорт машғулотлари, мусобақалари билан боғлиқ фаолиятлар эса ҳужаликни бошқариш ва ўзига-ўзи хизмат қилишдан келган молиявий манбалар ҳисобига бўлмоқда. Спорт иншоотларини таъмирлаш ва янгидан куриш масалалари ҳам худди шу ҳисоблардан, шунингдек, турли жамғармалар, ҳомийлар, касаба уюшмалари ва бошқа ташкилотларнинг кўмагида ҳал этилмоқда.

«Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонун ва Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида баъзи бир имтиёзлар аҳолининг оммавий соғломлаштириш ва спорт тадбирларини ташкил қилишда хизмат қилмоқда. Яна давлат ва жамоат ташкилотларининг моддий манбалари мактабгача болалар муассасалари, ногиронлар, фахрийлар, меҳнатга яроқсиз кишилар қарамоғида бўлган болалар, кам таъминланган оилалар ва шунга ўхшаш томонларга сарф этилмоқда.

Спорт клублар, яхши спорт комплексига эга бўлган жамоалар ва янгидан ташкил қилинган тижорат, савдо ва ишлаб чиқариш корхоналари пуллик хизматлар эвазига соғломлаштириш тадбирлари, ижара хизмати ва бошқа йуллар билан молиявий манбаларни бойитмоқда. Бу иш услублари тобора кенг тармоқ отмоқда. Бунда тадбиркорлик фаолиятлар анча самаралар бермоқда.

Яна шуни ҳам эслатиш жоизки, республиканинг қишлоқ жойларида ва узоқ ҳудудларида спорт иншоотлари, ўйин мойдонлари, соғломлаштириш оромгоҳларини ҳашар йўли билан қуриш тажрибалари давом этмоқда.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, республикада жисмоний тарбия ва спорт ишларини молиялаштиришнинг аниқ манбалари ва турлари «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида»ги қонунда аниқ белгиланган. Ундан қуйидаги ибораларни келтириш мумкин: «Жисмоний тарбия ва спортни маблағ билан таъминлаш республика бюджети ва маҳаллий бюджетлар, касаба уюшмаларнинг маблағлари, аъзолик бадаллари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, айрим шахслар ихтиёрий равишда берадиган маблағлар, томошабоп спорт тадбирлари ва спорт лотореяси ўйинлари ўтказишда, аҳолига хизматлар курсатишдан келадиган тушумлар, уй-жойлардан фойдаланиш ташкилотларининг ажратмалари ва бошқа тушумлар ҳисобидан амалга оширилади»¹ (12-модда). Қонуннинг шу моддасида яна шундай аниқ кўрсатмалар мавжуд. Яъни жисмоний тарбия ва спорт соҳаси республика бюджетиде алоҳида моддада акс эттирилади. Пул билан таъминлаш ҳажмларини аҳоли жисмоний тарбияси ва оммавий спортни маблағ билан таъминлаш олий тоифадаги спортчиларни тайёрлашга маблағ ажратишга нисбатан устун эканлигини ҳисобга олган ҳолда Олий Мажлис ва халқ депутатлари маҳаллий кенгашлари белгилайди. Бу жиҳатлар янги таҳрирдаги қонунда янада сайқаллаштирилган.

¹ Ўзбекистоннинг янги қонуни, № 5 1993 й. «Адолат» нашриёти, 210-бет.

Таъкиллаш зарурки, сўнги йилларда Ўзбекистонда жисмоний тарбия ҳаракатига сарфланаётган давлат идоралари ва жамоат ташкилотларининг маблағларини ўрганиш, уларни ҳисоб-китоб қилиш ва илғор тажрибаларини ҳаётга сингдириш масалалари етук иқтисодчи олимлар томонидан ўрганилган.

Мустақиллик йилларида жисмоний тарбия ва спорт соҳасига давлат бюджетидан ажратилаётган маблағларнинг миқдори янада ошди.

Давлат бюджетидан ажратилган пуллар қуйидагиларга сарфланиши мўлжалланади:

1. Спорт иншоотларини қуриш ва уларни таъмирлаш.
2. Спорт ташкилотлари ходимларини моддий таъминлаш (иш хақи).
3. Жисмоний тарбия ўқув юртлари ва спорт мактабларини сақлаш.
4. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида илмий тадқиқотлар олиб бориш.
5. Спорт мусобақаларини ўтказиш, халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш.
6. Спорт буюмларини ишлаб чиқариш.

Ўқув юртларига эга бўлган вазирликлар, қўмиталар ва бошқа давлат тасарруфидаги ташкилотлар жисмоний тарбия ва спорт ишларига юқорида қайд этилгандек пул ажратади ва сарфлайди.

Иқтисодий ислоҳотлар ва бозор муносабатларининг турли босқичларида спорт соҳасида хўжаликларни юритиш, спорт иншоотлари ва буюмларини ижарага бериш, пуллик хизматларни ташкил қилиш, тижорат ишларини юритишни давр тақозо этмоқда. Бундай тадбирларни ташкил қилиш, тадбиркорлик фаолиятларини ривожлантиришда «Трактор», «Туқимачи», «Ёшлик», «Пахтакор», «Навбахор», «Сўғдиёна», «Нефтчи» ва бошқа кўпгина клублар катта фаолият кўрсатмоқда. Улар барча фаолиятларини пул билан таъминлашда тўла имкониятларга эгадир. Яъни ўз-ўзини таъминлаш хўжалик ҳисобидаги жамоалардан ҳисобланади.

Бундай иш тажрибалари ҳозирги кунда ҳам маълум даражада кенг қўлланилмоқда. Масалан, Футбол федерацияси, Бокс федерацияси, Ўзбек кураш ассоциацияси ва бошқаларга давлат ташкилоти раҳбарлари бошчилик қилдилар. Бошқариш ва молиялаштиришнинг бундай усуллари катта ва оммавий спортнинг ривожланишига ҳисса қўшиши турган гап.

Юқорида давлат бюджети тўғрисида фикрлар билдирилди. Бюджет бу махсус молиявий ҳужжат бўлиб, келган

даромадларнинг йиғиндиси ва уни сарфлаш тартибидир. Бу қонуний, ҳуқуқий, молиявий ҳужжат касаба уюшмалари, концернлар, ассоциациялар, турли уюшмаларда ҳам мавжуд. Бундай бюджетларда бошқа соҳалар каби жисмоний тарбия ва спортга ажратилган маблағлар аниқ белгиланади. Бундай идоралар ва ташкилотларнинг жисмоний тарбия ва спортга ажратадиган пул маблағлари, Ўзбекистон Республикасининг меҳнат кодексида бевосита талқин қилинган.

Республика касаба уюшмалари «Ўзбекистон» спорт жамияти, «Динамо», «Ёшлик», «Талаба», «Ватанпарвар» спорт жамиятларининг ўз бюджетлари мавжуд. Улар ўз хазиналарини қуйидаги манбалардан тўлдирди:

1. Жамият аъзолиги бадаллари.
2. Пуллик хизматлар, жамғармалар ҳамда ҳомийларнинг ажратмаси.

3. Тижоратдан тушумлар.

Бюджетдаги маблағлар қуйидаги соҳаларга сарфланади:

1. Спорт ва ўйин майдонларини қуриш, таъмирлаш.
2. Спорт буюмлари ва жиҳозларини харид қилиш.
3. Спорт мусобақалари ва оммавий соғломлаштириш тадбирларини ўтказиш.
4. Мураббийлар ва ҳужалик ходимлари ҳамда раҳбарларга иш ҳақи бериш.

5. Ўқув машғулоти, йиғинлар ташкил қилиш.

Бу ҳаражатлар махсус молиявий ҳужжат — смета орқали амалга оширилади. Смета ташкилотлар ва жамиятларнинг иш соҳасига қараб турли хил моддалардан тузилган бўлиши мумкин. Қуйида ўқув юртлари сметасидан намуна келтирилади.

01.1.00 - иш ҳақи

01.2.00 - иш ҳақидан тўловлар

01.3.00 - йўлланма, турли хизматлар

01.4.00 - коммунал хизматлар учун харажатлар

01.5.00 - алоқа хизматлари харажатлар

01.6.00 - жорий ремонт учун харажатлар

01.7.00 - турли харажатлар

01.8.00 - асбоб-ускуна ва жиҳозлар

01.9.00 - турли бошқа харажатлар (солиқлар ва бошқа)

02.0.00 - Фоиз тўловлар

03.0.00 - Субсидиялар ва бошқа трансферт тўловлар

04.1.00 - капитал харажатлар

04.2.00 - қурилиш харажатлари ва ҳоказо.

Республика, вилоятлар ва туманлардаги «Ёшлик», «Ўзбекистон» спорт жамияти ва уларнинг қуйи жамоала-

рида смета тузилади ва унинг асосий моддалари жисмоний тарбия ва спорт ишлари қуйидагича белгиланади:

Ўқув-спорт ва оммавий жисмоний тарбия тадбирлари, иш ҳақи,

спорт иншоотларида хўжалик фаолиятлари, капитал қурилиш ва таъмирлаш ишлари, спорт жиҳозларини харид қилиш ва ҳоказолар.

Соғломлаштириш гуруҳлари ва бошқа пуллик хизмат кўрсатиш фаолиятларида спорт клублар ёки ташкилот ходимлари ҳокимиятлар, молия идоралари билан шартномалар тузиши ва шу асосда тегишли туловларни беришлари шарт.

Ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитларида спорт жиҳозларини сотиб олиш масалалари қанчалик қийин бўлмасин, унинг баъзи бир тартиб ва қоидаларини билиш маъқулдир.

1. Имконияти бор жамоалар қонуний равишда тегишли жиҳозларни нақд пулга сотиб олиш.

2. Савдо ташкилотлари билан келишган ҳолда пул ўтказиш /перечисление/ йўли билан жиҳозларни харид қилиш.

Харид қилишни иккала шаклида ҳам расмий ҳужжатлар талабдагидек бўлиши керак. Пул ўтказиш йўли билан харид қилинганда қуйидагиларга амал қилинади:

1. Харид қилинадиган жиҳозлар рўйхатини аниқлаш ва унга бериладиган пулларни аниқ белгилаш.

2. Савдо дўконларига ёзма хат билан мурожаат қилиб, зарур жиҳозлар учун шартнома (договор) тузиш ва ҳисоб /счет-фактура/ қоғозини олиш.

3. Счет-фактура орқали банкдан пулни дўконга ўтказиш /поручение/.

4. Ишонч хати /довернность/ билан дўкондан жиҳозларни олиб келиш.

Яна шуни ҳам билиш лозимки, жиҳозларнинг турларига /темир, ёғоч, резина, жун, чарм, синтетика, трикотаж ва ҳоказолар/ қараб, уларнинг яроқлилиқ муддатлари белгиланган. Уша муддатлар тугагач, буюмлар ҳисобдан чиқарилади. Бунда жамоа раҳбарияти махсус комиссия тузиб, бу ишни амалга оширади /акт тузилади/.

Жисмоний тарбия ва спорт ишларини молиявий таъминлаш масалалари соҳаларга қараб кўп тармоқли ҳисобланади. Шу сабабдан ҳам раҳбарият ёки мутахассислар, талабалар молиялаштиришнинг ҳозирги даврдаги тартиб қоидаларини яхши билишлари, илғор тажрибаларни чуқур ўзлаштириб уни такомиллаштириш йўлларидан боришлари мақсадга мувофиқдир.

II ҚИСМ

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ СОҲАСИДА МЕНЕЖМЕНТ ВА МАРКЕТИНГ, ЧЕТ МАМАЛАКАТЛАРДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ, ХАЛҚАРО СПОРТ ҲАРАКАТИ ВА ХАЛҚАРО ОЛИМПИА ҚҰМИТАСИНИНГ ФАОЛИЯТИ

XV. СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МЕНЕЖМЕНТ ФАОЛИЯТЛАРИ

1. Спорт менежментининг пайдо бўлиши, унинг жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдаги аҳамияти.

2. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида менежмент асослари, уларнинг тушунчалари.

3. Бозор иқтисодиёти шароитида жисмоний тарбия ва спорт тизимини ташкил қилиш ҳамда бошқариш.

4. Менежментлик, ундан жисмоний тарбия ва спорт тизимида фойдаланиш; менежмент функциясининг таҳлили, спорт ташкилотлари фаолиятларининг афзалликларини баҳолаш.

5. Спорт менежментида молиявий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослар. Спортчиларни иқтисодий-ижтимоий ҳимоялаш.

15.1. Спорт менежментининг пайдо бўлиши, унинг жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдаги аҳамияти

Менежмент инглизча сўз бўлиб, бошқариш, ижодий иш маъноларини англатади. Бу, асосан ишлаб чиқариш, маҳсулотларни бозорга, айниқса, четга чиқариш, улардан олинган фойдаларни зарур томонларга ишлатишдаги бошқарув фаолиятларида кўпроқ қўлланади.

Маълумки, бу фаолиятлар саноат ва бошқа маҳсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналарга эга бўлган, энг ривожланган мамлакатларда узоқ йиллардан буён қўлланиб келинади. Бу мамлакатларда менежмент жисмоний тарбия ва спорт соҳасини ҳам қамраб олган.

АҚШ, Япония ва бир қатор Европа мамлакатларида спортчиларни танлаш, тайёрлаш, уларнинг энг нуфузли спорт мусобақаларидаги ютуқларини таъминлашда менежментлик /бошқарув/ хусусиятлари анча устун туради. Яъни ўтказиладиган тадбирлар, ғолиб спортчилар эвазига моддий маблағлар тушумига /фойда/ эга бўлиш асосий фао-

лият ҳисобланади. Спорт соҳасидаги менежментлик фаолиятлари Ўзбекистонда тўла таркиб топган эмас. Чунки мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спортга раҳбарлик қилиш чет мамлакатлардаги спорт ташкилотларининг менежментлик ишларидан тубдан фарқ қилади. Ҳозирги бозор иқтисодиёти ва муносабатлари бошқа соҳаларга менежментлик иш усулларини аста-секин киритиб келмоқда. Спортдаги рақобатчилик ва молиявий-ҳўжалик иш юритиш усулимиз бозор иқтисодиёти муносабатларига тўла ўтгач, спорт менежменти ҳам тўла таркиб топиши ва тақомиллашиши мумкин бўлади. Бу, ўз навбатида, юртимизда жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш, спорт менежменти соҳасида мутахассис ходимларни тайёрлаш ҳамда уларнинг янги йўналишдаги фаолиятларини тақомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлади.

15.2. Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида менежмент асослари, уларнинг тушунчалари

Энг аввало таъкидлаш зарурки, Ўзбекистонда спорт менежменти соҳасида /давлат тилида/ махсус ўқув ёки услубий қўлланмалар яратилган эмас.

Профессор Т.Т.Юнусовнинг ўқув қўлланмасида қайд қилишича, жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги менежмент фаолиятлари асосан чет мамлакатларда кўп учрайди ва уларни ўрганиш, таҳлил қилиш ҳамда мамлакатимиз шароитига мослаб қўллаш зарурияти мавжуддир.

Шунга кўра жисмоний тарбия ва спортда менежментнинг қуйидаги асосларини билиш лозим бўлади.

1. Менежер /раҳбар/ асосий мақсадларни аниқлайди ва ҳар бир соҳадаги гуруҳларда иш сифатларини белгилайди, мақсадларга эришиш йўлларини ишлаб чиқади, ўз ҳамкорлари ва фаолиятда зарур бўлган кишилар олдига вазифалар қўяди. Тадқиқотчиларнинг фикрига кўра (Сацков В.М. ва бошқалар) менежерларда қуйидаги сифатлар бўлиши зарур:

ақлнинг амалийлиги — ўз билимларини амалда қўллаш;
муомалани билиш — одамларга очиқ муносабатда бўлиш, яхши суҳбатдош бўла олиш;
ақлнинг чуқурлиги — воқеаларнинг чуқур моҳиятини англай олиш, сабаб ва оқибатларни кўра олиш ва асосийсини танлай олиш;

ташаббускорлик	— ижодий фазилатларни кўрсатиш, фикр ва таклифларни олдинга суриш ва бошқалар;
фаоллик	— тезкорлик билан иш олиб бориш, амалий масалаларни ечишда қатъийлик;
қатъийлик	— иродани ишга солиш, ишни охирига етказиш;
ўзини тута билаш	— ўзининг ҳис-туйғуларини назорат қила олиш, мураккаб вазиятларда ўз тартиб-ҳаракатини сақлай олиш;
синчковлик	— кўра билиш, кўрган нарсаларни ёдда сақлай олиш;
ишчанлик	— чидамлилиқ, оғир ишларни олиб бора олиш, узоқ вақтда чарчамаслик;
тартиблилик	— ўзини зарурий режимга кўра буйсундира олиш, ўз фаолиятини режалаштириш;
мустақиллик	— ўзига жавобгарликни олиш, масалани мустақил ҳал қила билиш.

2. Менежмент мақсадга эришиш учун фаолиятларининг турларини ташкил этади ва қарорлар қабул қилади, муносабатларни ташкил қилади. Умумий бошқаришни гуруҳларга ажратган ҳолда амалга оширади ва унда иштирок этувчиларни танлаб олади.

3. Менежер турли соҳалардаги масъул ходимларидан жамоа /команда/ тузади ва мотивлаш ва коммуникациялашни ҳимоя қилади.

4. Менежерларнинг энг муҳим ва бош фаолияти ўлчаш /измерение/ ҳисобланади.

Бунда у ҳар бир соҳа ва масъул ходимнинг ягона аниқ ўлчамларини аниқлайди, яъни қилинадиган меҳнат ва унинг натижаларида аниқ кўрсаткичлар бўлишига кўмаклашади. Натижаларни ўрганиб, таҳлил этади ва улар ҳақида ўз раҳбарларига маълумот беради.

5. Менежмент хизматчиларининг профессионал жиҳатдан ўсиши ва такомилига таъсир этади. Барча фаолиятларни юритиш ва ходимларнинг меҳнатдаги ҳаётини ривожлантиришда менежерлик ишлари катта аҳамиятга эгадир.

15.3. Бозор иқтисодиёти шароитида жисмоний тарбия ва спорт тизимини ташкил қилиш ҳамда бошқариш

Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари аввалдан мавжуд бўлиб, уларнинг тизимлари ҳам ҳозирги шароитлар асосида фаолият кўрсатиб бормоқда. Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг давлат идоралари тизимида бош вазифани бажарувчи Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси ҳисобланади. Шунингдек, ўқув юртлари ва бошқа тарбиявий муассасаларда ҳам жисмоний тарбия ва спорт ишлари маъсул вазириликлар, қўмиталар, компаниялар, корпорациялар ва ҳоказолар томонидан амалга оширилади. Бу, ўз навбатида, давлат тизимини ташкил этади. Турли спорт жамиятлари, уларнинг қуйи тармоқлари ҳамда Миллий Олимпия қўмитаси, спорт турлари бўйича уюшмалар /федерациялар/, ассоциациялар ва ҳоказолар эса жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг жамоат тизимлари ҳисобланади.

Бу икки йўналишдаги асосий тизимларда менежерлик хусусиятига эга бўлган ўз-ўзини молиявий таъминлаш мақсадида хўжалик юритиш, пуллик хизмат ва ҳомийлик соҳалари фаолият кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда олиб борилаётган турли ислохотлар, аynиқса, бозор иқтисодиёти муносабатларининг янги босқичлар сари қадам қўйишида жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг янги шакл ва мазмунлари юзага келмоқда. Янги жамоалар /команда/, федерациялар, ассоциациялар, мустақил фаолият кўрсатувчи спорт клублари, соғломлаштириш марказлари ва ҳоказолар менежерлик фаолиятига қириб бориш имкониятларига эга бўлмоқда.

15.4. Менежерлик, ундан жисмоний тарбия ва спорт тизимида фойдаланиш: менежмент функцияси таҳлили, спорт ташкилотлари фаолиятининг афзалликларини баҳолаш

Менежмент соҳасида энг муҳим бўлган икки махсус вазифа устун туради, яъни:

1. Катта маҳсулот берувчи ва уни таъминловчи тизимни яратиш, яъни сарф бўлган куч ва моддий ҳаражатларни ошириб бажариш бирлик тизимини вужудга келтириш.

Менежер ҳар бир қарори ва фаолиятида тез ҳамда келажакда бўладиган ишларни ҳар томонлама ҳал қилишга

сафарбар этиши лозим. Шу сабабдан менежер ўз фаолиятларини илмий жиҳатдан доимий равишда таҳлил қилиб бориши тақозо этилади. Бу жиҳатлар спорт жамоалари, спорт клублари, спорт иншоотлари, соғломлаштириш марказлари ва шунга ўхшаш соҳалардаги мураббийлар, рақбарларнинг фаолиятига маълум даражада монанд /мос/ келиши мумкин. Шу сабабдан мамлакатимизда савдо, тижорат, ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни четга чиқарувчи муассасалар, ишлаб чиқариш жамоаларининг иш тажрибаларини чуқур ўрганиш зарурияти туғилади. Чунки спорт ташкилотларининг у ёки бу тармоғи, соҳасидаги фаолиятларда энг аввало моддий-техника ва молиявий жиҳатдан таъминлашда айрим муаммолар мавжуд. Бу муаммоларни ҳал қилиш учун эса жамоалар /команда/, спорт клублари ўз фаолиятлари билан халқаро спорт майдонларига эркин чиқишлари, жаҳонда мавжуд бўлган менежментлик фаолиятларини ўрганган ҳолда уларни ўзлаштириб олишлари зарур.

Таъкидлаш зарурки, халқаро миқёсда кечаётган менежментлик фаолиятларининг ички тузилиши, уларнинг иш тамойиллари бизгача тула етиб келмаганлигини ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг ўзига хос бўлган тамойилларидан келиб чиқиб фаолият кўрсатиш лозим.

15.5. Спорт менежментида молиявий-иқтисодий ва ҳуқуқий асослар. Спортчиларнинг иқтисодий-ижтимоий ҳимояланиши

Жисмоний тарбия ва спорт халқ ҳўжалигида мустақил тармоқ сифатида мавжуддир ва маълум даражада давлат ҳамда жамоат ташкилотларига моддий-маънавий маҳсулот беради. Буларни қуйидаги фаолиятларда кўриш мумкин.

1. Ишлаб чиқариш корхоналарида меҳнат унумдорлигини ошириш, ишчи ва хизматчиларнинг саломатлигини яхшилаш, касалликларнинг олдини олиш.

2. Спорт иншоотлари, спорт марказларида соғломлаштириш гуруҳлари, пуллик мусобақалар /чипта билан кириш/, ижарага бериш ва ҳоказолар орқали моддий-техник таъминотлар.

3. Халқаро спорт мусобақалари, Олимпия ўйинлари ва бошқа йирик тадбирларни ўтказиш билан оммавий ахборот воситалари, телерадио тармоқлари орқали моддий маблағларнинг кирими.

4. Етакчи ва иқтидорли спортчилар, мураббийлар, илмий ходимларнинг ҳорижий мамлакатлар билан шартномалар /контракт/ тузиш йўли билан келадиган даромадлар ва ҳоказолар.

Бундан маълумки, халқаро спорт ташкилотлари ва менежерларнинг баъзи бир амалий тажрибалари мамлакатимизга кириб келмоқда ва улар маълум даражада ўз фойдалари билан эътиборга олинмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, Миллий Олимпия қўмитаси ва бошқа мутасадди ташкилотлар, идораларнинг расмий қарорлари ҳамда Низомлари асосида спортдаги менежментлик фаолиятларига расмий ҳуқуқлар берилган, яъни жамоалар /команда/, раҳбарлар ва спортчиларнинг ҳорижий мамлакатларга чиқиши, улар билан шартномалар тузиши ва бошқа фаолиятлар қонунлаштирилган.

Ўзбекистонда етук спортчилар, уларнинг мураббийларини, айниқса, жаҳон ва Олимпия уйинлари ғолибларини тақдирлаш, уларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ҳимоя қилиш яхши йўлга қўйилган. Масалан, XXVII Олимпия уйинлари, ўзбек кураши бўйича халқаро турнирлар, жаҳон чемпионатлари совриндорлари енгил автомашиналар, АҚШ долларлари билан тақдирланади.

Хулоса қилганда, мамлакатимизда жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги менежментлик фаолиятлари аста-секин шаклланимоқда. Улар буюк келажак ҳаётимизда муҳим аҳамият касб этиши шубҳасиз.

XVI. СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА МАРКЕТИНГ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

1. Маркетинг тизими, унинг асосий тушунчалари.
2. Маркетингнинг асосий тамойиллари ва вазифалари.
3. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатига маркетингнинг кириб келиши.
4. Спорт маркетинги. Спорт рекламаси, режалаштириш воситалари ва уларни ташкил қилиш йўллари.
5. Халқаро Олимпия Қўмитаси, Миллий Олимпия Қўмиталари, Халқаро спорт ташкилотларининг фаолиятида маркетинг хусусиятлари.

16.1. Маркетинг тизими, унинг асосий тушунчалари

Спортдаги маркетинг фаолияти Россия ва Европадаги мустақилликка эришган собиқ Иттифоқ Республикаларининг жисмоний тарбия институтларида мустақил ўқув жараёни ҳисобланади. Москвадаги Марказий жисмоний тарбия институти ўқув режасида «Жисмоний тарбия ва спорт иқтисодиёти ҳамда бошқариш» алоҳида фан сифатида спортдаги менежмент ва маркетингни ўз ичига олади. Бу соҳада мутахассис олим М.Е.Кутеповнинг «Маркетинг в зарубежном спорте» /1993/ номли ўқув қўлланмаси муҳим аҳамиятга эгадир. Буни таъкидлашдан мақсад шуки, Ўзбекистонда спорт фаолиятига маркетинг чуқур сингиб етганича йўқ ва шу сабабдан махсус ўқув ва услубий қўлланмалар ҳам /спорт соҳасида/ тайёрланган эмас. Ана шуларни эътиборга олган ҳолда М.Е. Кутеповнинг ўқув қўлланмасини асос қилиб олишга тўғри келади.

Маркетинг фаолияти икки қисмга, яъни классик ва ҳозирги даврга ажратилади.

Классик давр, ҳорижда яна уни чекланган /ограниченный/ деб ҳам юритилади. Бунда қуйидагича ифода мазмун топган:

- Маркетинг моллар /товар/ ва хизматларни ишлаб чиқарувчидан талабгорга /харидор/ етказишни бошқарувчи тадбиркорлик фаолияти.

- Маркетинг ижтимоий жараён сифатида талабларни қондиришда товар ва хизмат фаолиятларини прогнозлаш, уларни кенгайтириш, ўтказиш /сотиш/ масалаларини ҳал қилади.

Маркетинг фаолиятини ҳориждаги мутахассислар қуйидаги тизимларга ажратади:

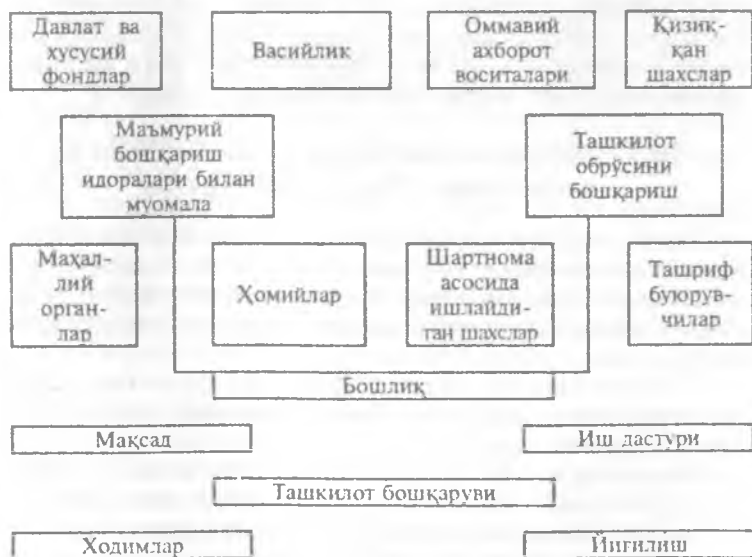
- Маркетинг — алмаштириш йўли билан эҳтиёж ва талабларни қондирувчи инсон фаолиятининг бир тури /Ф.Котлер/;

- Маркетинг — бу тижорат /бизнес/ соҳасидаги жараён ёки ҳаракатнинг йўналишидир /Г. Дж. Болт/;

- Маркетинг — бу талабгорларга /харидор/ товарларни таклиф этувчи санъатдир, яъни баҳони тўғри қўйиш, уларни ўтказиш йўллари ва рекламаларни танлаб олиш хизмати дир;

- Маркетинг — моллар ва хизмат фаолиятини айрим шахс ёки ташкилотларга алмаштириш йўли билан фикрлар, режалаш, ғояларни олдинга силжитиш ва уларни амалга оширувчи жараёндир. /Америка маркетинг ассоциацияси/.

Бозор иқтисодиётида жисмоний тарбия ва спорт соҳасида маркетингнинг асосий хусусияти уч йўналишнинг бирлашувидан иборат. Инглиз иқтисодчиси Брэдфорднинг схемасига кўра қуйидагича:

Маркетинг фаолияти шу тарзда ҳар хил ифодалансада унинг мазмуни, мақсади ва вазифалари асосан ишлаб чиқариладиган товарларни турли йўллар, яъни реклама, афиша, кўргазма йўллари билан харидорларга тақдим этиш ва уларга ўтказишдан /сотиш/ иборатдир, дейиш мумкин.

СПОРТ СОҲАСИДА МАРКЕТИНГ ТУШУНЧАСИ

«Мавжуд бўлган адабиётларни таҳлил қилиш натижа-сида айтиш мумкинки, — дейди М.Е.Кутепов, — спорт соҳасида илмий жиҳатдан асосланган махсус тизим йўқ, амалда фаолият кўрсатаётган мутахассис ходимлар марке-тингнинг умумий йўналиши ва усулларидан фойдаланаёт-ган кўринади». Бунга Ўзбекистон шароитидан келиб чиқ-қан ҳолда қаралса, маркетингни ҳали тўла шаклланмаган-лигини билиш мумкин.

Спорт маркетинги бу:

- иқтисодий маркетинг усулларини спорт ташкилотла-рида қўлланилиши;
- спорт клубларини фирмадагидек /бир соҳада/ бошқар-иш

Лекин шунинг ёдда тутиш лозимки, спорт тижорат мақ-садига қаратилмайди, балки ҳаваскорлик, гоёвийлик де-макдир.

Спорт маркетинги, унинг ривожланиш концепцияси учун клублар, командалар, ёки спортчилар, спорт мусо-бақалари ва бошқалар асос бўлади. Бозорда фақат рекла-малар ёки бирон спорт буюмларини сотиш учун қилинган ҳаракатлар спорт маркетингини билдира олмайди.

16.2. Маркетингнинг асосий тамойиллари ва вазифалари. Маркетинг турлари

Спорт маркетинги фаолиятида асосан қуйидаги тамо-йиллар ва вазифалар /функциялар/ амалга оширилади:

1. Амалий натижаларнинг сўнгги ютуғига қаратилиши;
2. Узоқ муддат давомида натижаларга эришишга қара-тиш;
3. Бозор мувозанатлари талабларига стратегик ва так-тик жиҳатдан мослашишда ўзаро ҳамкорлик ва алоқадор-ликни ошириш.

Маркетингнинг анъанавий функциялари /вазифалари/:

1. Атроф-муҳит ва бозор тадқиқотининг таҳлили.
2. Талабгорларни /харидорлар/ таҳлил қилиш.
3. Маҳсулотларни режалаштириш.

4. Бор маҳсулотларни таҳлиллаш.

5. Ҳаракатларни /молларни ўтказиш-сотиш/ юритиш-ни режалаш.

6. Нарх-навони /баҳо/ режалаштириш.

7. Ижтимоий масъулият, уни бошқаришни таъминлаш ва ҳоказолар.

Қайд этилган мақсадлар ва вазифаларни Ўзбекистонда амалга ошириладиган бозор иқтисодиёти муносабатлари, тижорат ва тadbиркордлик соҳасидаги фаолиятига қиёслаш, уларни муҳит-шароитга қараб таҳлил қилиш ҳамда қўллаш йўллари ўрганиш зарур бўлади. Шулар асосида футбол, кураш, теннис, шарқона яккакурашлар ҳамда бошқа спорт турлари бўйича спорт клублари, командаларда маркетинг фаолиятларини шакллантириш зарур бўлади. Бунда албатта, телерадио, матбуот ва спорт иншоотларида реклама усулларидан кенг фойдаланишга тўғри келади.

Чет мамлакатларда фаолият курсатаётган спорт маркетингида спорт моллари /буюмлар/ — товарлар, хизмат қилиш, ташкилотлар, шахслар, ҳудудлар /территория/ ва гоёлар каби турларга бўлинади. Маълумки, уларнинг негизида ишлаб чиқарилган спорт жиҳозлари, буюмлари, асбоб-ускуналар ҳамда уларни бозор талаблари асосида ўтказиш /сотиш/ тушунчалари ётади. Шунингдек, ишлаб чиқариш, ўтказиш ва улар билан боғлиқ бўлган хизматлар ҳам эътиборда бўлади.

Спорт маркетинги фаолиятини юритишда алоқадор-харидор ташкилотлар, жамиятлар, шахслар билан ишлаш, аynиқса, спорт молларига эҳтиёж сезган ҳудудлар билан ишлаш аввалдан қўйилган мақсад ва вазифаларни амалга оширишда қўл келади.

Шуни ҳам эътироф этиш керакки, спорт молларини ишлаб чиқариш индустрияси энг муҳим аҳамият касб этади. Маълумотларга қараганда, 1989 йилда Японияда ишлаб чиқарилган товарлар бозорда 1596 млрд. иен билан баҳоланган. Уларнинг тахмин қилишича /прогноз/, 2000 йилда бу рақам 3970 млрд. иенни ташкил қилиши лозим эди.

Спортчиларни озиқ-овқат билан таъминлаш масалалари спорт маркетингининг муҳим тармоғи сифатида мавжуддир. Турли хил йирик спорт мусобақаларини ташкил қилишда аввало қатнашчилар учун озиқ-овқат, турли-туман ичимликлар сонини кўпайтириш маркетинг фаолиятининг асосий вазифаси ҳисобланади. Шу ўринда Герма-

ния мисолида баъзи бир далилларни келтириш мақсадга мувофиқдир. Мамлакатда 34 миллион киши жисмоний тарбия ва спорт билан шуғуллангани ҳолда, уларнинг 4,4 миллиони бевосита спортчиларни ташкил этади, қолганлари эса соғломлаштириш тadbирларида бевосита иштирок этади. Аниқ бозорнинг спортчилар озуқасида 4,6 миллион спортчи иштирок этади. Уларнинг тахминича, бозор нархи 1990-1995 йилда 20 фоизни, спортчилар ичимлигининг ҳажми 40 фоизни, яъни улар 1995 йилда 120 миллион маркани ташкил этган экан.

Спортда тижорат ва тижорат бўлмаган маркетинг мавжуд. Буни қуйидаги жадвалда куриш мумкин.

Спорт соҳасида тижорат ва тижорат бўлмаган маркетингнинг асосий фарқларидаги хусусиятлари

Тижорат йули билан	Тижоратсиз йул билан
- спорт буюмлари, режалаш, хизмат, шахслар, ҳудудлар ва гоаялар билан алоқадорлик.	- давлат ва жамоат спорт ташкилотлари, ҳудудлари, гоаялар ҳамда бепул хизмат қилиш орқали.
- спорт буюмларининг ҳажми, хизмат, даромадлар.	- молиявий ҳаражат белгиланмаган /аҳолининг саломамлигини кўтариш ва ҳоказолар/.
- талабгорлик маблағи /спорт буюмларини харид қилиш, абонементлар, мусобақаларда чипта ва ҳоказолар/.	- дотациялар /давлат, ҳомийлар ва ҳоказолар/.
- аҳоли эҳтиёжи асосида даромадлар олиш /буюмлар мусобақаси/.	- иқтисодий жиҳатдан фойдасиз фаолиятлар /ёшлар, ногиронлар ва ҳоказолар/.
- спорт ишқибозлари мавжудлиги.	- спорт ишқибозлари ва ҳомийлар мавжудлиги.

16.3. Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатига маркетингнинг кириб келиши

Мавжуд адабиётларни таҳлил қилиш йули билан спорт маркетингининг вужудга келиши ва унинг тараққиёти қуйидагича баён этилади. Яъни XIX асрнинг иккинчи яримида Европада спорт турлари бўйича халқаро спорт мусобақаларининг ташкил этилиши, спорт федерацияларининг таъсис қилиниши, айниса, I Олимпия ўйинларининг ўтказилиши /1896/ ва бошқа турли фаолиятлар спорт буюмлари, асбоб-ускуналарини ишлаб чиқариш, уларни сотиш, кўрикка қўйиш /кўргазма/, мусобақа томошабинларига турли-туман буюмлар, озиқ-овқат, ичимлик ва хизмат

фаолиятлари юзага келган. Шу тариқа спорт маркетинги жаҳонга тарқалган. Кейинчалик буни спорт маркетинги сифатида тан олиб, уни такомиллаштириш йўллари кенгайтирилган.

Бундай фаолиятларни амалга оширишда мутахассисларнинг баъзи бир фикр-мулоҳазаларини билиш зарур бўлади, яъни:

Халқаро амалиётда маркетинг фаолиятини ташкил қилишнинг икки асосий модели мавжуд - америкача ва французча.

1. Америкача модель - нотижорат ташкилотларга кўп жиҳатдан шахсий, корпоратив ва давлат молиявий маблағларини йўналтиришдан иборат. Бу вариантда маркетинг объекти — ҳомийлар, фонд ва давлат органлари ҳисобланади.

Америкалик мутахассисларнинг фикрича, «Спорт маркетинги» атамаси «спортдаги ҳомийликдир».

2. Французча модель - маданият соҳасидаги маркетинг америкача моделга қарама-қарши бўлиб, асосий эътибор ҳомийларни жалб қилишга эмас, балки томошабинлар талабини қондиришга қаратилган.

Француз спорт маркетинглари Е.Ледо ва Д. Мэрларнинг тасдиқлашича, маркетинг—ишлаб чиқарувчи ташкилотнинг харидорга (потребитель) ўз маҳсулотларини етказиб бериши демакдир.

Аслида спорт маркетингологи В.Фройер спорт маркетингига «Тадбиркорликдаги услуб, ғоя ва фалсафа, шунингдек, бир қарорга келишдир», - деб таъриф беради.

Маълум бўлдики, маркетинг ўз мазмуни, шакли ва фаолияти билан ижтимоий-иқтисодий тараққиёт, талабгорлик, эҳтиёж ва бошқа соҳалар билан биргаликда вужудга келган ҳамда табиий равишда тараққий этадиган бозор муносабатларининг муҳим бир туридир.

Ўзбекистон шароитида спорт буюмлари ва жиҳозларини ишлаб чиқариш маълум даражада йўлга қуйилган. Улар катта бозор, айниқса, халқаро миқёсга чиққан эмас. Чунки уларни сотувга чиқариш, реклама қилиш, талабгорларни топиш, режалаштириш каби фаолиятларда тажриба орттиришни давр тақозо этмоқда. Қолаверса, ҳориддан тижорат йўли билан келтириладиган спорт буюмлари, жиҳозлар аҳолининг, айниқса, ўқувчи-ёшлар, спортчиларнинг уларга бўлган талаб ҳамда эҳтиёжларини оширмоқда.

16.4. Спорт маркетинги, спорт рекламаси, режалаштириш воситалари ва уларни ташкил қилиш йўллари

Спорт маркетинги жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг кўпгина тармоқларида махсус фаолият сифатида хизмат қилади. Халқаро спорт тараққиётида, айниқса, қитъалар, мамлакатларнинг йирик мусобақаларида бу кўпроқ учрайди. Яъни спорт уюшмалари, ассоциациялари ўртасида командаларни етук спортчилар билан таъминлаш, уларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондириш, спортчилар билан шартномалар /контракт/ тузиш каби фаолиятлар жараёнида хилма-хил усуллар, мулоқатлар, муносабатлар, келишувчилик каби фаолиятлар мавжуд бўлади. Шу ўринда қуйидаги ҳолатларни келтириш мумкин.

Спорт ассоциация муҳитида маркетингнинг мажмуий хусусиятлари

Спорт ассоциацияси фаолияти турлари	Ўзаро алоқалорлик турлари	Харидорлар
Мусобақалашув спорти	Машғулот, асбоб-ускуналар, молиявий таъминот. Натижалар, машҳурлик.	Юқори малакали спортчилар
Қўнил хушлик учун спорт	Ургатиш, жалб этиш. /пул/	Спортчилар
Аъзолик	Машғулотларни таъминлаш Аъзолик бадаллари	Ассоциация аъзолари
Кадрлар таъминоти	Иш ҳақи, ҳуқуқ, тайёргарлик Мураббийлар хизмати.	Мураббийлар
Эркин ҳолдаги ишлар	Жамоатчилик, масъулият, ижтимоий ҳуқуқ. Вақт хизматлари	Раҳбарлар
Ажратиш /дотация/	Жамоатчилик, фаолият, умум аҳамиятли фаолият Молиялаштириш	Муассаса, ташкилотлар
Спорт томошалари	Мусобақалар, томошлар Кириш чипталари	Матбуот, томошабинлар

Жадвалдаги кўрсаткичлардан маълумки, спорт ташкилотлари ўз фаолиятларини юритишда маркетингга хос хусусиятларга эга бўлган турли хил иш турлари, хизматлар, даромад қилиш йўлларини афзал куради.

Спорт рекламаларининг маркетинг мазмуни эканлигини тасаввур қилиш қийин эмас. Айниқса, йирик стадионлар, уйин майдонлари, отчопарлар, велотреklar, куча, ҳибонлардаги спортга доир реклама, афишалар, шунингдек телевидениенинг барча каналлари таркибида мавжуд бўлган спорт рекламалари спорт маркетингининг қанчалик фаолият кўрсатаётганлигини намоён этади.

Спорт иншоотлари, телевидениеларда намоён этилаётган рекламаларда ўтказилаётган мусобақалар, донгдор клублар, командалар, спортчилар қатори спорт буюмлари, жиҳозлари, спортчиларнинг истеъмол қиладиган ичимликлари ва бошқа турлар кўпроқ ўрин олади.

Ўзбекистоннинг йирик шаҳарлари, вилоятларнинг марказларидаги спорт мажмуалари, стадионлар, теннис кортлари, сув ҳавзаларида ўтказилаётган расмий мусобақалар жараёнида турли хил рекламалар ташкил этилмоқда. Телевидение ва радио орқали спорт соҳасидаги янгиликлар, спорт жиҳозлари ва бошқаларни тарғиб қилиш одат тусига айланди. Бундай фаолиятлар спорт маркетингининг юртимизга қадам қўяётганлигидан дарак беради.

Оммавий ахборот воситалари орқали жисмоний тарбия ва спортни тарғиб қилиш билан биргаликда унинг тараққиётдаги асосий босқичлар, омиллар ҳам ёритиб берилмоқда. Бунда спортлотто, стадионлардаги қатнашиб келаётган томошабинларнинг сони, ҳомийларнинг амалий жиҳатдан кўрсатаётган моддий ёрдамлари ҳам ўз ифодасини топмоқда.

Спорт маркетингида фаолиятларни режалаштиришнинг асосан икки йўлини куриш мумкин, яъни: маҳсулотларни ишлаб чиқариш режаси ва фаолиятларни ҳаракатга солиш режаси. Уларнинг таркибида ўта мураккаб иш фаолиятлари, хизматлар ва бошқа соҳалар мазмун топади. Бунга оддий бир мисол қилиб қуйидагини келтириш мумкин.

Спортчилар оёқ кийимини /кета, бутци, ботинка ва бошқа/ тайёрлашда тери ёки сунъий терини танлаш, рангларни белгилаш, турли ҳажмларда /размер/ бичиш-тикиш, белги /этикетка/ қўйиш, боғич ёки оёққа маҳкамловчи мосламаларни жойлаштириш, махсус жойларда уларни сақлаш, жўнатишга тайёрлаш /упаковка/, маркалар қўйиш, нархларни белгилаш ва ҳоказолар. Бошқа спорт асбоб-ус-

қуналари, буюмлари, жиҳозларини ҳам шу тарзда тайёрлашни ҳаёлан тасаввур қилишнинг ўзч маркетинг ҳақидаги тушунчаларни тўлдиради.

Бундай ҳолатларни аввалдан белгилаб олиш /режалаш/ ишнинг аниқ мақсад йўлида бориши ва яхши самараларга эришишини таъминлайди.

Ишлаб чиқилган /олинган/ маҳсулотларни харидорларга /талабгорлар/ етказиш учун жуда кўп фаолиятларни амалга ошириш, яъни ҳаракат қилиш лозим бўлади. Бу жиҳатларни ҳам аввалдан мақсад йўлида режалаштириш талаб этилади. Бунда энг муҳим бўлган омиллар ва шакллар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин:

- мурожаат қилиш;
- хабар қилиш;
- ишонтириш;
- маҳсулотлар ҳақида маълумотлар;
- хизмат турлари;
- асосий гоёлар ва ҳоказолар.

Маҳсулотларни ўтказиш /сотиш/ учун эҳтиёжларни кучайтириш /рағбатлантириш - стимул/ ҳамда ташкилотлар, компаниялар рамзини яхшилаш мақсадлари қўйилади.

Спорт маркетингидаги асосий мақсад, вазифалар ва гоёларни амалга ошириш учун режалаштирилган тадбирлар асосида қуйидаги фаолиятларни ўтказиш лозим бўлади:

1. Фаолиятларни ҳаракатлантирувчи тарғиботлар /матбуот, телерадио, спорт иншоотлари, кўргазма реклама, учрашув, хатлар юбориш ва ҳоказолар/.

2. Доимий нашр этиладиган воситаларда /журнал, серияли қўлланмалар, хабарлар ва ҳоказолар/ нашр қилиш.

3. Матбуот-анжуманлар, презентациялар.

4. Махсус нашрлар.

Шуни ҳам таъкиллаш лозимки, маҳсулотларни ўтказиш /сотиш/ фаолияти шахсий сотиш йўли билан ҳам амалга оширилади. Бунда сотувчи ва бошқа хизматчиларнинг қиёфалари, кийинишлари, зеб-зийнатлари /тараниш, упалик ва ҳоказолар/, ўзини тутиши /очиқ чехра/, қўллар билан кўрсатиш каби ҳаракатлар муҳим аҳамиятга эга.

Маркетинг фаолиятида турли-туман қийинчиликлар, сунъий тўсиқлар учраши мумкин. Айниқса, «қийин» харидорлар /нозик, ҳийлакор, ўгрилик қилувчи ва ҳоказолар/ билан муомала қилиш санъати анча устун туриши лозим.

Маркетинг фаолиятида маҳсулотларни баҳолаш бир мунча устувор масъулият ҳамда тадбирлардан биридир. Маҳсулотларга нарх қўйишнинг умумий стратегияси мавжуд бўлиб, улар жуда кўп омиллардан иборатдир. Бунда қўйидаги жиҳатларни кўриш мумкин:

- Нарх-наво ва талабгорлик алоқаси. Бу, асосан, эҳтиёж ва унинг ўзгариб турувчи қонуниятларини белгиловчи иқтисодий ҳолатлардир. Талабгорлик /эҳтиёж/ қонуни нарх ўрнатади /белгилайди/, харидорлар эса уларни энг арзон нархда олади.

Нарх иқтисодий восита сифатида тез-тез ўзгариб туради. Ишлаб чиқарувчилар (сотувчилар) ҳам, истеъмолчилар (харидорлар) ҳам нархни мўлжалга олиб иш кўрадилар.

Нархларнинг шаклланиши босқичма-босқич, ғоят мураккаб кечади. Унинг ўз қонун-қоидалари мавжуд. Асосий омилларга товарнинг қиймати, товарга талаб ва таклиф, товарнинг нафлиги ва ниҳоят, рақобатни киритиш мумкин.

Нархни юзага келтирувчи энг муҳим омил талаб ва таклифнинг нисбати ҳисобланади. Агар талаб таклифдан устун келса, нарх ошган, ҳисобланади, агар таклиф талабдан кўп бўлса, аксинча, нарх пасаяди. Талаб нархни оширган чоғда унга жавобан таклиф кўпаяди, чунки юқори нарх шароитида фойдани кўпроқ олиш мумкин.

Бу ҳолатлар нархларнинг бир зайлда туриши ва маҳсулот харидорларининг кўпайиши билан боғланиб кетади. Натижада, маркетинг фаолияти туғри эканлиги аён бўлади.

Спорт маркетинги фаолиятида изланиш, тадқиқот ишлари муҳим рол ўйнайди, яъни маҳсулот турларини танлаш, талабгорларни топиш, нарх-наволарни меъёрида сақлаш қўйилган мақсадларни амалга оширишнинг асосий омилдир. Бу иш усуллари аҳолининг, айниқса, жисмоний тарбия ва спорт ташкилотларининг фаолиятини мувофиқлаштириш, уларнинг талаб ва эҳтиёжларини қондиришда асосий тадбирдир. Шу жиҳатдан олганда, Ўзбекистон шароитида мавжуд бўлган спорт буюмлари ва жиҳозларини ишлаб чиқарувчи корхоналар, энг аввало, аҳолининг эҳтиёжини эътиборга олишлари зарур. Истеъмол учун зарур бўлган маҳсулотларнинг сифатини яхшилаш, уларни ҳориждан келтираётган спорт маҳсулотлари даражасидан ошириш йўллари излаш ва мақсадга эришиш керак. Шунда маҳаллий маркетинг фаолияти спорт жамолари орасида ҳам кенг ёйилишига эришган бўламиз.

16.5. Халқаро олимпия қўмитаси ва миллий олимпия қўмиталари, халқаро спорт ташкилотларининг фаолиятида маркетинг хусусиятлари

Халқаро Олимпия қўмитаси Олимпия ўйинларини ўтказиш жараёнларида, халқаро спорт ҳаракати билан боғлиқ бўлган барча жараёнларда фаол иштирок этади. Бу ўринда жаҳон чемпионатлари, турнирлар, расмий учрашувлар мусобақаларда олимпия ғояларини олға суриш мақсадида турли рекламаларни қўллайди.

Айниқса, Олимпия ўйинлари ўтказиладиган вақтда ташкилотчи давлатнинг тижорат, маркетинг фаолиятларига яъни Олимпия белгилари, нишонлари ва бошқа маҳсулотларни томошабинлар, вакиллар ва мусобақа қатнашчиларига сотишга йўл очиб беради. Ўз ўрнида бу фаолиятлар олимпия ғояларини тарғиб қилиб, олимпия маркетингини амалга оширади. Халқаро Олимпия қўмитаси раҳбарияти ва Миллий Олимпия қўмитаси вакиллари турли спорт маркетинги фаолиятларини ишга солиш, улардан маълум даражада фойда олиш имкониятларига эга. Бу, асосан, Олимпия Хартияси ва Миллий Олимпия қўмитаси Низоми асосида амалга оширилади. Ўз навбатида, Халқаро тadbиркорлик ташкилотлари қондаларига ҳам риоя қилинади. Халқаро спорт уюшмалари /федерация/, ассоциациялари ва бошқа спорт ташкилотлари спортчиларни мусобақаларга тайёрлаш, уларни спорт буюмлари ва жиҳозлари билан таъминлаш, спортчиларнинг маоши ва овқатланиши билан боғлиқ кўпгина фаолиятларни умумқоида даражасида спорт маркетинги ва тижорат ташкилотлари фаолиятлари билан алоқадорлик, шартномалар /контракт/, узаро келишувчанлик, маҳсулотларни /товар/ алмаштириш ва бошқа ишлар орқали йўлга солади. Улар ҳам халқаро ҳуқуқлар, савдо, тижорат, маркетинг қонунлари доирасида иш олиб бориш имкониятлари ҳамда ҳуқуқларига эга.

Ҳорижий мамлакатларнинг Миллий Олимпия қўмиталари /МОҚ/ ўз фаолиятларида маркетинг ишларидан кенг фойдаланиш имкониятларига эга. Улар ўзларига берилган ҳуқуқ доирасида спорт жамоаларини /команда/ таркиб топтириш, уларни моддий-техник, ҳўжалик манбалари билан таъминлаш, голибларни рағбатлантириш, спорт иншоотларини кенгайтириш, замонавий спорт асбоб-ускуналарини харид қилиш ва улар билан боғлиқ бўлган барча фаолиятларни амалга оширишда маркетинг иш усулларидан ҳам кенг фойдаланадилар.

Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитасини моддий-техник жиҳатдан таъминлаш мамлакатимизда давлат, жамоат ташкилотлари ҳамда спорт жамиятлари, ҳомий ташкилотлар томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистондаги иқтисодий, ижтимоий ислоҳотларнинг босқичларида Миллий Олимпия қўмитасига хўжалик юришти, узини-ўзи молиялаштириш, ишлаб чиқариш жараёнларини ташкил қилиш каби ҳуқуқлар берилган.

Яқин келажакда Миллий Олимпия қўмитасининг тижорат, маркетинг ва бошқа соҳалардаги фаолиятлари кенг таркиб топиши ҳамда жаҳондаги маркетинг фаолиятларини амалга оширишда янги йўналишлар вужудга келади. Чунки Ўзбекистон Президенти ва ҳукумати томонидан Республикада Олимпия ҳаракатини ривожлантириш, ёшларнинг спорт маҳоратини ошириш, уларнинг халқаро спорт мусобақалари ва Олимпия ўйинларида муносиб равишда қатнашишларини таъминлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Бу, ўз навбатида, Миллий Олимпия қўмитасининг спорт ва олимпия маркетингини таркиб топтиришда катта имкониятларга эга эканлигидан далолатдир.

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимизда шаклланиб келаётган маркетинг фаолияти спорт соҳасига ҳам таъсир этмоқда. Савдо, тижорат, ишлаб чиқариш корхоналари, давлат компаниялари, корпорациялари ва бошқа расмий ташкилотлар республикада спортнинг ривожланиши, аҳолининг саломатлигини муҳофаза қилиш, «Соғлом авлод учун» давлат дастурини амалга ошириш йўлида маркетинг йўлларида мақсадли ва унумли фойдаланмоқдалар. Бу жараёнлар спорт маркетинги ва улар билан боғлиқ фаолиятларни таркиб топтириш ҳамда ривожлантиришда хизмат қилиши табиийдир.

XVII. СПОРТ ТАШКИЛОТЛАРИДА ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТЛАРИ

1. Тадбиркорлик ҳақида тушунчалар.
2. Жисмоний тарбия ва спортда тадбиркорликнинг асослари ва аҳамияти.
3. Тадбиркорлик ва инновация. Уларнинг манбалари ва спорт фаолиятидаги таъсири.
4. Инновацион ташкилот, унинг стратегик тузилиши.
5. Спорт ташкилотларида раҳбарлик—жамоатчилик /команда/ ва тадбиркорлик. Ташкилот—ҳокимият тизими сифатида, унинг манбалари.

17.1. Тадбиркорлик ҳақида тушунчалар

Менежмент ва маркетинг ҳақидаги бобларда тадбиркорлик хусусида ҳам сўз юритилди. Яъни, тадбиркорликни иккала соҳанинг ҳам ўзаро алоқадорлик фаолиятидан келиб чиққан махсус соҳа дейиш мумкин. Бошқача маъно ва шаклда баён қилинганда, тадбиркорлик ҳар бир соҳада ишнинг ҳал этилишини кўра билиш, уларни ташкил қилиш, бошқариш ҳамда барчасини амалга оширувчи фаолиятдир.

Ўзбекистон мустақиллиги шароитида тадбиркорлик, асосан, саноат, қишлоқ хўжалиги, енгил саноат, савдо, тижорат ва бошқа соҳаларда кўпроқ қўлланилиб, оммага намоён бўлмоқда. Тадбиркорлик юртимизда янги касб ёки фаолият эмас. Мамлакатда ишлаб чиқарилган маҳсулотларни дунё бозорига чиқариш, савдо қилиш, буюк ипак йўлининг маркази сифатида ҳорижий мамлакатларнинг тадбиркорлари, тижоратчилари, элчилари билан юртимиз кишилари яқин алоқадорликда иш тутишган. Бу билан маҳаллий аҳолининг кийим-кечак, безаклар, тақинчоқлар, зеб-зийнатлар, қимматбаҳо матолар /ипак, шойи, бахмал, табиий жун ва ҳоказолар/, бўёқлар, чинни идишлар ва бошқаларга бўлган эҳтиёжини қондирганлар. Шулар асосида юртимиз аҳолиси орасида ишбилармон, зукко билимдонлар, тадбиркорлар етишиб чиқишига асос солинган бўлса, ажаб эмас.

Турғунлик ва мустамлакачилик йилларида савдо ишлари фақат давлат корхоналари, турли муассасалар орқали

олиб борилди. Бозор номигагина мавжуд бўлиб, эркин савдога йўл йўқ эди. Четдан мол олиб келиб сотиш, харидорларнинг эътиёжини қондириш тўғрисида гап бўлиши мумкин эмас эди. Шундай бўлсада, баъзи бир ишбилармон, тадбиркорлар мол олиб келиб сотиш ишларини ёпиқ-яширин ҳолда бажариб келишган. Булар ўша даврларда олиб-сотар, чайқовчи деб аталар ва қўлга тушса қонун билан жазоланар эди. Шу уринда мисол тариқасида эслаш мумкинки, спортчилар хорижий мамлакатлардаги мусобақалардан қайтишда ўзига ёки ака-укаларига спорт кийимлари, буюмлари ва шунга ўхшаш нарсаларни харид қилиб олиб келишар экан, /божхонада/ уларни олиб қўйиш ва ҳатто уларни айблаш ҳоллари одатий расм бўлган. Мустақилликнинг шарофати туфайли махсус қонунлар ишлаб чиқилди ва улар асосида тадбиркорлик, савдо, тижорат, инновация ўз маблағини жамғармага қўйиш фаолиятларига кенг йўл очиб берилди. Уларнинг энг илғорлари, давлат ва халқ манфаатлари йўлида яхши хизмат қилаётганларни рағбатлантириш ҳам амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасида “Тадбиркорлик тўғрисидаги” қонунда; «Тадбиркорлик—мулкчилик субъектларининг фойда олиш мақсадида таваккал қилиб ва мулкий жавобгарлиги асосида, амалдаги қонунлар доирасида ташаббус билан иқтисодий фаолият кўрсатишди» деб таъкидланган.

Ўзбекистон Республикасининг «Истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги» қонунида; «Давлат истеъмолчиларнинг товар (иш, хизмат) сотиб олиш ва ундан фойдаланиш чоғидаги ҳуқуқлари ҳамда қонун билан қўриқладиган манфаатларини ҳимоя қилишни кафолатлайди» — деб таъкидланиши республикамиз тадбиркорларидан сифат ва кафолатга этиборларини қаратишлари зарурлигини кўрсатади.

17.2. Жисмоний тарбия ва спортда тадбиркорликнинг асослари ва аҳамияти

Тадбир сўзи бирон-бир махсус ёки ўта зарур ишни амалга ошириш фаолиятини англатади. Бундай муҳим фаолиятни амалга оширишнинг йўл-йўриқ ҳамда усулларини яхши билувчи, амалда бевосита фаолият кўрсатувчи шахсни, унинг атрофидагиларни тадбиркорлар дейилади. Ўтган бўлимда тадбиркорлик фаолиятини янги бир соҳа ҳисоблансада, унинг қадимдан мамлакатимизда муваффақиятли қўлланиб келинганлиги, ижтимоий-иқтисодий ва маданий жараённинг тараққиёти туфайли тадбиркорликнинг

ҳам мазмунан ва шаклан кенгайиб-бойиб давом этаётганлиги қайд этилган эди.

Тадбиркорликнинг ижтимоий ҳаёт, давлат ҳамда халқ фаровонлиги тараққиётида муҳим аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан «Иқтисодий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари туғрисида» ги фармон /1994 йил/ қабул қилинди.

Бу фармондан кейин тадбиркорлик фаолиятлари билан боғлиқ қонунлар, қарорлар қабул қилинди. Тадбиркорлик ҳақида гап кетганда, турли хил маҳсулотларни ишлаб чиқариш ва уларни аҳолининг талаблари ҳамда эҳтиёжлари асосида ривожлантириш кўз олдимизга келиши табиийдир. Бундай жараёнлар кичик, ўрта ва катта тижорат, савдо-сотик шаклларида кўпроқ намоён бўлмоқда.

Мамлакатда жисмоний тарбия ва спортнинг ривожланиши, айниқса, юртимиз ҳудудларида кураш, теннис, бокс, шарқона яккакурашлар ва бошқа спорт турлари бўйича ўтказилаётган турнирлар, чемпионатлар, кубок биринчилиги ва бошқа тадбирларнинг ташкилий асосларида тадбиркорлик катта рол ўйнамоқда.

Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида тадбиркорлик асосан икки йўналишда фаолият кўрсатишини эътироф этиш маъқулдир, яъни:

1. Жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари, жамиятлар ва улар билан бевосита алоқадор спорт уюшмаларининг энг юқори табақасидан тортиб то қуйи тармоғигача /спорт клуб, жисмоний тарбия жамоаси, командалар ва ҳоказолар/ раҳбарлик, турли спорт мусобақаларини ташкил қилиш ва улар билан алоқадор фаолиятлар тадбиркорликнинг асосини ташкил этади.

2. Спорт иншоотларини кенгайтириш, таъмирлаш, турли спорт буюмлари, жиҳозларини ишлаб чиқариш ёки ҳориждан олиб келиб истеъмолга чиқариш, спорт командаларини моддий ва молиявий таъминлаш ҳамда шунга ўхшаш бошқа жуда кўп тадбирлардаги фаолиятлар ҳам тадбиркорликнинг асосидир.

Бу йўналишлар спорт менежменти ва маркетинги фаолиятларини мазмун ҳамда баъзи бир шаклларига ўхшаб кетади. Шу сабабдан ҳам хориждаги менежмент ва маркетинг соҳасидаги мутахассислар, олимлар тадбиркорликни тан оладилар.

Тадбиркорликнинг мазмун ва шакллари ҳамда уларни амалга ошириш фаолиятлари мамлакатимизда менежмент ва маркетингнинг янгича йўналишини белгилаб берди. Шу сабабдан ҳам тадбиркорлик негиздаги ҳомийлик, хўжа-

лик юритиш, тижорат ишлари спорт клубларида ривож-ла-ниб бормоқда. Бунда спортчиларнинг машғулотларини /тренировка/ ташкил қилиш, уларни зарур буюмлар, спорт кийимлари, озик-овқат маҳсулотлари ва бошқалар билан таъминлаш назарда тутилади. Спорт клубларнинг раҳбар-лари, командаларнинг мураббийлари, спорт уюшмалари, ассоциацияларнинг масъул ходимлари, турли ҳомий таш-килотлар, идоралар ҳамда шахслар билан узвий боғлиқ ҳамда мулоқотлар асосида тadbиркорлик фаолиятларида мақсад йўлида фойдаланмоқдалар.

Жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тadbиркорликни юритиш ва удан самарали фойдаланиш жараёнида ҳар икки томон, яъни истеъмолчилар /спорт жамоалари, уларнинг масъул ходимлари/ ва таъминловчилар /ишлаб чиқариш, муассаса, тижорат раҳбарлари ва ҳоказолар/ ўзаро кели-шув ҳамда мақсадли фаолиятларини амалга оширишда қуйидагиларга жиддий эътибор беришлари лозим:

- тadbиркорлик ҳақидаги қонун, қарорлар ва низом-ларга қатъий равишда риоя қилиш;

- жисмоний тарбия ва спорт соҳасидаги истеъмолчи-лар ва уларни таъминлаш фаолиятлари билан алоқадор бўлган жараёнларни пухта ўрганиш;

- ўзаро келишувчилик ҳамда расмий равишда тузилган шартномаларни /контракт/ ўз вақтида бажариш;

- инсонийлик, ахлоқ нормалари ҳамда маънавий-маъ-рифий қондаларга итоат этиш;

- ўзаро ҳурмат, муносабат ва раҳбарликнинг маданий меъёрларини сақлаш ва ҳоказолар.

Юқорида қайд этилган йўналишлардаги тadbиркорлик асослари ҳамда барча фаолиятларнинг амалда бажарили-шини таъминловчилар мамлакатнинг буюк келажаги учун хизмат қилишлари лозим. Бу жиҳатлар жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш, халқ миллий ўйинла-рини ривожлантириш, айниқса, спорт терма жамоалари-ни шакллантириш, улар билан олиб бориладиган машғу-лотлар, ижтимоий-маданий, тиббий хизматларга бевосита ёрдам берилиши билан муҳим аҳамиятга эгадир.

17.3. Тadbиркорлик ва инновация. Уларнинг манбалари ва спорт фаолиятига таъсири

Тadbиркорлик тушунчалари бевосита инновация /ишни янгича юритиш - ново ведение/ билан чамбарчас боғлиқ-дир. Инновация техника ва технология авлодини янгилашда эскисининг ўрнига янгисини ўрнатиш, у иқтисодий жи-ҳатдан таъминлашга маблағлар киритиш жараёнидир. Ёки

бошқача қилиб айтганда, тадбиркорлик фаолиятларини янада такомиллаштиришга қаратилган иқтисодий манбаларни бойитиш демакдир. Бу бевосита бозор иқтисодиёти муносабатлари билан боғлиқ бўлган молиявий тушунча ҳамда махсус фаолиятдир.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда инновацион фаолият қуйидаги функциялардан иборат:

- 1) хусусий бизнес капитал маблағларини бошқариш;
- 2) танлов асосида корхона ёки тармоққа йўналтирилган капитал маблағларни стимуллаш /солиқ, амартизация орқали/;

- 3) инновацион жараёнларга маъмурий аралашув.

XX асрнинг 90-йилларида бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда солиқ ставкалари фойдалан олинган солиқ буйича 32-35% га /илгариги 40-50% қараганда/, жисмоний шахслардан олинган солиқлар 15-50% га /илгариги 80% га ставкаларга нисбатан/ туширилди.

АҚШда солиқлар ва турли солиқ йигимлари бюджет даромадининг 84-86%ни, Буюк Британияда 80%ни Швецияда 90%ни ташкил этади. Бу далиллар иқтисоди тараққий этган давлатларда солиқлар роли долзарб эканлигини кўрсатади.

Жаҳон тажрибасида асосий солиқ имтиёзлари қуйидагилар:

- солиқ кредитлари - янги ускуналарнинг қисман баҳоси фойдага қўйилган солиқдан айриб ташланади;

- солиқ скидкалари - амуртизация ҳисобига фойдага қўйиладиган солиқларни камайтириш;

- солиқ субсидиялари - ускуналарнинг баҳосини ҳисобдан чиқаришда солиқ тўловларидан айриб ташлаш.

Ўзбекистон Республикасида жисмоний тарбия ва спорт соҳаси буйича ҳам солиқ имтиёзлари белгиланган.

Даромад солиғи қуйидаги миқдорда камайтирилади:

- жисмоний тарбия ва спортга йўналтирилган маблағлар солиқнинг 1% дан ошмаган миқдорда;

- футболнинг ривожланишига ва футбол клубларининг моддий-техник базасини мустаҳкамланиши учун тўланган маблағлар даромад солиғининг 5% дан ошмаган миқдори.

Ушбу жиҳатлар спорт жамиятларининг клублари, федерациялари, спорт иншоотлари, соғломлаштириш марказлари фаолиятларида ишлаб чиқариш, пуллик хизмат /соғломлаштириш гуруҳлари, спорт мусобақалари, ижаралар ва ҳоказолардан тушган пул маблағи/ каби иш турларида мавжуддир. Яъни ҳар бир жамоа ўзининг хазинасини бойитиш йўлида турли хил ҳаракатларни амалга оширади. Бу ўз навбатида, спорт клублар, жамоалар, уюшмалар,

командаларнинг иш фаолиятини таъминлаш, уларга ижтимоий меҳнат, иш ҳақларини ўз вақтида тўлаб туришда энг зарур ва қулай омиллардан ҳисобланади. Бу фаолиятлар, ўз навбатида, молия органлари /банк/ тартиб-қоидалари асосида амалга оширилади. Табиийки, бундан банк ҳам манфаатдор /маълум фоизни олиш ҳуқуқи/.

Бундан ташқари, спорт ташкилотлари, жисмоний тарбия ва спорт билан алоқадор вазирликлар, касаба уюшмалари федерацияларининг ҳам жисмоний тарбия ва спортга давлат ҳамда жамоатчилик йўллари билан ажратиладиган маблағлари /дотация/ мавжуд. Улар ҳам махсус давлат ҳужжатлари, молия органларининг кўрсатмалари /инструкция/ орқали амалга оширилади. Хуллас, жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдаги тadbиркорлик фаолиятларининг негизида маблағларни жамғариш ва уларни зарур эҳтиёжларга ишлатиш йўлидаги инновацион тadbирлар муҳим аҳамият касб этади.

17.4. Инновацион ташкилот, унинг стратегик тузилиши

Маркетинг ва тadbиркорлик фаолиятида инновацион ҳаракат, уни марказлаштириш ишлари давлат банклари орқали амалга оширилади. Мамлакатимизда «Пахтабанк», «Саноат Қурилишбанк» ва шунга ўхшаш банкларнинг тури ва сонлари жуда кўп. Улар орасида жамғарма банкларнинг иш фаолияти ва мақсадлари алоҳида ажралиб туради, яъни юридик шахслар, турли ташкилотлар, муассасаларнинг жамғармалари шу банкларда сақланади ва турли операцияларда иштирок этади.

Спорт соҳасидаги инновация фаолиятининг энг муҳим тармоғи спорт буюмлари, жиҳозлари, иншоотлардаги техник воситаларни янгилаш, ихтиро қилиш йўлларини тadbиркорлик билан олиб боришдир.

Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси, унинг тармоқларидаги молиявий фаолиятлар давлат йўли билан бажарилади. Турли спорт жамиятлари, уюшмалар, ассоциациялар, спорт клублар ўз жамғармаларини инновацион йўл билан амалга оширади. Яъни шахслар, юридик шахслар, ташкилотлар, муассасалар, ишлаб чиқарувчи спорт корхоналари, пулли хизмат кўрсатувчи спорт иншоотлари, соғломлаштириш марказлари ўз жамғармаларини янги йўналишга атаб инновацион ташкилотларда /муассаса, банк/ сақлайди ва уларни мақсадга қaratилган соҳаларда ишлатади.

Кўриниб турибдики, жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари махсус соҳа ҳисобланади ва у бошқарувчилик

фаолиятларида маркетинг, тадбиркорлик ишларини юри-тади.

Бу фаолиятларни амалга ошириш спорт ташкилотлари учун асосий ҳисобланади. Чунки ишлаб маблағ туплаш ва уни сарфлаш жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатида энг муҳим муаммодир. Шу жиҳатдан олганда, тадбиркорликнинг инновацион фаолиятларини чуқур ўрганиш ва уларни ўқув юртлари, спорт клублар, командалар ва бошқаларда кенг қўллаш давр талабидир.

17.5. Спорт ташкилотларида олий раҳбарлик—жамоа /команда/ ва тадбиркорлик, ташкилот, ҳокимият тизими сифатида унинг манбалари

17.5.1. Спорт ташкилотларида олий раҳбарлик—жамоа /команда/ ва тадбиркорлик

Республика ва вилоятлардаги спорт қўмиталари, спорт жамиятлари, уюшмалари, клублар ва уларнинг тармоғидаги тадбиркорлик фаолиятларининг асоси олий даражадаги командаларни таркиб топтиришдир. Бунинг учун энг аввало, иқтидорли спортчиларни танлаш, синовдан ўтказиш ва уларни талаб даражасида тайёрлаб етказиш зарур.

Маълумки, мусобақаларнинг календар режалари асосан халқаро спорт мусобақалари ҳамда Олимпия ўйинлари дастури воситасидаги турлар бўйича тузилади. Ҳар бир спорт тури бўйича жамоа /команда/ энг юқори даражадаги ғамхўрлик, раҳбарлик ва бошқарувчиликни тақозо этади. Бунинг учун эса ғоявий-сиёсий ва маънавий жиҳатдан спортчиларни меъёрига етказиш, моддий жиҳатдан таъминлаш зарур. Буларни амалда бажариш учун спортчиларни тадбиркорликка ўргатиш катта тажрибаларни талаб этади.

Спорт жамоалари мураббийлари бошқа спорт турлари жамоалари, уларнинг етакчи мутахассислари билан ҳамкорлик қилиш, айниқса, хорижий мамлакатларнинг спорт жамоалари билан ҳамкорлик қилиш спорт маркетингини ривожлантиришга хизмат қилиши мумкин. Бундай фаолиятларда спорт кийимлари, асбоб-ускуналари, илғор тажрибаларни оммалаштириш, уларни тайёрлаш ёки харид қилиш, тижорат ишларини қўллаш маъқулдир. Шу билан биргаликда, мамлакатмизда ишлаб чиқиладиган спорт кийимлари, буюмлари, асбоб-ускуналарини тарғиб қилиш ҳам асосий вазифалардандир.

Спорт жамоаларининг спорт иншоотларини имконият даражасида ижарага бериш, пуллик хизматлар қўрсатиш

каби фаолиятларни янги талаб даражасига чиқаришлари мақсадга мувофиқдир.

17.5.2. Ташкилот /жамият/ — ҳокимият тизими сифатида, унинг манбалари

Жисмоний тарбия ва спорт билан бевосита шуғулланувчилар, спорт жамоалари спорт иншоотлари, спорт тadbирларини ўтказиш ва бошқа фаолиятларни ўз зиммасига олишлари уларнинг ҳокимиятчилигини билдиради. Бошқача қилиб айтганда, барча табақа, соҳа ва тармоқлардаги жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатига раҳбарлик қилиш ҳокимиятчилик демакдир. Уларнинг асосий иш вазифалари тўғрисида юқорида баён қилинди. Бу ўринда спорт ташкилотлари ва спорт жамиятларининг ўз тармоқларидаги жамоалар, спорт клублари, спорт турлари бўйича жамоаларга раҳбарлик /ҳокимият/ қилишдаги тadbиркорликнинг баъзи хусусиятлари тўғрисида сўз юритилади.

Жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг асосий ҳокимияти уларнинг расмий спорт жамиятлари тизими ҳисобланади. Улар бевосита мутасадди давлат идоралари билан узвий боғлиқ ҳолда, ўзлари мустақил тарзда /ҳокимият/ фаолият кўрсатади. Бу жиҳатлар қуйидаги манбаларни ташкил этади:

- спорт жамиятининг Низоми, Устави;
- спорт мусобақаларининг календар режаси ва низомлари;
- спорт мусобақалари қоидалари;
- спорт классификацияси;
- спорт соҳасидаги мутахассислар /мураббийлар/;
- спорт иншоотлари;
- инновацион фаолиятлар, банклардаги молиявий ҳолатлар;
- бошқаришнинг илмий-услубий асослари қўлланмалар, йўл-йўриқлар /инструкция/.

Хулоса қилиб айтганда, жисмоний тарбия ва спорт соҳасида тadbиркорлик фаолиятлари энди шаклланиб келатган энг муҳим жараёндир. Унинг мазмуни, вазифаси ва шакллари аҳолининг жисмоний жиҳатдан соғлом бўлиши, ўқувчи-ёшларнинг буюк келажак сари дадил, эпчил бўлиб боришлари ҳамда спортчиларнинг маҳоратларини ошириш, уларнинг халқаро майдонларда илғор мамлакатларнинг спортчилари қаторидан ўрин олишига қаратилган.

Умуман олганда, спорт менежменти, маркетинг ва тadbиркорлик фаолиятлари халқаро спорт ҳаракати, олимпия ойналарини ривожлантириш каби муҳим муаммолар билан боғлиқдир.

XVIII. ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАРДА ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ ИШЛАРИНИ БОШҚАРИШ

1. Ҳорижий мамлакатларда жисмоний тарбия ва спортни бошқариш тизимлари.
2. Тараққий этган мамлакатларда жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш.
3. Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги /СНГ/ таркибидаги давлатларда жисмоний тарбия ва спорт ташкилотлари.
4. Ҳорижий мамлакатларда жисмоний тарбия ва спортни бошқаришдаги амалий тажрибаларни ўрганиш.

Жаҳон халқлари тарихида ўтган XX аср турли-туман воқеалар, ихтиролар, янгиликлар, шафқатсиз урушлар ва янгича жаҳон демократияси сари интилиш даври ҳисобланади. Бу, ўз навбатида, давлатларнинг тараққий этган ва тараққиёт йўлида фаолият кўрсатаётган жаҳон тизимини ташкил этди. Бу ўринда собиқ СССР нинг инқирозга учраши, унинг таркибидаги республикаларнинг мустақил давлат сифатида истиқлол сари фаолият кўрсатиши мўҳим аҳамият касб этади.

Жамият тараққиети тарихида жуда кўп ижтимоий-маданий ўзгаришлар бўлиб ўтган. Тарихий манбаларнинг гувоҳлик беришича, Европа, Осиё ва бошқа қитъалардаги мамлакатларда жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш асосан давлатни идора қилувчи кишилар, уларга тобе бўлган жамоалар томонидан амалга ошириб келинган. Фақат XIX асрнинг иккинчи ярмида футбол, сузиш, гимнастика, енгил атлетика, қиличбозлик, ўқ отиш каби турлари бўйича Европа ва халқаро спорт уюшмалари ташкил қилиниб, улар оммавий спорт мусобақалари ва халқаро турнирлар уюштиришни ўз қўлларига олган. Натижада, турли спорт мусобақалари, Халқаро Олимпия ўйинлари /1896/ ва бошқа расмий спорт мусобақалари ўтказилган.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин тинч-тотув яшаш йўлида кўпгина мамлакатлар ўз мустақиллигига эришдилар. Шу билан бирга, собиқ СССР нинг социалистик жамият қуриш сиёсатида бевосита мойиллик билан қўшилган давлатлар сони кўпайиб борди.

1989 йил охирида ва 1990 йил бошидан эса социалистик мамлакатлар ўз тузуми ва йўлларини ўзгартирди.

1991 йилнинг августида собиқ СССРдаги республикалар ўзларини мустақил деб эълон қилишди. Бу ҳолат ҳам Ўзбекистон учун чет мамлакатлар каби ҳисобланади. Шу сабабдан бу жараёнлар ҳақида умумий тушунчаларни беришга тўғри келади.

Ҳозирги вақтда АҚШ, Англия, Германия, Италия, Япония, Корея каби бир қатор давлатлар ривожланиб бормоқда.

Хориж мамлакатларидан бири бўлган Германияда спорт тизимини бошқаришнинг ўзига хос томонларидан бири — спортнинг давлат аралашувисиз алоҳидалигидир, яъни спорт учун спорт ташкилотчиларининг ўзи жавоб берадилар. Германияда асосий эътибор юқори даражадаги спортчиларнинг молиявий таъминотига федерал ва муниципалитетларда эса оммавий спортга катта аҳамият берилади, яъни спорт стадионлари ва гимнастика заллари қурилиши, олий ўқув юртлар ва мактаблардаги спорт дарсларининг молиявий таъминоти улар эътиборида бўлади.

Германиядаги аҳолининг учдан икки қисми ўзларини фаол спортчилар деб ҳисоблашади. Спорт ҳаваскорлари ихтиёрига 55000 спорт майдончалари (мактаб майдонлари билан ҳисобланганда), ва шу жумладан 35000 спорт ва гимнастика заллари, 7300 очиқ ва ёпиқ бассейнлар берилган.

Германия спорт уюшмаси мамлакатнинг энг катта спорт ташкилоти ҳисобланади, унда 2.6 миллиондан ортиқ одам ўз клубларида тренер, ёрдамчи ва бошқарма аъзолари сифатида жамоатчилик асосида ишлайдилар. Уларнинг олиб бораётган ишлари оммавий спортни ривожлантириш шунингдек, болалар ва ўсмирлар орасидан янги истеъодларни топишга хизмат қилишга қаратилган. Спорт уюшмаларининг бошқа ташкилотлари қуйидагилар: Германия гимнастлари иттифоқи (4,7 миллион аъзо) ва Германия теннисчилари иттифоқи (2,1 миллиондан ортиқ аъзо).

Германиядаги катта спортнинг инфраструктураси 20та олимпиада базаларини, 16та тренерлик марказлари ва 195 федерал аҳамиятдаги спорт базаларини ўз ичига олади.

Федерал ҳукумат катта спортни қўллаб-қувватлаб келмоқда. 2000 йилда ҳукумат томонидан машқлар ва мусобақалар дастурларига 222 миллион марка ажратилган.

Ҳозирги замон катта спорти учун ижтимоий ёрдам ва молиявий ҳимоя Германия спортчиларига ёрдам жамғармаси спорт уюшмалари томонидан таъминланади. Жамғарма нодавлат муассасаси ҳисобланади. Унинг молиявий таъми-

ноти хусусий маблағлар, махсус спортга оид маркаларни сотишдан тушган маблағлар ва телевизион курсатувлардан тушган фойдалардан иборат.

Германияда спортнинг иқтисодий аҳамиятини ривожланиши уни молиявий жиҳатдан мустақил бўлишига олиб келди. Иқтисодиёт ва спорт ҳамкорлигининг шакли сифатида ҳомийликнинг аҳамияти ортди. Бу эса давлат бюджетининг йилдан-йилга қисқаришини ҳисобга олганда заруриятга айланмоқда. 1997 йил маълумотларига кўра тижорат ҳомийлари спортга 2,3 млрд марка ўтказдилар.

Германияда спорт муҳим иқтисодий омил ҳисобланади. Германия аҳолиси спорт товарлари ва хизматлари учун йилига 43 млрд марка сарфлайдилар.

Европа иттифоқи фуқароларининг учдан бир қисми спорт клубларининг аъзолари ҳисобланади. 1991 йил декабрда Европа спорт форумига асос солинган, бу орган Европа мамлакатлари орасида спорт бўйича мунозара ва маслаҳат ўтказиш вазифасини бажаради «Евратлон» дастури ҳисобига спорт молиявий таъминланади, унинг асосий қисми оммавий спортга, шу жумладан ногиронлар спортига сарфланади.

Европада спортга норматив ёндашув мисоли сифатида профессионал спортчиларнинг ҳар жойда яшашлари, дипломларнинг тан олиниши, спорт анжомларини нормативлаштирилиши ва спорт мусобақаларини телевидение орқали кўрсатиш ҳуқуқини кўриш мумкин.

Осиё, Африка ва Лотин Америкасида жуда кўп давлатлар озодликка эришиб, ўз мустақилликларини қўлга киритдилар. Бундай мамлакатларда ижтимоий, иқтисодий ривожланиш, маданият, тиббиёт ва бошқа соҳалар билан биргаликда спортни яхши йўлга қўйишга ҳам алоҳида эътибор берилди бошлади. Бундай давлатларнинг баъзи бирларига қисман тўхталиш мумкин.

Африкада кўпгина мамлакатларда спорт ҳаракати бўйича давлат идоралари ташкил қилинган. Конго, Мали ва Гвинея давлатларида жисмоний тарбия ва спорт вазирлиги, Жазоир Халқ Демократик республикаси ва Камерунда жисмоний тарбия ва спорт ишлари бўйича комиссариатлар ташкил қилинган.

Сенегал, Марокаш ва Тунисда бўлса ёшлар ва спорт ишлари давлат котибиятига юкланган.

Барча жисмоний тарбия ва спорт ишларини жамоаларда ташкил қилиш спорт клублари томонидан олиб борилади. Африка мамлакатларида спорт мутахассислари етарли даражада бўлмаганлиги сабабли собиқ Иттифоқ мутахассислари уларга катта ёрдам бериб келди.

Африка мамлакатларининг спорт ҳаётида регионал ўйинлар катта ўрин эгаллайди. Йирик мусобақалар қитъанинг турли минтақаларда ўтказилади. Унда Ўрта ер денгизи, Араб ва Панафрика мамлакатлари ўйинлари диққатга сазовордир. Жуда кўп Африка давлатлари бу ўйинларда фаол қатнашиши билан ўзларининг озодлик ва мустақилликка эришганлигини намоён этадилар. Шу сабабдан ҳам Африка спорт ҳаракатини бошқариб ва йўлга солиб туради. Ўз навбатида, Олий Кенгаш чемпионатлар, биринчиликлар ўтказади, спорт иншоотлари қуриш, мутахассис кадрлар тайёрлаш ишларини йўлга солиб туради.

Кўпгина мустақилликка эришган Африка давлатлари Миллий Олимпия кўмиталари, федерациялар ва уюшмаларга эга. Улар Олимпия ўйинлари, жаҳон биринчиликлари ва чемпионатларига кенг йўл очиб бериб, Африка спортчиларининг равнақини белгилаб берди.

Осиё ва Лотин Америкаси мамлакатлари ҳаётида жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг ривожланиши бирмунча ўзгариб кетди. Кўпгина давлатларда жисмоний тарбия ва спортни бошқариш давлат идоралари томонидан амалга оширилади. Шу билан бирга, бу ишларда жамоат ташкилотлари ҳам қатнашиб, халқ ўртасида спорт машғулотларини ташкил қилишда кўмаклашади.

Ҳиндистонда жисмоний тарбия ва спорт ишларини спорт, жисмоний тарбия ва дам олиш миллий Кенгаши, Олимпия кўмиталари юритади, улар халқаро спорт ҳаракатида фаол қатнашадилар.

Ҳиндистон, Бирма, Марокаш, Бразилия ва бошқа бир қатор давлатлар Олимпия ўйинлари турлари билан бир қаторда ўзларининг миллий спорт турлари, ўйинларига ҳам эгадирлар.

Ҳозирги замон ижтимоий тараққиёти даврида нафақат ўз тузуми ва маданий ривожини билан алоҳида ажралиб турадиган, балки жаҳонда тинчлик, иқтисодий муҳит мувозанатини сақлаб туришга сабабчи бўлган бир қатор йирик давлатлар ва бадавлат мамлакатлар бор. Уларда жисмоний тарбия ва спорт ишлари ҳам юқори савияда ташкил қилинган. Уларга Америка Қўшма Штатлари /АҚШ/ раҳнамолик қилмоқда. Ҳозирги ижтимоий тараққиёт ва тинчлик учун кураш авж олган бир пайтда АҚШ, Германия, Англия, Япония, Италия, Франция, Жанубий Корея ва бошқа давлатларни шулар қаторига киритиш мумкин.

Кўпгина японлар учун спорт улар ҳаётининг ажралмас қисмидир.

Ҳозирги даврда Япония ҳаваскор спорт ассоциацияси 50 дан ортиқ спорт ташкилотларини ва Япониянинг 47 префектурасининг ҳаваскор спортчиларини ўз ичига олади.

Ўз навбатида Япония Олимпиада қўмитасига 45 спорт ташкилотлари киради.

1997 йил Япония Олимпиада қўмитаси бюджети 6,8 млрд иенни ташкил қилди; ҳаваскор спортчилар ассоциацияси бюджети эса 4,5 млрд иенни ташкил қилди. Жумладан 1,3 млрд иен миқдоридаги маблағни Япония Олимпиада қўмитаси давлат бюджетидан субсидия сифатида олди.

Бундан Олимпиада қўмитаси 2 млрд иен тижорат рекламаси учун, жумладан 1,1 млрддан ортигини Япония компания ва ташкилотларидан қайтармаслик шарти билан берилган ёрдам сифатида олди.

Шундай қилиб, Япония Олимпия қўмитаси давлат, хусусий компания ва ташкилотларга молиявий тобе деб айтиш мумкин.

Ўз навбатида Япония спорт ҳаваскорлари бюджетининг 50%дан ортиғи хусусий компаниялар ва давлат ёрдами ҳисобига олинади.

Спортнинг Япониядаги жамият ҳаётида муҳимлигини ҳисобга олиб Япония маориф вазирлиги 1995 йилдан бошлаб расмий номини маориф, спорт, фан ва маданият вазирлигига ўзгартирган.

Японияда кекса ёшдаги аҳолининг 65 фоизи спорт билан шуғулланади, лекин уларнинг 30 фоизи ойига 1-3 марта, 25 фоизи ҳафтасига 1 марта шуғулланади. Шу билан бирга Япониянинг 85 фоиз аҳолиси турли жисмоний машқлар билан шуғулланади.

Ҳозирги замонда Японияда турли спорт нашрлари чиқарилади, уларнинг 7 таси йирик нашрлар бўлиб, йилига 6,5 млн нусхада чоп этилади.

Япония телевидениеси асосий эътиборни бейсбол, гольф ва бошқа профессионал спорт турларига қаратган.

Франция Ишчилар спорт-гимнастика федерацияси, Финляндия Ишчилар спорт уюшмаси, Италия ҳалқ спорт уюшмаси, Австрия жисмоний тарбия ва спортчилар уюшмаси, ғарбий давлатлардаги ҳаваскорлик ишчилар спорт ҳаракатига раҳбарлик қилади ва халқаро спорт ҳаракати билан алоқа боғлайди.

Ишчилар спорт клуби Япония, Белгия, Дания, Швеция, Швейцария давлатларида ташкил қилинган.

Спорт клублар, спорт бўйича миллий федерациялар, лигалар ва уюшмаларга бирлашадилар.

Бу йўналишлар монополистик давлат ва жамоат ташкилотлари таъсири остида бўлади.

1. Спорт ютуқларининг энг юқори натижалари устидан раҳбарликни марказлаштириш.

2. Монопол, кооперация, фирмалар томонидан спортдаги олий натижаларга таъсирнинг ўсиши, бу эса спортни молиявий таъминлашда давлатга фойда келтиради.

3. Катта спортга илмий-техник ютуқларни тадбиқ қилиш.

4. Спортчиларни машқ қилдириш учун бир ёки бир неча мамлакатларнинг махсус марказларини ташкил қилиш. Бу эса жамоа бўлиб спортчиларни тайёрлашга қаратилган фаолиятдир.

8 миллионлик Швеция аҳолисининг 7 ёшдан 70 ёшигача турли спорт клубларнинг аъзоси ҳисобланади. Улар спорт клубларнинг фаолиятида ҳаракатдаги спортчилар ёки ўзларини яхши спорт формасида ушлаб туриш учун мураббий, шунингдек раҳбар сифатида иштирок этадилар. Икки миллион киши спорт билан фаол шуғулланадилар, 650 мингдан зиёд киши турли спорт мусобақаларида қатнашадилар.

7 ёшдан 15 ёшгача бўлган ҳар уч ўғил боланинг иккитаси, шунингдек ҳар иккинчи қиз турли спорт клубининг аъзоси ҳисобланади. Швециянинг шаҳар ва туманларидаги спорт клублар сони 22 мингдан ортиқ. Бундан ташқари турли фирмаларда 18 мингдан зиёд спорт клублар фаолият кўрсатади.

Швецияда теннис, чанғи спорти, парус спорти, хоккей, қўл тўпи, стол тенниси, авторалли, мотопойга, кегли, эшкак эшиш ва каноэ ҳамда ногиронлар спорти кенг оммалашган.

Спорт клублари ва жамиятлари фаолиятида қатнашиш Швеция Конституцияси билан кафолатланган. Бу эса ҳар бир фуқаронинг ўз спорт клубини топишида муҳим манба ҳисобланади.

Спорт клублар Швецияда жисмоний тарбия ва спорт ҳаракатининг асоси ҳисобланади. Бугунги кунда Швециянинг ҳар бир қишлоғида спорт клублар ташкил қилинган.

Швеция спорт модели тулиқлигича маҳаллий раҳбарларнинг қўллаб-қувватлашларига (жамоатчилик асосида) боғлиқ.

Швецияда 63 та спорт федерациялари ташкил қилинган. Арқон тортириш федерациясидан тортиб замонавий флорбол (фристи) ва америкача футбол федерациясигача

фаолият кўрсатади. Махсус федерациялар (спортнинг битта тури) шунингдек комплекс (бир нечта спорт турларини ўз ичига олган) федерациялар. Компания спорти ассоциацияси, мактаб спорти ассоциацияси, университет спорти ассоциацияси, ногиронлар спорти ассоциацияси шулар жумласига киради.

Энг йирик федерация Швеция футбол ассоциацияси ҳисобланади. Унинг таркибига 3200 та клублар киради. Энг кичик федерация парус - каноэ федерацияси ҳисобланади. Унинг таркибига 16 та клуб киради.

Спорт клубларида жами шуғулланувчиларнинг 40 фоизини аёллар ташкил этади.

Янги спорт турлари бўйича ташкил этилган федерациянинг Швеция спорт Конфедерацияси таркибига кириш учун Конфедерация Бош ассамблеясининг розилиги керак. Масалан, янги федерация маблағ ўзлаштиришни ўз олдига мақсад қилиб қўймаслиги керак. Спорт машғулотларини шундай ташкил қилиш керакки, бу спорт ҳаракатининг мақсад ва мафқурасига мувофиқ келиши, мавжуд спорт турларидан қофия (копия) олмаслиги (такрорлаш), шунингдек камида спорт округининг ярмини ва 50 та спорт клубига (ҳар бирида камида 3 минг аъзо) эга бўлиши керак.

Халқаро спорт ҳаракатида Швеция фуқаролари фаол иштирок этмоқдалар. 300 дан ортиқ Швеция фуқароси турли Халқаро спорт ташкилотларининг аъзолари ҳисобланади.

Швеция бошқа мамлакатларнинг спортчиларини турли даражадаги мусобақалар, чемпионатларга доимий равишда таклиф қилади. Швецияда жаҳон ва Европа чемпионатлари мунтазам равишда ўтказилади. Статистик маълумотларга кўра йирик Халқаро спорт мусобақаларини ўтказишда Швеция асосий ташкилотлардан ҳисобланади.

Халқаро спорт ҳаракатида Швецияни асосан иккита ташкилот — Швеция спорт конфедерацияси ва Миллий Олимпия қўмитаси ташкил этади. Бу ташкилотлар Швеция спортчиларининг Олимпия ўйинлари ва Олимпия сиёсатидаги иштироклари учун жавобгар ҳисобланади. Шунингдек Швеция спорт конфедерацияси йирик дастурдаги спорт ёрдамига ҳам маъсулдир. Яъни Швеция спорти, янги демократик мамлакатларга (Шарқий ва Марказий Европа) доимий равишда ёрдам кўрсатиб келади. Жанубий Африка, Зимбабве ва Танзания мамлакатларига ёрдам кўрсатиш лойиҳаларини қўллаб-қувватлайди.

Бошланғич ва ўрта мактабларда спорт ва саломатлик алоҳида фан сифатида ўтилади. Ҳар бир ўқувчи ўзининг жисмоний тайёргарлиги ва умумий жисмоний тайёргарлик, спорт ва мактабдан ташқаридаги фаолияти учун шахсан жавобгарликка ўрганadi. Швеция спорт конфедерацияси таълим муассасаларида спорт машғулотларини сифатли ўтказилиши учун шароит яратишга ҳаракат қилади.

Давлат секторидан жисмоний тарбия ва спорт молиявий таъминоти учун маҳаллий ташкилот раҳбарлари жавобгар ҳисобланади. Давлат сектори томонидан 600 млн. доллар ажратилади. Бундан 430 млн. спорт иншоотларини эксплуатация қилиш учун, 70 млн. спорт фаолияти учун ҳаражат қилинади.

Бундан ташқари ҳомийлар томонидан Швеция спорт ҳаракати учун йилига 70 млн. доллар миқдорида маблағ ажратилади.

Швецияда 7-14 ёшдагиларнинг 60 фоизи, 15-29 ёшдагиларнинг 43 фоизи, 30-49 ёшдагиларнинг 30 фоизи, 50 ёшдан юқоридагиларнинг 10 фоизи спорт билан шуғулланадилар. Хотин-қизлар ўртасида спортнинг футбол, от спорти, енгил атлетика, гимнастика ва гольф турлари ривожланган. 50 мингдан зиёд хотин-қизлар футбол билан мунтазам шуғулланадилар.

Швецияда спорт федерациялари ўзини-ўзи маблағ билан таъминлашга ҳаракат қилади (аъзолик ва кириш бадаллари, спорт лотереяларини сотиш ва хоказо). Спортнинг томошабин турлари молиявий манба бўлиб, радиотелевидение билан шартномалар тузиш, шунингдек ҳомийлар ёрдамига таянади.

Швеция спортчилари олимпия ўйинларида жами 547 медални қўлга киритган, шулардан 211 таси олтин.

Швеция спортининг шиори “Спорт ёшлар учун ва спорт ҳамма учун”.

Ҳозирги замон ҳаваскорлик спорт ҳаракати профессионал спорт ҳаракати билан ёнма-ён бориб, унинг кўпчилик иш шакллари бир-биридан унчалик фарқ қилмаёттир. Бу, асосан, Америка Қўшма Штатларида кўпроқ содир бўлмоқда.

Америка спорти ривожланишининг бош марказини ўрта мактаблар, коллеж ва университетлар ташкил қилади. Тўлиқсиз ўрта ва ўрта мактабларда жисмоний тарбия бўйича мажбурий дарслардан ташқари, мактаб ва мактабдан ташқари спорт ишлари кенг ривожланган. Мактаб ўқувчисига спорт турини танлаш ҳуқуқи берилган. Спортнинг

сувда сузиш, енгил атлетика, футбол, баскетбол, волейбол турлари бўйича махсус иншоотларга эга бўлган мактабларда бир томонлама спорт мутахассислиги берилади. Шу сабабдан спорт мусобақалари жуда кўп ўтказилади. Бундан ташқари, болалар полиция қошидаги спорт уюшмалари, кичик христиан ассоциациялари, скаут отрядларида спорт билан шуғулланадилар. Ундан кейинги босқич коллеж ва университетлар ҳисобланади. Америка Қўшма Штатлари университетларида жисмоний тарбия дастури уч бўлимдан иборат:

1. 1 курсда барча талабалар учун ўқув режаси асосида мажбурий дарслар.

2. Олий ўқув юрти ичидаги спорт машғулотлари, бу машғулот факультатив шаклида ташкил қилиниб, талабалар ўртасида оммавий спортни ривожлантиришга қаратилган.

3. Университетлараро спорт, бу иқтидорли спортчиларни ўз ичига олади.

Олий ўқув юртлариаро спортда шуғулланувчиларга ётоқхонада бепул яшаш ва овқатланишга имконият берилиши, уларни спорт билан кўпроқ шуғулланишга отлантиради.

Талабалар спорти раҳбарлигини кўпгина ташкилотлар, айниқса, олий ўқув юртлариаро спорт миллий ассоциацияси олиб боради.

АҚШда спортни ривожлантиришда ҳаваскор атлетлар уюшмаси ва Миллий Олимпия кўмитаси асосий раҳбарлик қилади.

Шу сабабдан, бу ташкилотлар ўртасида доимий келишмовчилик ва ўзаро тортишувлар мавжуд. Бунга асосий сабаб молиялаштирадиган ягона тизимнинг йўқлигидир. Бу кўнгилсизликларни бартараф қилиш учун ҳаваскорлик спорти ҳақидаги қонун қабул қилинган ва АҚШ Конгресси ҳаваскорлик спорти ҳаракатига тегишли барча фаолиятларни Миллий Олимпия кўмитасига юклатилган.

АҚШ Миллий Олимпия кўмитаси спортчиларни Олимпия ўйинлари ва Панамерика ўйинларида қатнашиш учун тайёрлайди. Шу билан биргаликда, халқаро спорт ҳаракатига алоқадор бўлган масалалар билан шуғулланади. Германия, Англия, Франция, Япония, Корея, Хитой ва бошқа тараққий қилган мамлакатларда жисмоний тарбия ва спортга раҳбарлик ишлари давлат идоралари томонидан амалга оширилади. Шунингдек, спорт федерациялари, турли уюшмалар, Миллий Олимпия кўмиталари ҳам бошқарувчиликда фаол иштирок этади.

Спортдан фойда оладиган ташкилотлар, идоралар ҳорижий мамлакатларда жуда кўп. Улар ўйинлар пайтида савдо, тижорат, реклама каби фаолиятлардан мақсадли фойдаланадилар. Шу сабабдан матбуот, телевидение спорт марказлари, иншоотларида спортни кенг тарғиб қилишда фаоллик билан иштирок этади.

Профессионал спорт. Спорт клублар, уюшмалар, спорт синдикатлари ва трестлари (ҳориждаги фаолият кўрсатувчи ташкилотлар) томонидан спортнинг бу йўналиши ташкил этилади. Профессионал спортчилар шахсий ва чакана савдо қилувчи ташкилотлар, ходимлар билан шартномалар (контракт) тузади ва уларга хизмат қилади. Бу жиҳатлар жаҳоннинг барча мамлакатларига хос хусусиятга айланади. Яъни энг етук ва ишончли спортчилар келишилган нархда сотиб олинади ёки сотилади. Бунда спортчиларнинг шахсий розилиги, хоҳиши ва ташаббуси асосий рол ўйнайди.

Профессионал спортнинг яна бир ўзига хос жиҳати борки, спортчилар чекланмаган ёки ҳаваскорлик спортидаги қоида ёки нормативлардан устунроқ бўлган ҳолатларда (вақт, техник-тактик қоидалар ва ҳоказолар) беллашадилар. Масалан, оғир ва мутлоқ оғир вазндаги бокс, теннис ва бошқа спорт турларида бу жиҳатлар кўпроқ учрайди.

Хулоса қилиб айтганда, ҳорижий мамлакатлардаги жисмоний тарбия ва спорт ишларини ташкил қилиш ва бошқаришнинг ўзига хос хусусиятлари бўлсада, улар халқаро спорт ҳаракатлари талаблари доирасида амалга оширилади. Уларнинг энг асосий мақсади катта ва профессионал спортни ривожлантириш, унинг негизида эса жисмоний трабия ва спорт билан шуғулланувчиларни кўпайтириш кўзда тутилади.

XIX. ХАЛҚАРО СПОРТ ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ҚИЛИШ

1. Халқаро спорт ҳаракати тараққиётининг асосий босқичлари ҳақида тушунчалар. (1860-1894, 1896-2000).

2. Халқаро Олимпия қўмитаси, унинг ташкилий тузилиши, мақсади, вазифалари. Бош Ассамблея, миллий олимпия қўмиталари ассамблеяси, сессия, конгресс.

3. Халқаро спорт уюшмалари, спорт федерациялари, китъалардаги спорт ташкилотлари. Осиё спорт уюшмалари, уларнинг асосий тадбирлари. Марказий Осиё спорт уюшмалари.

4. Халқаро спорт ва Олимпия ҳаракатининг ҳозирги муаммолари.

Халқаро спорт ҳаракати жаҳондаги барча давлатлар ва халқларнинг кундалик фаолияти сифатида таркиб топган ҳамда умумжаҳон миқёсида ижтимоий-сиёсий, маданий жараёнларни ўзида ифодаловчи ижтимоий фаолиятдир. Унинг вужудга келиши ва тараққиёт йўли узоқ дарвларни ҳамда жуда кўп турли-туман фаолиятларни ўз ичига олади.

Эътироф этиш керакки, жаҳонда тараққий этган АҚШ, Япония, Жанубий Корея, Германия, Франция ва бошқа давлатлар тараққиётида ўзининг салмоқли ўрни ва ҳар томонлама мавқеи жиҳатидан эътиборга лойиқ бўлган Россия, Хитой, Ҳиндистон, Араб мамлакатлари ўртасида спорт соҳасида ўзаро алоқалар мавжуд. Бу фаолиятлар эса халқаро спорт ҳаракатига ижобий таъсир ўтказмоқда.

Жаҳон халқлари тарихида халқаро спорт ҳаракати ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган жараёндир. У халқларни фақат спортдаги фаолиятлари билангина эмас, балки турли миллатларнинг маданияти, ижтимоий тараққиёти, инсонпарварлик ҳамда прогрессив гоялари билан ҳам ўзаро боғлайди.

Халқаро спорт ҳаракати ўзининг тарихий тараққиёт босқичларига эга. Яъни XIX асрнинг охирида Европа мамлакатларида халқаро спорт учрашувлари ташкил этилиб, аста-секин расмий мусобақалар тусини олди. Натижада турли спорт уюшмалари (федерациялари) ташкил қилина бошланди. Бунинг оқибати эса Халқаро Олимпия

ўйинларини давр талаблари асосида ташкил қилишга давлат этди.

XIX асрнинг иккинчи яримида ўтказилган мусобақаларнинг ягона тартиб ва қоидалари бўлмаганлиги сабабли Халқаро спорт ҳаракатининг ривожланишига бирмунча салбий таъсир кўрсатди.

Шундай бўлса-да, 1881 йилда Европа гимнастика уюшмаси, 1892 йилда академик эшкак эшиш Халқаро федерацияси, 1904 йилда Халқаро футбол федерацияси ташкил этилди. Бу силжишлар Халқаро Олимпия қўмитасини тузишга (1894) ва унинг фаолиятини ривожлантиришга сабабчи бўлди. Бунда буюк мутафаккир Пьер де Кубертеннинг /Франция/ хизматлари ниҳоят каттадир.

Шуни таъкидлаш керакки, халқаро спорт федерациялари ҳамда Халқаро Олимпия қўмитасининг дастурлари, хартияси, ташкилий асослар буржуа спорт ходимлари томонидан ишлаб чиқилган. Бу узоқ йиллар давомида ўзгартиришсиз фаолият кўрсатиб келди.

Ҳозирги кунда ҳам унинг асосий қисми ўз кучи ва мавқеини сақлаб келмоқда.

Халқаро спорт ҳаракатининг биринчи босқичи Октябр тўнтаришигача бўлган даврни ўз ичига олади. Бу, албатта, биринчи Халқаро Олимпия ўйинининг ўтказилиши /1896/ ва кейинги даврларда ҳар 4 йилда бир марта ўйинларнинг ташкил қилиниши билан белгиланади.

1894 йилда Парижда I Халқаро спорт конгресси бўлди. Бунда қуйидаги масалалар кўриб чиқилган эди:

1. Ҳаваскорлик ва профессионализм.
2. Олимпия ўйинлари.

Ҳозирги даврда Халқаро Олимпия қўмитасига 200 дан ортиқ мамлакат аъзо бўлиб кирган. Собиқ СССР дан ажралиб, ҳозир мустақил давлат сифатида фаолият кўрсатаётган республикалар 1991-1992 йилларда Халқаро Олимпия қўмитасига аъзо қилиб қабул қилинди. Бу мамлакатларнинг спортчилари спорт чўққиларини забт этиш, халқлар ўртасида тинчлик ва дўстликни мустақамлаш учун ўз ғояларини олға сурмоқдалар.

Бирлашган миллатлар ташкилоти /БМТ/ Халқаро спорт ҳаракатининг ривожланиши ва унинг ташкилотчиси Халқаро Олимпия қўмитаси фаолиятининг ривожланишини эътиборга олган ҳолда бу ишларни кузатиб бориш, тегишли ёрдам қилиш мақсадида ўзининг муҳим таянчи бўлган ЮНЕСКО ҳузурида жисмоний тарбия ва спорт бўйича Халқаро спорт кенгашини ташкил қилди. Бу ташкилот давлат ҳисобида бўлмаган давлат ташкилотлари билан

алоқадор бўлиб, жисмоний тарбия ва спорт бўйича кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш, илмий тадқиқотлар, тажриба алмашиш ишлари билан шуғулланади. Халқаро спорт ҳаракатида спорт уюшмаларининг аҳамияти ва ўрни жуда каттадир.

Булар ўз классификацияларига /турлари/ қараб жаҳон ва ҳудудий уюшмаларга бўлинади.

1) Жаҳон спорт уюшмасига Халқаро Олимпия қўмитаси ва Халқаро спорт федерациялари, жисмоний тарбия ва спортнинг халқаро кенгаши, Халқаро спорт федерациялари Бош Ассамблеяси, миллий олимпия қўмиталарининг Бош ассамблеяси ва бошқа уюшмалар киради.

2) Ҳудудий уюшмага ҳудуддаги миллий спорт ташкилотининг биронтаси киради. Бундай ташкилотларга Африка спорти Олий кенгаши, Осиё Олимпия кенгаши, Панамерика спорт ташкилоти, Марказий Америка ва Кариб денгизи ўйинлари спорт ташкилоти, Ўрта ер денгизи ўйинлари халқаро қўмитаси ва бошқалар киради.

Ижтимоий-сиёсий хусусияти бўйича халқаро спорт уюшмалари қуйидагиларга бўлинади:

- миллий уюшмалар, лигалар, давлат ва жамоатчилик асосида тузилган мамлакатларнинг уюшмасини ўз ичига олувчи Халқаро спорт уюшмалари;

- капиталистик давлатларни ичига оладиган Халқаро спорт уюшмалари /ҳарбий спорт халқаро кенгаши - жисмоний тарбия ва спортнинг халқаро католик федерацияси/;

- миллий спорт ташкилотларининг профессионал ҳолатлари бўйича темирўлчиларнинг Халқаро спорт уюшмаси, алоқа, телеграф ва телефон хизматчиларининг Халқаро уюшмаси;

- илмий соҳалар бўйича /спорт тиббиётининг Халқаро федерацияси, спорт психологиясининг халқаро ассоциацияси, Халқаро социология ассоциацияси ва бошқалар/;

- жинси бўйича /хотин-қизлар/ жисмоний тарбияси ва спортнинг халқаро ассоциацияси;

- диний эътиқодлар бўйича /Халқаро католик ва христиан спорт уюшмалари/.

Ҳар бир халқаро спорт уюшмаси ўз уставига эга. Уставада уюшманинг вазифаси, мақсади, иш мазмуни, аъзоликка қабул қилиш ва ундан чиқариш қоидалари, йиғилишлар, конгресслар ўтказиш, қарорлар чиқариш тартиблари, молиявий масалалар, нашриёт ишлари ва ҳоказолар акс эттирилган. Уставада раҳбар ходимларни сайлаш ва уларнинг ҳисобот бериб туришлари белгиланган.

Халқаро спорт уюшмаларининг бюджетлари асосан миллий спорт ташкилотларининг бадаллари, спорт мусобақаларидан йиғилган маблағларнинг бир қисми, телевизион кўрсатувлар, нашриёт, айрим шахсларнинг ҳомийлиги, ҳукуматларнинг баъзи бадалларидан ҳамда ҳомийликдан ташкил топади.

Халқаро Олимпия қўмитаси жаҳон спорт ҳаракатини бошқарувчи олий ташкилотдир. Унинг вазифасига халқлар ўртасида жисмоний тарбия ва спортни кенг тарғиб қилиш ва ҳар 4 йилда бир марта ўйинларни ташкил қилиш киради. Халқаро Олимпия қўмитаси ҳаваскорлик спорти ривожланишини тақдирлайди, келгуси ўйинларни ўтказиш вақти ва жойини белгилайди. Бу ўйинлар халқлар ўртасида спортдаги дўстликни мустаҳкамлайди.

Эътироф этиш керакки, Олимпия ўйинларининг асосий голяри спортни ривожлантириш, у орқали халқлар ҳамдўстликни мустаҳкамлашга қаратилган. Бу ўринда Пьер де Кубертеннинг «Спортга қасида»си /1912/ муҳим аҳамият касб этиш билан бирга, у ўзининг мазмунан моҳиятини тобора ривожлантирмоқда.

Халқаро Олимпия қўмитасининг фаолиятини белгилаб берувчи асосий ҳужжат Хартия /Устав/ ҳисобланади. Унда Халқаро Олимпия ҳаракатининг мақсади ва вазифалари, ҳуқуқ ва бурчлари белгиланган. Шунингдек, унда Халқаро Олимпия қўмитасининг миллий ва халқаро спорт уюшмалари билан муносабатлари, олимпия мусобақаларининг дастурлари, олимпиада ўйинларини очиш ва ёпишдаги тadbирлар ҳам алоҳида кўрсатилган.

Хартияда олимпиада ўйинларига спортчиларни қўйиш шартлари ифодаланган. Бунда профессионал спортчиларнинг халқаро олимпиада ўйинларида қатнашиши ман этилган. Шунингдек, ирқчилик, миллатларни камситиш ва диний йўллар билан ҳаракат қилишга йўл қўймаслиги алоҳида қайд қилинган.

2001 йил маълумоти бўйича Халқаро Олимпия қўмитаси 200дан ортиқ мамлакатнинг миллий олимпия қўмиталарини тан олган.

Халқаро Олимпия қўмитасининг Олий органи ҳар йилда ўтказиладиган сессияси ҳисобланади. Сессиялар оралиғида Халқаро Олимпия қўмитаси фаолиятини ижроия қўмита бошқаради. Олимпия ўйинлари олдида Халқаро Олимпия қўмитаси ўзининг Конгресси ва Ассамблеяларини ташкил этади. Унда Президент ва ижроқўмни сайлаш, ўйин қоидалари ва дастурга киритиладиган спорт турлари ва бошқа масалалар ҳал этилади. Халқаро Олимпия қўмитасининг таркибида Халқаро Олимпия академияси мавжуд.

У асосан Олимпия гояларини тарғиб қилади. Бунда Президент, 3 та вице-президент ва аъзолар бўлади. Президент ҳар 8 йил муддатга сайланади. Халқаро Олимпия қўмитаси аъзоларини сайлаш муддати белгиланмайди. Лекин у 72 ёшга кирса, аъзоликдан чиқиб кетади.

Халқаро Олимпия ҳаракатининг барча даврларида 8 та президент сайланган. Улар қуйидагилар:

1. Д. Викалис, Греция, 1894-1896 йиллар.
2. Пьер де Кубертен, Франция, 1896-1925 йиллар.
3. А.де Байе-Латур, Белгия, 1925-1942 йиллар.
4. Э. Эдстрем, Швеция, 1942-1952 йиллар.
5. Э. Х. Брендежд, АҚШ, 1952-1972 йиллар.
6. Лорд М. Килланин, Ирландия, 1972-1980 йиллар.
7. Х. Самаранч, Испания, 1980-2001 йиллар.
8. Жак Рогг, Бельгия, 2001.

Халқаро Олимпия қўмитасининг /ХОҚ/ молиявий манбаи асосан Миллий олимпия қўмиталари /МОҚ/ аъзолигидан, яъни ҳар бир аъзо Америка доллари ҳисобидан бадаллар тўлайди, Олимпия ўйинларининг телевизион кўрсатувларидан йиғилган пулларнинг бир қисми, Халқаро Олимпия қўмитаси бюллетенига обуналардан бир қисмини ташкил қилади. Олимпия ўйинлари жараёнидаги барча ҳаражатларни ўйинни ташкил қилган мамлакат кўтаради.

Олимпия ўйинини ўтказиш учун мамлакатда /шаҳар/ Ташкилий қўмита тузилади ва у барча ишлар учун Халқаро Олимпия қўмитаси, Халқаро спорт федерацияси ва Миллий Олимпия қўмитаси олдида тўла жавоб беради.

Халқаро Олимпия қўмитаси 26 та Халқаро спорт федерацияларини тан олади. Маълум бир спорт турини Халқаро тан олиши учун камида 3 та қитъалардаги 40 та мамлакатидан эркаклар ва 2 та қитъанинг 25 та мамлакатидан аёллар томонидан қўлланиши шарт.

Ёзги Олимпия ўйинлари дастури кам деганда 15 та спорт тури бўйича ўтказилиши керак. Спортчиларнинг Олимпия ўйинлари билан боғлиқ бўлган моддий ҳаражатларини /ётиш жойи, овқатланиш, транспорт ва бошқалар/ миллий Олимпия қўмитаси /МОҚ/ тўлайди.

Халқаро Олимпия қўмитасининг резиденцияси Лозанна /Швейцария/ шаҳрида жойлашган.

Таъкидлаш зарурки, ҳар бир қитъада Олимпия ўйинлари кенгаши мавжуд, улар Миллий олимпия қўмиталари, спорт уюшмалари билан ҳамкорлик қилади.

Халқаро спорт ҳаракатида ҳозирги даврда бир қатор муҳим муаммолар мавжуд. Турли мамлакатларнинг спортчилари йиғилиб мусобақа ўтказиш жойи фақат спортдаги курашгина бўлиб қолмасдан, балки у прогрессив давлат-

Халқаро Олимпия қўмитасининг ташкилий тузилиши

Миллий Олимпия қўмиталари /МОК/ Бош Ассамблеяси	Халқаро Олимпия қўмитаси сессияси	Халқаро спорт федерацияларининг Бош Ассамблеяси
	Халқаро Олимпия қўмитаси Ижроия қўмитаси	
Мамлакатларнинг Миллий Олимпия қўмиталари /МОК/	Президент Вице-президентлар Аъзолар	Олимпия спорт турлари бўйича халқаро федерациялар
Комиссиялар		Кичик қўмиталар

лар билан реакция ҳаракат номояндалари ўртасида бўлаётган сиёсий ва ғоявий кескин кураш объекти ҳам бўлиб ҳисобланади. Бундай курашлар Олимпия уйинини ўтказишни ҳал қилиш учун йиғилган жараёнларда ва уйин яқунларида кўпроқ намоён бўлмоқда.

Шу сабабли Халқаро Олимпия қўмитасининг демократик тамойиллар асосида иш тутишини прогрессив кучлар доимо тақиб қилиб борди. Шунга қарамасдан айрим кучларнинг вакиллари ўз фойдалари учун ҳар хил найрангларни ишлатиб келди. Демократик кучлар ҳали ўз чўққисига тўла чиқиб етганича йўқ.

Ўтган даврларда собиқ СССР ва социалистик тузумдаги барча Миллий Олимпия қўмиталарининг ҳаққоний талаблари билан Халқаро Олимпия қўмитаси тинчлик учун курашга даъват этувчи қарор /резолуция/ қабул қилди. Миллий камситиш ва ирқчиликка қарши кураш ҳамма аъзоларнинг бурчи бўлиб қолди.

Куба спортчиларини Халқаро ва континентал мусобақаларга қатнаштирмаслик учун империалистик кучлар қанчалик уринмасин, прогрессив кучлар уни пучга чиқарган эди. Халқаро Олимпия қўмитаси аъзолигига Африка мамлакатларидан Сенегал, Нигерия спортчилари ҳам биринчи маротаба киритилди. Спортдаги ирқчилик ва камситишларга йўл қўйганлиги сабабли прогрессив кучларнинг талаби билан Исроил, Жанубий Африка республикаси ва бошқа бир қатор мамлакатлар 1970 йилларда аъзолликдан чиқарилди. Улар фақат 1991 йилда қайта қабул қилинди.

Шунингдек, халқаро спорт федерациялари томонидан мусобақада ҳакамлар ишларини яхшилашга қаратилган бирмунча тадбирлар олиб борилди ва улар ижобий ҳал қилинди. Прогрессив кучлар талаби билан Халқаро Олимпия қўмитаси йиғилишлари мунтазам ўтказилиши ва уларда Миллий Олимпия қўмиталари ҳамда халқаро спорт феде-

рациялари вакилларининг қатнашишга эришилди. Шу билан бирга, Олимпия конгрессларининг ўз вақтида ўтказилиши таъминланди.

1981 йил сентябрда Баден-Баден шаҳрида Халқаро Олимпия қўмитасининг XI Конгресси ўтказилди. Бунда Олимпия ўйинлари, халқаро ҳамкорлик, олимпия ҳаракатининг келажаги каби масалалар кўриб чиқилди. Кейинчалик бу масалалар бўйича янги комиссиялар тузилди.

Олимпия ҳаракати - янги комиссияга Халқаро Олимпия қўмитаси собиқ Президенти Х. А. Самаранч бошчилик қилди. Унга асосан, Халқаро Олимпия қўмитаси, халқаро спорт федерациялари ва Миллий Олимпия қўмиталарининг вакилларидан иборат 29 аъзо кирди.

Олимпия ўйинлари комиссияси таркибига Халқаро Олимпия қўмитаси аъзолигига сайланган финляндиялик аёл биринчи хотин-қизлар вакили ҳисобланади.

Олимпия ўйинлари ҳозирги халқаро ҳаётда энг муҳим воқеалардан бири бўлиб ҳисобланади. 1950 йилда 61 та Миллий Олимпия қўмиталари мавжуд бўлган бўлса, ҳозирги кунда уларнинг сони 200 дан ошди.

Олимпия ўйинлари жаҳон миқёсида муҳим педагогик ва ижтимоий функцияларни бажармоқда. Давлатлар ва спортчилар ўртасида ижтимоий хусусият тобора ривож топмоқда. Олимпия байрамлари жуда муҳим тарбиявий ва таълимий аҳамият касб этмоқда.

Олимпия ўйинларида иштирок этиш спорт маҳоратини оширишнинг энг йирик мактаби ҳисобланади.

Шу билан биргаликда, ҳозирги замон олимпия ҳаракатида ўтказилаётган ўйинлар, уларнинг натижалари, ҳолати ва келажаги тўғрисида турли назариялар, дунёқарашлар, концепциялар ва тўқнашувлар юз бермоқда.

Бу ўринда 1980 йилда Москвада ўтказилган XXII Халқаро Олимпия ўйинларига АҚШ ва унинг тарафдорлари қатнашмаганлиги ва 1984 йил Лос-Анжелесда бўлиб ўтган /АҚШ/ XXIII Халқаро Олимпия ўйинларида собиқ СССР ва бошқа социалистик давлатлар спортчиларининг қатнашишига қаршилик кўрсатилгани ва уларнинг ҳавфсизлигини сақлашга кафилик берилмаганлиги оқибатида спортчиларнинг бу ўйинларда қатнашмаганликларини эслашнинг ўзи кифоядир.

Шунга қарамасдан, собиқ СССР да 1984 йил «Дўстлик», 1986 йилда «Яхши ният ўйинлари» халқаро мусобақаларининг муваффақиятли ўтказилиши жаҳон спортчилари ўртасидаги ўзаро ҳамкорлик иқлимини янада мустақамлади.

Натижада, 1988 йилда Сеулда /Корея/ ўтказилган XXIV Халқаро Олимпия ўйинлари собиқ СССР ва АҚШ спорт-

чиларининг янги учрашуви ва спортдаги кескин рақобатларнинг қайта тикланишига сабабчи бўлди.

Олимпия ҳаракатида ҳал қилиниши зарур бўлган муаммолар ҳали жуда кўп. Олимпия ўйинлари дастури, айниқса, хотин-қизлар иштирок этадиган турларни ривожлантириш талаб этилади. 1992 йилда ўтказилган Олимпия ўйинларига тайёргарлик, бунда собиқ Иттифоқ спортчиларининг бирлашган /МДХ-СНГ/ сўнгги жамоалари ютуқлари ва энг яхши натижаларни ўрганишни замон талаб этади.

Олимпия ўйинлари молиявий ҳаражатларини камайтириш, улкан қимматбаҳо қурилмалар билан банд бўлиб қолмаслиги керак. Халқаро Олимпия қўмитаси, Миллий Олимпия қўмиталари ва халқаро спорт федерацияларининг фаолиятларини такомиллаштиришни давр талаб қилмоқда. Миллий Олимпия қўмиталарининг ҳукумат ташкилотлари билан алоқасини мустаҳкамлашга эътибор қаратиш зарур. Янгидан аъзо бўлиб кирган Миллий олимпия қўмиталари фаолиятларига амалий ёрдам берилиши лозим.

Ҳозирги замон ижтимоий тараққиётини илмий ўрганиш нуқтаи назаридан қаралганда, Олимпия ҳаракати ўз мақсад ва вазифаларини тўла амалга ошириш учун қуйидагиларни ўзида мужассамлаштириб олиши зарур кўринади:

- Олимпия ҳаракати инсонпарварлик йўналишида раванқ топиши, унинг маънавий ва ахлоқий тамойиллари ривожланиши ва спорт фаолияти билан боғланиши;

- халқлар ўртасидаги тинчлик ва дўстликни мустаҳкамлаш, инсоният тақдирини Олимпия ҳаракати воситаси билан ечиб бериш;

- Олимпия ҳаракатига қабул қилишда спортчиларнинг миллати, ирқи, диний дунёқарашларидан қатъий назар, тенг ҳуқуқликни таъминлаш;

- жаҳонда ҳаваскорлик спортини оммалаштириш, бу билан талантлар ва энг юқори натижаларни қўлга киритиш;

- энг яхши Олимпия анъаналарини сақлаш ва мустаҳкамлаш билан уни янада такомиллаштириш.

Бу йўллар келажакда Халқаро спорт ҳаракати ва Олимпия ўйинларини янада такомиллаштириш учун кенг имкониятлар очиб беришига шак-шубҳа бўлиши мумкин эмас.

АДАБИЁТЛАР

1. Расмий адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси; Т., «Ўзбекистон», 1992.
2. Ўзбекистон Республикасининг «Жисмоний тарбия ва спорт тўғрисида» қонуни, 2000.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» қонуни, 1997.
4. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, 1997.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори, 27 май, 1999.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Республика маънавият ва маърифат жамоатчилиқ Марказининг фаолиятини ташкил қилиш тўғрисида»ги қарори, 26 апрел, 1993.
7. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ёш авлодни соғломлаштириш муаммоларини ҳар томонлама ҳал қилиш тўғрисида»ги қарори, 3 декабр, 1993.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Иқтисодий ислохотларни ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони, 21 январ, 1994.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистонда Олимпия ҳаракатини янада ривожлантириш ва мамлакат спортчиларини Сидней шаҳри /Австралия/ даги XXVII Олимпия ўйинларига тайёрлаш тўғрисида»ги фармони, 7 июн, 2000.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Олимпия шон-шўхрати музейини ташкил қилиш тўғрисида»ги фармони, 14 август, 1996.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Таълим-тарбия ва кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан ислоҳ қилиш, баркамол авлодни вояга етказиш тўғрисида»ги фармони, 10 октябр, 1997.
12. *Каримов И. И.*, Ўзбекистон - келажаги буюк давлат, Т., «Ўзбекистон», 1992.
13. *Каримов И. А.*, Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли, Т., «Ўзбекистон», 1992.
14. *Каримов И. И.*, Биздан озод ва обод Ватан қолсин, Т., «Ўзбекистон», 1994.
15. *Каримов И. И.*, Ўзбекистон XXI аср бусағасида, Т., «Ўзбекистон», 1997.
16. *Каримов И. А.*, Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда, Т., «Ўзбекистон», 2000.

2. Асосий адабиётлар

1. *Абдумаликов Р., Юнусов Т. Т., Акрамов А.*, Физкультура ҳаракатини кенгайтириш йўллари, ўқув қўлланма, Т., Ибн Сино, 1988.

2. Абдумаликов Р., Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг назарий асослари, ўқув қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1996.

3. Абдумаликов Р., Абдуллаев А. ва бошқалар, Жисмоний тарбия таълими илмини такомиллаштириш масалалари, методик қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1996.

4. Кутепов М. Е., Маркетинг в зарубежном спорте, уч.пос., М., 1993.

5. Управления физической культурой и спортом, учеб.для ИФК, под.ред. И. И. Переверзина, М., ФиС, 1987.

6. Юнусов Т. Т., Абдумаликов Р., Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва спортни бошқаришни ташкил этиш йўллари, ўқув қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1992.

7. Юнусов Т. Т., Организация управления физкультурным движением в Республике Узбекистан, уч.пос., Т., 1995.

8. Ярашев К. Д., Оммавий соғломлаштирувчи жисмоний тарбия ва халқ миллий ўйинлари бўйича мутахассисларни тайёрлаш масалалари, монография, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1997.

9. А. Улмасов, Иқтисодиёт асослари. Тошкент 1997.

3. Қўшимча адабиётлар

1. Абдумаликов Р., Жисмоний маданият ва спорт ихтисослигидаги талабаларни бошқарувчилик фаолиятларига тайёрлашнинг назарий ва амалий асослари, монография, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1995.

2. Абдумаликов Р., Қудратов Р., Ярашев К. Д., Кўпқари, илмий оммабоп рисола, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1997.

3. «Алпомиш» ва «Барчиной» махсус тестлари, 2000.

4. Акрамов А. К., Ўзбекистонда жисмоний маданият ва спорт тарихи, ўқув қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1997.

5. Ботиров Х. А., Ўзбекистонда жисмоний тарбия тарихи, оммабоп китоб, Т., Ибн Сино, 1993.

6. Вилкин Р., Каневец Т. М., Организации работы по массовой физической культуре и спорту, уч.пос., М., ФиС, 1985.

7. Жисмоний тарбия ва спорт луғати, 1-2 қисм, ЎзДЖТИ нашриёти, 1993.

8. Жисмоний тарбия, спорт ва маънавият, илмий-амалий анжуман материаллари, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1-2-3- қисмлар, 1995.

9. Исмоилов Р., Шоломицкий Ю., Ўзбекистонда физкультура тарихи, ўқув қўлланма, 1968.

10. Казиева Р. А., Развитие женского физкультурного движения в Узбекистане, Т., «Узбекистан», 1979.

11. Кошбахтиев И. А., Основы оздоровительной физкультуры молодежи, Т., 1995.

12. Кун Л., Всеобщая история физ.культуры и спорта, М., «Радуга», 1982.

13. Мирсаидов М. М., Шакиров А. Р., Физкультура и спорт в условиях рынка, Т., «Узбекистан», 1992.

14. Нурмухамедов К. И., Жисмоний тарбия ва спортнинг ижтимоий-иқтисодий муаммолари, ўқув қўлланма, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1991.

15. Олимпийская Хартия, метод.указ, М., 1990.

16. Остонов С., Беш халқа қиссаси, Т., «Ёш гвардия», 1984.

17. Пономарев Н. К., Возникновение и первоначальное развитие физ.воспитания, М., ФиС, 1970.

18. Романов А.О., Международные спортивные движение, М., ФиС, 1978.

19. *Рубцов А.Т.*, Группы здоровья, М., ФиС, 1984.
20. *Рузиев С.С., Шатерников Э., Барабан М.*, Узбекистан Олимпийский, Т., «Ёзувчи», 1996.
21. *Саламов Р.С.*, Проблемы высшего физкультурного образования, монография, Т., 1992.
22. Соғлом авлод тарбияси - буюк давлат қуриш заминидир, Илмий-амалий анжуман материаллари, 1-2 қисм, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1994.
23. *Тошўлатов Ж.*, Сурхондарёда жисмоний тарбия ва спорт, Термиз, 1991.
24. *Тен К.П.*, Ўзбекистон студентларининг жисмоний тарбияси, Т., 1983.
25. *Туленов Ж., Юсупов Қ.* ва бошқалар, Истиклол ва тараққиёт мафкураси, Т., «Ўзбекистон», 1993.
26. *Усмонхўжаев Т.С., Хўжаев Ф.*, 1001 ўйин, Т., «Ўқитувчи», 1991.
27. Халқаро Олимпия қўмитасининг 100 йиллигига бағишланган I Республика илмий анжумани, маърузалар тўплами, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1994.
28. *Чернявский В.Р.*, Физкультура ва саломатлик, методик қўлланма, Ибн Сино, 1990.
29. *Юнусов Т.Т., Абдумаликов Р., Ярашев К.Д.*, Ассалом Олимпиада, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1993.
30. Ўзбекистон Давлат жисмоний тарбия институти, 40 йил, буклет, проф. А.Қ. Ҳамроқулов таҳрири остида, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1995.
31. *Ҳамроқулов А.Қ., Насриддинов Ф.Н.* ва бошқалар, Ўзбекистон Республикаси вилоятларида халқ ҳаракати ва спорт ўйинлари байрамларини ташкил қилиш ва ўтказиш, Т., ЎзДЖТИ нашриёти, 1992.
32. *Н. Я. Сацков.*, Методы и приемы деятельности менеджеров и бизнесменов, М. Институт пракселогии 1993 г.
33. Журнал маркетинг в России и за рубежом № 3 - 2001 г.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	5
1. Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришнинг назарий асослари	10
2. Бошқариш тизимлари	44
3. Ўзбекистон Республикаси Давлат жисмоний тарбия ва спорт қўмитаси	53
4. Жисмоний тарбия ва спортни бошқаришда иштирок этувчи давлат идоралари	67
5. Бошқаришнинг жамоат ташкилотлари	80
6. Ўзбекистон Республикаси Миллий Олимпия қўмитаси	92
7. Спорт мактаблари ва марказлари фаолиятини ташкил қилиш	98
8. Аҳоли турар жойларида оммавий соғломлаштириш ва халқ миллий ўйинларини ташкил қилиш	109
9. Жисмоний тарбия ва спортни бошқариш вазифалари	122
10. Ихтисосли ходимларни тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш	133
11. Бошқариш усуллари	144
12. Бошқаришнинг ижтимоий-психологик ва педагогик йўналишлари	156
13. Бошқаришнинг ҳуқуқий асослари	161
14. Спорт ташкилотларида молиялаштириш ва моддий-техник таъминотининг асослари	169
15. Спорт ташкилотларининг менежментлик фаолиятлари	176
16. Спорт ташкилотларида маркетинг ишларини ташкил қилиш ..	182
17. Спорт ташкилотларида тадбиркорлик фаолиятлари	194
18. Хорижий мамлакатларда жисмоний тарбия ва спорт ишларини бошқариш	202
19. Халқаро спорт ҳаракатини ташкил қилиш	212
Адабиётлар	220